

Годишњак за друштвену историју
основао је проф. Андреј Митровић 1994. године

Издавач
Удружење за друштвену историју

Главни и одговорни уредник
Милан Ристовић

Редакција
Миле Бјелајац (Институт за новију историју Србије, Београд), Радина Вучетић (Филозофски факултет, Универзитет у Београду), Горан Милорадовић (Институт за савремену историју, Београд), Радивој Радић (Филозофски факултет, Универзитет у Београду), Милан Ристовић (Филозофски факултет, Универзитет у Београду), Дубравка Стојановић (Филозофски факултет, Универзитет у Београду)

Инострани чланови редакције
Снежана Димитрова (Југозападни универзитет Неофит Рилски, Благоевград), Јан Пеликан (Филозофски факултет, Карлов универзитет, Праг), Тетсуја Сахара (Меиџи Универзитет, Токио), Ханес Грандиц (Хумболтов Универзитет, Берлин)

Секретари редакције
Катарина Беширевић, Вукашин Зорић

Editorial Board
Mile Bjelajac (Institute for Recent History, Belgrade), Radina Vučetić (Faculty of Philosophy, University of Belgrade), Goran Miloradović (Institute for Contemporary History, Belgrade), Radivoj Radić (Faculty of Philosophy, University of Belgrade), Milan Ristović (Faculty of Philosophy, University of Belgrade), Dubravka Stojanović (Faculty of Philosophy, University of Belgrade)

Foreign Members of the Editorial Board
Snežana Dimitrova (South-West University “Neofit Rilski”, Blagoevgrad), Jan Pelikan (Faculty of Arts of Charles University, Prague), Tetsuya Sahara (Meiji University, Tokyo), Hannes Grandits (Humboldt University, Berlin)

Secretaries of the Editorial Board
Katarina Beširević, Vukašin Zorić

Адреса редакције
Годишњак за друштвену историју, Филозофски факултет, Одељење за историју,
Чика Љубина 18–20, 11000 Београд, Србија
телефон: 011/3206-280

Address
Annual of Social History, Filozofski fakultet, Odeljenje za istoriju,
Čika Ljubina 18–20, 11000 Beograd, Srbija
telephone: 011/3206-280

e-mail: g.drustvena.istorija@gmail.com
<http://www.udi.rs>

Ова свеска Годишњака за друштвену историју изашла је захваљујући финансијској подршци Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

**ГОДИШЊАК ЗА
ДРУШТВЕНУ ИСТОРИЈУ**

ANNUAL OF SOCIAL HISTORY

Год. XXIX, свеска 3, 2022.

Београд, 2022.

Лектор
Оливера Величковић

Коректура и превод резимеа
Маша Милорадовић

Насловна страна
Никола Костандиновић

Илустрација на насловној страни
ИАБ, ЗФ-Б-6-000, Српке болничарке и болничари превијају
турске рањене заробљеника за време Првог балканског рата
у болници на Врачару у Дому сиромашне деце

Тираж
150

Штампа
„Чигоја штампа“ Београд, Студентски трг 13
e-mail: office@cigoja.com

Ослобођено пореза на промет мишљењем Министарства за науку и технологију
Републике Србије бр. 413-00-419/94-01 од 14. јуна 1994. године.

САДРЖАЈ

CONTENTS

Тематски број:

Човек и друштво у време кризе

- Пројекат „Човек и друштво у време кризе”* 7
Project “Humans and Society in Times of Crisis”

Слика Другог у политичким кризама

The Image of the Other in Political Crises

- Др Дубравка Стојановић,
На вртеници. Слика „пријатеља” и „непријатеља”
у српским уџбеницима историје 1913–2010. 9
Dubravka Stojanović, PhD,
On the Carousel. The Image of “Friends” and “Enemies” in
Serbian History Textbooks 1913–2010
- МА Вукашин Зорић,
Од комичног хапшења до скупштинске трагедије:
Слика Стјепана Радића у београдској грађанској штампи (1925–1928) 33
Vukašin Zorić, MA,
From a Comical Arrest to a Parliamentary Tragedy:
Stjepan Radić’s Image in the Belgrade Civic Press
- Др Алексеј Тимофејев,
Руси у ФНРЈ 1948–1954: трансформација емиграције
у прогоњену мањину 47
Aleksej Timofejev, PhD,
Russians in FНРY 1948–1954: The Transformation
of Emigration into a Persecuted Minority
- Др Драган Попадић,
Манипулисање колективном идентификацијом:
Студија случаја – одузимање визе Новаку Ђоковићу 69
Dragan Popadić, PhD,
Manipulating of Collective Identification: A Case Study –
Withdrawal of Novak Djokovic’s Visa
- МА Катарина Беширевић,
Антиамериканизам у Србији: анализа коментара на
Фејсбуку на примеру објава о рату у Украјини 101

Katarina Beširević, MA,
*Anti-Americanism in Serbia: Analyzing Facebook Comments
 on Posts about the War in Ukraine*

Слика Другог у временима епидемијских изазова
The Image of the Other in Times of Epidemic Challenges

- Др Радина Вучетић,
*„Дежурни кривац” у епидемијама и пандемијама:
 од синофобије до „Хвала, брате Си!”* 121
 Radina Vučetić, PhD,
*Scapegoats in Epidemics and Pandemics:
 From Sinophobia to “Thank you, Brother Xi!”*
- Др Зоран Павловић,
*„Драга патолошка лажовчино ...” – представа о политичком
 „другом” у Србији током пандемија Ковида 19* 139
 Zoran Pavlović, PhD,
*“Dear Pathological Liar...” – The Image of the Political “Other”
 in Serbia during the COVID-19 Pandemic*
- Др Лидија Радуловић,
*Глас особа са инвалидитетом у време пандемије:
 антрополошки приступ неједнакости* 165
 Lidija Radulović, PhD,
The Voice of Individuals with Disabilities at the Time of Pandemic
- Упутство за предају рукописа* 191
- Submitting Manuscripts* 197
- Списак рецензената* 199

Пројекат „Човек и друштво у време кризе”

Текстови објављени у овом броју *Годишњака за друштвену историју* настали су у оквиру пројекта „Човек и друштво у време кризе” који финансира Филозофски факултет у Београду. Пројектни тим чине: проф. др Милан Ристовић (шеф пројекта), проф. др Дубравка Стојановић, проф. др Драган Попадић, проф. др Лидија Радуловић, проф. др Радина Вучетић, проф. др Зоран Павловић, проф. др Алексеј Тимофејев, МА Вукашин Зорић, МА Катарина Беширевић.

Слика Дугог у временима кризе

Кризна раздобља доносе многе промене у начину на који појединци и друштва перципирају стварност. Они налазе различите начине да рационализују ситуацију, да покушају да разумеју изазове и да се заштите од опасности које их окружују. Конструисање „слике Другог” један је од начина којим колективи и појединци прибегавају да би себи објаснили непознату ситуацију, да би појединцима и олакшали сопствено сналажење у њој. Тако формирана представа је у првом реду усмерена ка новом саморазумевању у промењеној ситуацији – Други је увек ту да бисмо себе боље или другачије разумели. Други је ту да би се бреме одговорности и кривице на њега пребацило, да би се изградњом стереотипа оснажио сопствени идентитет као штит који штити од опасности. Преко Другог се конструише потребна представа о себи, слика која говори и о самој кризи, али и начинима на које се друштво у њој сналазило.

Слика Другог је увек слика самог друштва, због чега је и постала једна од важних истраживачких поља у савременим друштвеним и хуманистичким наукама. Имагологија, дисциплина која изучава слике и представе, нема за циљ да утврди тачност или нетачност ауторових конструкција, него стреми да утврди начин на који се слике и представе конструишу, како се преносе, шта истичу. Имагологија за циљ има да деконструише дискурсе, најчешће оне мотивисане етничким или националним есенцијализмом. Међу основним постулатима имагологије, битним за ову тему, јесте да етнотипи (представе о одређеном етничком или националном карактеру) нису емпиријски израчунати у односу на објективног означеног, него су, напротив, наративне фигуре и формуле – објекти

дискурса. При употреби етнотипа, подразумева се његова различитост у односу на сопство, најчешће уз пренаглашавање карактеристике Другог која треба да служи као доказ супротстављености сопства и Другог.

Мултидисциплинарни тим истраживача је у овом пројекту осветлио како су формиране слике Другог у различитим кризама 20. века. Пројекат ће бити подељен на два дела – Слика Другог у временима политичких криза 20. века и Слика Другог у временима епидемијских изазова. У оквиру дела пројекта под насловом „Слика Другог у политичким кризама” укључена су следећа истраживања: проф. др Дубравка Стојановић, *На вртеници. Слика „пријатеља” и „непријатеља” у српским уџбеницима историје 1913–2010*; МА Вукашин Зорић, *Од комичног хапшења до скупштинске трагедије: Слика Стјепана Радића у београдској грађанској штампи (1925–1928)*; проф. др Алексеј Тимофејев, *Руси у ФНРЈ 1948–1954: трансформација емиграције у прогоњену мањину*; проф. др Драган Попадић, *Манипулисање колективном идентификацијом: Студија случаја – одузимање визе Новаку Боковићу*; и МА Катарина Беширевић, *Антиамериканизам у Србији: анализа коментара на Фејсбуку на примеру објава о рату у Украјини*. У оквиру дела пројекта под насловом „Слика Другог у временима епидемијских изазова” наслови учесница/учесника у пројекту су: проф. др Радица Вучетић, *„Дежурни кривац” у епидемијама и пандемијама: од синофобије до „Хвала, брате Си!”*; проф. др Зоран Павловић, *„Драга патолошка лажовчино ...” – представа о политичком „другом” у Србији током пандемија Ковида 19*; и проф. др Лидија Радуловић *Глас особа са инвалидитетом у време пандемије: антрополошки приступ неједнакости*.

Радови са пројекта објављени су у *Годишњаку за друштвену историју*, бр. 3 за 2022. годину.

СЛИКА ДРУГОГ У ПОЛИТИЧКИМ КРИЗАМА THE IMAGE OF THE OTHER IN POLITICAL CRISES

37.091.64::93/94(497.11)“1913/2010”
930:316.75(497.11)“1913/2010”

Др Дубравка Стојановић, редовна професорка
Универзитет у Београду, Филозофски факултет
dustojan@f.bg.ac.rs

Оригинални научни рад
Примљен: 29. 9. 2022.
Прихваћен: 10. 10. 2022.

На вртешци. Слика „пријатеља” и „непријатеља” у српским уџбеницима историје 1913–2010.*

Апстракт: У чланку се анализирају промене у званичној култури сећања у Србији, на примеру уџбеника историје током последњих сто година (1913–2010). Драматични историјски догађаји, Балкански ратови, два светска рата, два стварања Југославије и два рушења те државе утицала су на драстичне промене у слици другог, посебно у формирању слике „пријатеља” и „непријатеља”. Посебна пажња је посвећена анализи утицаја садашњости на слику другог.

Кључне речи: слика другог, „пријатељи”, „непријатељи”, уџбеници историје, култура сећања, Србија.

Уџбеник је за многе грађане једина књига о историји коју ће прочитати, што га чини и бестселером, најчитанијом књигом о прошлости.¹ Управо се због тога уџбеници у теорији културе сећања сматрају значајним носиоцем колективног памћења, алатком помоћу које појединци налазе везу између својих, породичних, приватних сећања и оних која су представљена као колективна. Полази се од тога да школа даје „оквир” који организује памћење појединаца.²

* Овај рад настао је у оквиру научноистраживачког пројекта *Човек и друштво у време кризе* који финансира Филозофски факултет у Београду.

¹ Stefano Petrungero, *Pisati povijest iznova, Hrvatski udžbenici povijesti 1918–2004*, (Zagreb: Srednja Europa, 2009), 7.

² Јан Асман, *Култура памћења*, (Београд, Просвета, 2001), 35.

Истовремено, уџбеници су и један од највидљивијих израза државне политике сећања,³ „репозиторијумом правилних тумачења“⁴, оруђе које нам помаже да се оријентишемо у прошлости и садашњости, због чега многи аутори полазе од тога да управо у школским клупама започиње изградња нације и укореењавања припадања.⁵ И саме просветне власти у Србији отворено наглашавају да је историја, уз матерњи језик и географију, „идентитетски предмет“,⁶ што другим речима значи да циљ наставе није образовни или научни, већ преношење идентитетске матрице која ће се активирати у будућности.

Због свега тога уџбеници историје представљају важне историјске изворе за проучавање „укуса једног друштва“,⁷ преовлађујућег система вредности, политичких и идеолошких промена. Да би се то разумело посебно је важно нагласити да су уџбеници пре свега слика садашњости, да је за њих мање важно шта се заиста у прошлости догодило колико им је задатак да легитимишу савремени поредак. Због тога су они ризница стереотипа, слика коју они нуде нема нијансе. Језик је најчешће аподиктичан, слика прошлости вулгаризована.⁸ Вулгаризована је и слика „другог“. Већ због саме чињенице да је историја приказана из етноцентричне перспективе, „други“ је ту само да би потврдио пожељну слику о самима себи, да би пренео потребне идентитетске поруке.

Уџбеници историје из Србије и из држава насталих после слома Југославије посебно су занимљиви за анализу, јер потврђују тезу да је прошлост непредвидљивија од будућности, да су динамичне и драматичне промене садашњости доводиле до исто тако динамичних и драматичних промена у моделима сећања, па и слике „другог“.⁹ У складу са променама државног оквира и друштвених уређења у последњих сто година анализом српских уџбеника могу се утврдити три кључне фазе у променама слике другог, променама у позицијама „пријатеља“ и „непријатеља“, фазе које одговарају државним оквирима у којима је у том периоду живео српски народ: Краљевина СХС/Југославија, Социјалистичка Федеративна Република Југославија и Савезна Република Југославија/Република Србија. У овој последњој фази неопходно је разликовати неколико периода. Први постсоцијалистички уџбеници објављени су 1993. године. Затим је друга фаза наступила после Милошевићевог пада 2000. године, а трећа после 2010.

³ Snježana Koren, *Politika povijesti u Jugoslaviji 1945–1960*, (Zagreb, Srednja Evropa, 2011), 17.

⁴ Исто, 511.

⁵ Petrungraro, *Pisati povijest iznova*, 12.

⁶ „Ružić: Već 2022. novi udžbenici iz identitetskih predmeta“, *RTS*, 2. 3. 2021. <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/drustvo/4278103/branko-ruzic-inicijativa-novi-udžbenici.html>.

⁷ Jacques Le Gof, *Histoire et memoire*, (Paris, Folio, 1988), 219.

⁸ Francois Hartog, *Regimes d' historicite*, (Paris, Seuil, 2012), 30.

⁹ Svetan Todorov, *Mi i drugi. Francuska misao o ljudskoj raznolikosti*, (Beograd, XX vek, 1994); *Kako vidimo strane zemlje. Uvod u imagologiju*, Davor Dukić (ur), (Zagreb, Srednja Evropa, 2009).

године, када је омогућено слободно тржиште уџбеника, чиме је укинута потпуна државна контрола над њима.

Краљевина СХС/Југославија

Краљевина СХС/Југославија настала је из Првог светског рата, што је битно одредило културу сећања у њој. Велике и значајне победе српске војске биле су темељ међуратног југословенства,¹⁰ како онда када се заснивало на идеји о троплеменом народу, као и после увођења диктатуре 1929. године, када је држава радила на изградњи унитарног модела југословенске нације. Југословенско заједништво ковало се пре свега у школама, због чега су у уџбеницима историје први и најужи круг „пријатеља” чинили југословенски народи, у првом реду они признати у наслову државе – Словенци и Хрвати, уз које су се, повремено помињали и, како се писало „браћа” Црногорци.¹¹

Да би се градило југословенско јединство било је неопходно применити двоструку стратегију, која доказује теоријску поставку да је „заборављање” кључни састојак „памћења”.¹² Тачније да та два поступка делују синхронизовано, па док се заборавља оно што не одговара тренутно потребној слици прошлости, наглашавају се они моменти који јој иду у прилог. Због тога су брисани примери међусобних конфликта, а наглашавани догађаји и процеси који су доприносили заједништву. Тај поступак је примењен на укупну прошлост од времена насељавања јужних Словена на Балканско полуострво, али је Први светски рат постављао пред писце уџбеника посебно захтеван задатак, јер се радило о свежем сећању. Уз то, било је потребно „заборавити” много, а за „памћење” је остајало мало.

Да би се направио пожељни наратив о Првом светском рату „заборављало” се да су се југословенски народи борили на супротним странама фронта, да су аустроугарску војску чинили припадници народа који су 1918. године ушли у Југославију. Због тога је било осетљиво писати не само о великим биткама, већ посебно о злочинима над цивилима у Мачви и онима који су се десили током окупације Србије. Упоредо са брисањем непожељних садржаја, било је потребно нагласити оне моменте који сведоче о доприносима других југословенских народа за стварање заједничке државе. Због тога су се, поред сталног наглашавања значаја Југословенског одбора и његових битака на дипломатском пољу, веома

¹⁰ О томе: Олга Манојловић Пинтар, *Археологија сећања. Споменници и идентитети у Србији 1918–1988*, (Београд, Чигоја, Удружење за друштвену историју, 2014); Вељко Вујачић, *Национализам, мит и држава у Русији и Србији*, (Београд, Клио, 2019).

¹¹ Миленко Вукићевић, *Историја Срба, Хрвата и Словенаца, 2. књ*, (Београд, Књижара Здравка Спасојевића, 1920), 110.

¹² Alaida Asman, *Oblici zaborava*, (Beograd, Biblioteka XX vek, 2018).

наглашавала још два аспекта заједништва током Првог светског рата: значај добровољаца из свих крајева Југославије који су долазили у помоћ српској војсци и свечани дочеци организовани за српску војску широм Југославије.

Постојање добровољачких јединица у Првом светском рату било је политички и пропагандно изузетно важно у уџбеницима обе југословенске државе, јер је сведочио не само о жељи југословенских народа да помогну Србији у борби за заједничку државу, него и да би се причом о добровољцима изградио наратив о заједничким биткама и жртвама, чиме би се потиснуле историјске чињенице о међусобним биткама. То је било важно и српској и хрватској страни, па је писање о добровољцима заузимало посебно важно место у уџбеницима. У међуратним уџбеницима веома се инсистирало на томе да су добровољачке јединице биле направљене од Срба, Хрвата и Словенаца,¹³ детаљно се описивало колико је међу Хрватима био жив добровољачки покрет, објашњавао се као резултат жеље за уједињењем „целог народа” у једну државу.¹⁴

Друга тема из Првог светског рата која је била изузетно важна за ауторе уџбеника били су дочеци који су организовани за српску војску у градовима у које је она улазила након ослобађања Србије, посебно они одржани у Загребу. Док је трајала југословенска држава тај догађај је био изузетно важан јер је показивао одушевљење обичних грађана због стварања заједничке државе и одушевљење српском војском која је описивана као ослободилачка. Управо је тај последњи фактор био посебно наглашаван да би се онемогућило да се продор српске војске тумачи као освајање и насилно наметање нове државе.¹⁵ Тако се у једном уџбенику наводило да се „наш народ под Аустро-Угарском побунио и кад је српска војска улазила свуда их дочекаше као браћа и ослободиоци. Један народ, један језик”.¹⁶ Посебно се инсистирало и на братском дочеку,¹⁷ раширених руку,¹⁸ па се ишло и дотле да се тврдило да „клицању југословенству и братимљењу није било краја”.¹⁹

Занимљиво је на овом месту нагласити да је, поред „пријатељских” народа који су се нашли у имену државе, посебно место било обезбеђено и за Црногор-

¹³ Михаило Вукићевић, *Историја Срба, Хрвата и Словенаца*, 98; Драг. П. Илић, *Наша народна историја за 4. разред основне школе*, (Београд, Књижарница Рајковић и Ђуковић, 1928), 105; Милан Рабреновић, *Историја Срба, Хрвата и Словенаца*, (Београд, Књижарница Рајковић и Ђуковић, 1928), 87; Мих. Јовић, *Народна историја Југословена*, (Београд, Књижарница Геце Кона, 1932), 89; Славко Калуђерчић, *Историја Југословена*, (Београд, Геца Кон, 1934), 92; Милош Матовић, *Историја Југословена*, (Београд, Књижара Јеремије Целебичића, 1939), 102.

¹⁴ Станоје Станојевић, *Историја Југословена*, (Београд, Геца Кон, 1934), 93.

¹⁵ Станоје Станојевић, *Историја Срба, Хрвата и Словенаца*, (Београд, Геца Кон, 1927), 79.

¹⁶ Исто, 82.

¹⁷ Драг. Илић, *Наша народна историја за 4. разред основне школе*, 106; Драг. Илић, 1932, 98.

¹⁸ Бор. Јосимовић, *Историја за трећи разред основне школе*, (Београд, књижара К. Ј. Михаиловића, 1939), 76.

¹⁹ Јеремија Митровић, *Историја Југославије*, (Београд, Привредник, 1939), 96.

це. Црногорци су били приказани као они који су „стали уз Србију”,²⁰ који су се храбро борили²¹ уз српску војску. Другим речима, слика Црногорца остала је „неокрњена” догађајима из Првог светског рата, посебно несугласицама са краљем Николом и његовим одласком у иностранство, па су све време остали једноставно – браћа, што је то био термин који се готово редовно може наћи у свим школским књигама међуратног периода.²²

Да би се блискост југословенских народа додатно историјски утемељила у уџбеницима је било изузетно важно да се покаже да је стварање Југославије био давнашњи циљ, сан братских народа. Због тога се граница настанка југословенског програма померала све дубље у прошлост. Било је важно нагласити да је српска влада од самог почетка рата изашла са југословенским програмом да би се одбациле све критике да је то држава настала вољом великих сила, на конференцији мира, као тзв. Версајска творевина. Да би се легитимисала улога династије Карађорђевић у ковању пријатељства међу југословенским народима, инсистирало се на томе да је од њеног доласка на власт 1903. године она радила на уједињењу.²³ Датум се померао и дубље у прошлост, па се наводило да је југословенску идеју покренуо кнез Михаило Обреновић,²⁴ да је још од револуција 1848. године све имало југословенски предзнак,²⁵ приказивало да је југословенска идеја била зрела у то време и у другим крајевима, да је та мисао сазрела и у Босни и Херцеговини и Црној Гори.²⁶

Ни то није било довољно. Почети југословенства су у већем броју уџбеника померани до Првог српског устанка.²⁷ У уџбенику из 1939. године је чак једно поглавље носило наслов „Кратак преглед стварања наше државе 1804–1918”,²⁸ што је био покушај да се држава дубоко укорени у српске националне традиције, и да се нова држава снажно веже управо за вођу првог устанка, родоначелника династије која је била на власти.

²⁰ Милан Рабреновић, *Историја Срба, Хрвата и Словенаца*, (Београд, Књижара Рајковић, 1922), 79.

²¹ Ристо Ракочевећ, *Историја Југословена*, (Београд, Књижара Милојевић и Павловић, 1933), 78.

²² Вукићевић, *Историја Срба, Хрвата и Словенаца*, 2. Књ, 83; Душан Прица, *Историја југословенског народа*, (Београд, књижарница Томе Јовановића, 1932), 96.

²³ Ж. С. Ђорђевић, Драг. Страњаковић, *Историја за трећи разред*, (Београд, Геца Кон, 1938), 102; Митровић, *Историја Југославије*, 120.

²⁴ Предраг Стојаковић, *Историја Југословена*, (Београд, Књижарница Милорада Милановића, 1939), 57.

²⁵ Ђорђевић, Страњаковић, *Историја за трећи разред*, 103.

²⁶ Стојаковић, *Историја Југословена*, 56.

²⁷ Бор. Јосимовић, Јов. Малезановић, *Историја за 3. разред*, (Београд, књижара Косте Михаиловића, 1939), 79; Ђорђевић, Страњаковић, *Историја за трећи разред*, 103; Прица, *Историја југословенског народа*, 70.

²⁸ Ђорђевић, Страњаковић, *Историја за трећи разред*, 103.

Али, ишло се и даље. Морао се наћи „прапочетак” заједништва југословенских народа. Тако је створен наратив по коме је Југославија била сан старих Словена од када су кренули „из старе домовине”,²⁹ укратко – „вековни сан”.³⁰ Тако је сеоба Словена постала тај *terminus post quem* онај тренутак из прошлости од којег се рачуна време, нова ера, од када је све постало заједничко, од када треба причати причу о стварању Југославије.³¹ Читава историја од времена сеобе приказана је као низ беспштедних борби против туђинских власти, след трагедија и изазова који су искушавали издржљивост и чврстину идеје заједништва.³² Тако се дошло до задовољавајуће дуге историје Југославије старе, како су аутори уџбеника истицали, хиљаду³³ или чак 1200. година³⁴. Тиме није само конструисано потребно историјско утемељење за нову и нестабилну државу, већ је и историја представљана као детерминисан, готово судбински ток, што је и иначе типичан начин презентације прошлости у уџбеницима, будући да историју приказују линеарно и хронолошки.³⁵ Овакво приказивање Југославије је, међутим, било и корак више, јер је у својој основи имало и телелошко схватање историје, будући да је стварање државе приказано као природни и једини могући исход историјског процеса.³⁶ Такав однос према заједничкој држави задржан је до краја постојања Краљевине 1941. године.

Шири круг „пријатеља” у међуратном раздобљу чиниле су државе савезнице. Али, ту је постојала јасна хијерархија. Од држава Антанте у уџбеницима је јасно издвајана Русија, и то пре свега у улози заштитнице Србије. Иако се у појединим уџбеницима може наћи да су и Француска и Велика Британија ушле у рат после аустроугарског напада на Србију, упадљива је разлика у начину на који су описивани догађаји са почетка рата. За савезнике се каже да су „бранили Србију од Аустро-Угарске”,³⁷ да су „видели да Србија није крива за Сарајевски атентат, па су објавили рат Аустро-Угарској”.³⁸ Међутим, када је реч о уласку Русије у рат описи су увек били обележени посебним емоцијама и снажним речима. Тако се за Русију каже да је по објави рата „одмах стала уз Србију”,³⁹ да „није дала да Аустро-Угарска прегази Србију”,⁴⁰ да је одмах „скупљала

²⁹ Матовић, *Историја Југословена*, 152.

³⁰ Ђорђе Лазаревић, *Историја Југословена*, (Београд, Народна просвета, 1937), 82.

³¹ Ђорђевић, Страњаковић, *Историја за трећи разред*, 103.

³² Митровић, *Историја Југославије*, 122; Матовић, 152.

³³ Прица, *Историја југословенског народа*, 71.

³⁴ Матовић, *Историја Југословена*, 153.

³⁵ Philippe Joutard, *Histoires et memoires, conflits et alliance*, (Paris, La Decouverte, 2013), 176.

³⁶ Petrungraro, *Pisati povijest iznova*, 216.

³⁷ Рабреновић, *Историја Срба, Хрвата и Словенаца*, 104.

³⁸ Прица, *Историја југословенског народа*, 86.

³⁹ Рабреновић, *Историја Срба, Хрвата и Словенаца*, 105; Ђорђевић, Страњаковић, *Историја за трећи разред*, 107.

⁴⁰ Ракочевић, *Историја Југословена*, 98.

војску да брани Србију”.⁴¹ Историјски, све велике силе су у Први светски рат ушле бранећи своје интересе, а одбрана Србије је у том тренутку била њихов интерес да не би дошло до експанзије Аустро-Угарске и Немачке даље на исток. Али, у уџбеницима се, ипак, приказивало да је то Русија учинила са посебним жаром. Било је важно да се руска заштита посебно истакне и то до те мере да се у два уџбеника чак може наћи историјски податак да су се руске трупе бориле на Солунском фронту,⁴² иако се радило о малом броју војника који су после Руске револуције били и разоружани па нису ни учествовали у пробоју фронта. Ово је занимљив пример који показује да садашњост не одређује баш увек однос према прошлости, јер је Краљевина Југославија снажно осуђивала Руску револуцију и бољшевичку власт, са којом није имала дипломатске односе. Међутим, то очигледно није утицало на традиционални однос према Русији и то пре свега на слику заштитнице.

Из рата су проистекли и „непријатељи”, што они из непосредне прошлости, што они из старије. Од великих сила ту су били Аустроугарска и Турска, а од суседних народа пре свега Бугари и Албанци. Иако је историјски однос између Србије и Аустро-Угарске био сложен, иако је током 19. века било периода блискости и сарадње, као и снажних економских и културних веза, после Првог светског рата је слика Хабзбуршке монархије у уџбеницима била изразито негативна. Она је приказана као држава која је хтела „пошто пото да уништи Србе”,⁴³ опседнута „мржњом према Србима”,⁴⁴ која је доводила до тога да, као што је писало у једном уџбенику „водеће личности нису имале речи довољно тешких да нападну Србију, да јој се ругају и да је клеветају”⁴⁵. Овакав начин описивања непријатеља била је директна последица рата, али и претходних деценија сукоба са Аустро-Угарском.

Али, оно што је важно за овај текст јесте чињеница да Аустро-Угарска, ако бисмо упоредили језички стил којим су писани уџбеници, ипак није била на првом месту „непријатеља”. Значајно испред Хабзбуршке монархије налазили су се Турци, Бугари и Албанци. Уз Турке се увек везује низ придева који су ближи епској поезији него пожељном хладном тону школске књиге. Зато можемо наћи следеће описе: „Турски насилници”,⁴⁶ „Турци су гледали да истребе хришћане, прогањали их, убијали и преводили у веру”,⁴⁷ „Турци разбијени и дали се у

⁴¹ Калуђеровић, *Историја Југословена*, 84.

⁴² Драг. Илић, *Наша народна историја за 4. разред основне школе*, 98; Ракочевић, *Историја Југословена*, 103.

⁴³ Станојевић, *Историја Југословена*, 108.

⁴⁴ Рашић, *Историја за 3. разред*, (Београд, Књижара Рајковић, 1934), 120.

⁴⁵ Митровић, *Историја Југославије*, 120.

⁴⁶ Матовић, *Историја Југословена*, 103.

⁴⁷ Ракочевић, *Историја Југословена*, 105.

дивље бекство”,⁴⁸ „Гурци као бесни јуришали”,⁴⁹ а може се наћи и да су Турци „наши вековни непријатељи”.⁵⁰ Видљиво је да су придеви који су се налазили уз турско име скоро увек долазили из начина на који се описује животињски свет, што је недвосмислено значило анимализацију и дехуманизацију противника. Таква врста описа налази се само уз име Турака, чиме су они били постављени високо на лествици непријатеља. Непријатељство према Турцима неговано је као кључни идентитетски састојак⁵¹ до те мере да се у једном броју међуратних уџбеника⁵² уопште није налазио податак да је Османско царство ушло у Други балкански рат против Бугарске и на тај начин било на истој страни са Србијом. Било је незамисливо да су се поклопили интереси са „вековним непријатељима”, па је било чак лакше толико искривити историју и не поменути учеснике у рату него прихватити историјску реалност и из ње извући поуке.

На овом месту потребно је констатовати да су без обзира на значај наведених народа као „непријатеља” ипак Албанци били ти који су стабилно имали не само негативну слику, већ и готово увек изразито негативан придев уз своје име. Док се слика о другима конструисала кроз различите наративе о историјским догађајима, уз име тог народа су у готово свакој прилици додани омаловажавајући и увредљиви термини. Тако је описивана и природа тој суседној земљи: „Љути Арнаути и њихови непролазни кршеви”,⁵³ „Варварски Арнаути”,⁵⁴ „Дивљи Арнаути”.⁵⁵ Занимљиво је да је италијански историчар који је радио свеобухватну анализу хрватских уџбеника утврдио да је слично стање било и у тим школским књигама,⁵⁶ да би се после распада Југославије ти погрдни термини везали за Србе⁵⁷ који су преузели улогу непријатеља број један.

Међу „непријатељима” посебно место су у српским међуратним уџбеницима заузимали Бугари. Основа за то долазила је из непосредних искустава, јер је та држава која је била савезница у Првом балканском рату изненада напала српску војску и довела до Другог балканског рата. До наредног погоршања односа дошло је и после бугарског напада у Првом светском рату. Све су то били објективни разлози за негативну слику Бугара, али је ипак било неопходно и да се читав низ података из тих ратова „заборави” да би слика тог народа била тако

⁴⁸ Стојаковић, *Историја Југословена*, 98.

⁴⁹ Мих. Јовић, *Народна историја Југословена*, 89.

⁵⁰ Станојевић, *Историја Југословена*, 104.

⁵¹ Olivera Milosavljević, *U tradiciji nacionalizma. Stereotipi srpskih intelektualaca o „nama” i „drugima”*, (Beograd, Helsinški odbor za ljudska prava, 2002); Božidar Jezernik, *Imaginarni Turčin*, (Beograd, Biblioteka XX vek, 2010).

⁵² Тодоровић, *Историја за 4. разред гимназије*, 168; Јовановић, *Историја за 4. разред*, 98.

⁵³ Вукићевић, *Историја Срба, Хрвата и Словенаца*, 2. Књ, 95.

⁵⁴ Исто, 86.

⁵⁵ Исто.

⁵⁶ Petrungraro, *Pisati povijest iznova*, 135–136.

⁵⁷ Исто, 139.

поједностављена и негативна какву налазимо у међуратним уџбеницима. Важно је било нагласити да су Бугари слаби војници,⁵⁸ што је, како се објашњавало, изазивало суревњивост у односима два народа: „Срби били бољи јунаци од Бугара, па од тада Бугари потајно мрзе Србе”.⁵⁹ Уз то, Бугари су приказани као они који нечасно узимају српску земљу,⁶⁰ ону којом су владали српски краљеви,⁶¹ иако је у питању била територија која је историјски припадала и једној и другој држави током средњег века. Стваран је утисак о незаситом и неоправдано агресивном суседу, иако је заправо била реч о сукобу на територији Македоније на коју су обе земље имале претензије. Упркос тој историјској реалности, у сваком међуратном уџбенику се наводило да се радило о „неверном и мучком нападачу”,⁶² чиме је заокружена слика Бугара као незахвалних, незаситих, потуљених и нелојалних. И, на првом месту, Бугари су приказани као они који ударају са леђа, мучки. У баш сваком међуратном уџбенику се наводи да се радило о „неверном и мучком нападачу”.⁶³

Бруталним језиком описивани су бугарски злочини током окупације у Првом светском рату. Они заиста јесу били брутални, али оваква врста описа намењена деци од тринаест година спада, како каже Петрунгаро, у нормализацију насиља и опасан губитак сензибилитета.⁶⁴ „У истребљењу свега што је српско, у гоњењу, мучењу и уништавању српских књига Бугари су надмашили и Немце и Мађаре. Ни Турци на Татари нису вршили овакве злочине какве су вршили Бугари (...) Само у Топлици убили су 20000 људи, не штедећи ни децу на мајчинским грудима”.⁶⁵ Није ни потребно објашњавати колико је поређење са Татарима и Турцима симболички снажно у српској историјској свести, ни колико је окрутно деци од четрнаест година створити слику убијене одојчади.

Важно је истаћи да ова врста језика није примењена када су се у уџбеницима описивали иначе ништа мање сурови злочини аустроугарске војске током

⁵⁸ „Бугарска није могла да заузме Једрене без српске помоћи”, Вукићевић, *Историја Срба, Хрвата и Словенаца*, 2. Књ, 87.

⁵⁹ Рабреновић, *Историја Срба, Хрвата и Словенаца*, 94.

⁶⁰ „Бугари су хтели да узму Јужну Србију коју је у Балканским ратовима српска војска ослободила од Турака”, Рабреновић, *Историја Срба, Хрвата и Словенаца*, 95.

⁶¹ „Бугари хоће излаз на три мора и српске земље у којима су владали српски краљеви и царевни”, Чедомиљ Тодоровић, *Историја српског народа*, (Београд, Учитељска књижара, 1922), 94.

⁶² Вукићевић, *Историја Срба, Хрвата и Словенаца*, 2. Књ, 114; Васиљ Поповић, *Општа историја новог века*, (Београд, Геца Кон, 1923), 135; Данило Вуловић, *Општа историја новог века*, (Београд, Задруга професорског друштва, 1934), 257; Станојевић, *Историја Југословена*, 205; Рашић, *Историја за 3. разред*, 70.

⁶³ Вукићевић, *Историја Срба, Хрвата и Словенаца*, 2. Књ, 114; Поповић, *Општа историја новог века*, 135; Вуловић, *Општа историја*, 257; Станојевић, *Историја Југословена*, 205; Рашић, *Историја за 3. разред*, 70.

⁶⁴ Petrungaro, *Pisati povijest iznova*, 195.

⁶⁵ Вукићевић, *Историја Срба, Хрвата и Словенаца*, 2. Књ, 87.

Првог светског рата, па чак ни у описима турских злочина из старије историје. Из тога можемо закључити да су управо Бугари били изабрани као посебно важни непријатељи, на шта су извесно утицали реални догађаји недавне историје, али вероватно и чињеница да се радило о суседном народу са којим је постојала конкуренција на истим територијама, па је не само било потребно развити анимозитет, већ се и припремити и за могуће будуће сукобе, који су реално и дошли у Другом светском рату. Треба претпоставити и да је пожељну слику о самима себи било лакше послати преко негативне слике суседног народа, према коме је било лакше градити колективне емоције, него према ипак удаљеним и апстрактнијим великим силама

Занимљиво је да је у међуратном периоду била и негативна слика Грка, што је непосредна последица несугласица које су током Првог светског рата постојале са том иначе савезничком државом. Грци су приказани као непоуздани, па се може наћи да су „оставили Србе на цедилу”,⁶⁶ као они који су „одбили да помогну”,⁶⁷ али и који су „ометали савезнике”.⁶⁸ Ова места је значајно поменути јер се оваква слика Грка више неће појављивати у каснијим удбеницима. У социјалистичким књигама вођена је политика мирољубиве коезистенције, док је после распада Југославије Грчка била међу ретким „пријатељским” државама, па су ови моменти из Првог светског рата „испали из историје” и остали само као још један пример утицаја савремености на слику прошлости.

Социјалистички период

Социјалистички период донео је велики обрт. У првом реду због тога што је наступио после другог светског сукоба, као и због тога што је обновљена Југославија, сада као социјалистичка и федеративна. Била је то поново као држава помирења и то после тешких злочина које су југословенски народи починили једни над другима током грађанског рата вођеног упоредо са борбом против окупатора. После 1945. године Други светски рат је постао оснивачки мит, док су Балкански ратови и Први светски рат, на којима је била заснована прва Југославија, гурнути у други план. Није, међутим, промењен само оснивачки мит, већ и модел југословенства. То није више био ексклузивни клуб Срба, Хрвата и Словенаца, већ заједница свих народа који су живели у њој. И није се више радило о идеологији троплеменог народа или унитарног југословенства, већ братства и јединства у новој федеративној републици. Све ове околности

⁶⁶ Калуђеровић, *Историја Југословена*, 107.

⁶⁷ Рабреновић, *Историја Срба, Хрвата и Словенаца*, 99.

⁶⁸ Станојевић, *Историја Југословена*, 104.

довеле су до промене на листи пријатеља и непријатеља, али и до другачијег разумевања тих конструката.

Наратив о братству и јединству спроведен је доследно кроз све историјске периоде и кроз све уџбенике социјалистичког раздобља, као један од кључних идеолошких стубова друге Југославије. Југословенски народи су поново били „пријатељи” број један. И сада је, као и после Првог светског рата, било потребно нагласити како се упркос далеко надмоћнијим непријатељима заједнички градила нова југословенска заједница. Због тога се врло емотивним језиком, са посебним наглашавањем суровости рата, приказивало како југословенске народе ништа није могло омести у југословенству. Писало се да се „у крвавим биткама ковало братство и јединство”,⁶⁹ да се „у пламену те заједничке борбе исковано неразрушиво братство и јединство”,⁷⁰ да су „раме уз раме, као права браћа, борили Срби, муслимани, Хрвати...Ковало се братство и јединство и певало „Игра коле све партизан, Србин, Хрват и Муслиман”.⁷¹

Највећи проблем који се појавио био је како „заборавити” злочине које су југословенски народи учинили једни над другима током рата. Иако се данас често може чути да се о тим злочинима није смело говорити,⁷² анализа уџбеника показује да су злочини, а посебно усташки, приказивани већ од првих уџбеника.⁷³ Ипак, током социјалистичког раздобља, посебно у раном периоду, било је изузетно важно одговорност за њих скинути са самих југословенских народа и приписати је окупатору. Био је то начин да се на најбезболнији начин објасни грађански рат у Југославији и још једном истакне улога победничке КПЈ: „Окупатори су сејали раздор и мржњу међу нашим народима. Они су гурали усташе против Срба, а четнике против Хрвата и муслимана. Уз помоћ домаћих издајника непријатељ је радио на томе да заувек разједини и посвађа наше народе, али у томе није успео захваљујући раду КПЈ”.⁷⁴

Будући да је Други светски рат постао централни формативни догађај, било је јасно и ко ће се наћи на позицијама највећих непријатеља. Били су то најважнији противници у претходном рату – Немци и колаборационисти. Створен је меморијски контрапункт између окупатора/колаборанта и партизана које

⁶⁹ Михаило Тодоровић, *Историја за 4. разред гимназије*, (Београд, Нолит, 1955), 153.

⁷⁰ Исто, 153.

⁷¹ Цвеја Јовановић, *Историја за 4. разред*, (Београд, Нолит, 1957), 154.

⁷² Нпр: Надежда Ђонић Винавер, „ЗАТАШКАВАЊЕ УСТАШКИХ ЗЛОЧИНА: Југословенском руководству није одговарала истинита слика о прошлости”, *Новости*, 26. 7. 2022. <https://www.novosti.rs/c/vesti/politika/1139609/zataskavanje-ustaskih-zlocina-jugoslovenskom-rukovodstvu-nije-odgovarala-istinita-slika-proslosti>.

⁷³ „Усташе су клале све оне који су били против фашиста, а нарочито Србе. Уништавали су читаву српска села, куће су рушили и палили, а лјуде, жене и децу убјавали. По логорима у Градишки и Јасеновцу усташе су мучиле и убиле хиљаде и хиљаде Срба!” Јовановић, *Историја за 4. разред*, 76.

⁷⁴ Тодоровић, *Историја за 4. разред гимназије*, 115.

су чинили сви југословенски народи, што је стварало равнотежу у приказивању „нас” и „њих” у изградњи идентитета нове заједнице и легитимисања новог политичког поретка. Због тога су и партизанима „заборављене” све ситуације које би на било који начин затамнеле непрекорну слику која је о њима грађена. Самим тим у уџбеницима није било помена о „левим скретањима”, Мартовским преговорима или обрачунама са „класним непријатељима” после ослобођења 1944–1945. године.

С обзиром на изразиту идеологизованост поретка после 1945. године и класификација непријатеља је добила нове основе, које нису нужно биле етничке, већ су, уклопљене у нови идеолошки говор, биле и класне. Буржоазија је тако постала један од истакнутих непријатеља који је континуирано радио против интереса „народних маса”.⁷⁵ Врло је занимљиво како је то утицало на слику пријатеља и непријатеља, јер је стављање класног критеријума као пресудног у потпуности преокренуло улоге. За почетак је сам Први светски рат, који је толико слављен у међуратним уџбеницима, проглашен освајачким, неправедним и, на првом месту, империјалистичким.⁷⁶ Додуше, прихватало се да су Србија и Црна Гора водиле одбрамбени рат,⁷⁷ али је општа оцена рата утицала на значајне промене у тумачењу узрока, тока, исхода и учесника у том рату. Сада државе савезнице из Првог светског рата више нису били „пријатељи”, већ се инсистирало на томе да су се оне руководиле својим империјалним интересима. Посебно је занимљиво да су уџбеници објављени непосредно после Другог светског рата и после Резолуције Информбироа и раскида са СССР-ом 1948. године чак осуђивали и царску Русију и њен империјализам, па више није било оног емотивног тона који је обележио међуратне уџбенике. Тако је, на пример, Русија оптужена чак и за избијање Балканских ратова, што је сасвим мимо свих претходних или потоњих наратива, али и историјских чињеница. У *Подсетнику за полагање стручних испита* који је објављен само годину дана после сукоба са ИБ-ом наведено да су балканске државе кренуле у те ратове јер су биле оруђе великих сила, међу које је у овом училу први и једини пут сврстана и Русија: „Основни циљеви Русије били су да добије слободан пролаз својим бродовима кроз Босфор и Дарданеле и да у Србији нађе своју потпору на Балкану”.⁷⁸

Истовремено, класни аргумент је за неке био и оправдање, па су Бугари као народ изгубили своју позицију непријатеља, будући да је одговорност за нападе на Србију и злочине пребачена на бугарску буржоазију, чиме је сукоб са

⁷⁵ „Напредне тежње народних маса биле су усмерене на решавање социјалних питања и стајале су супротности са реакционарним тежњама српске, хрватске и словеначке буржоазије.” Гојко Соларић, *Историја за 8. разред*, (Београд, Знање, 1954), 181.

⁷⁶ *Подсетник за полагање стручних испита из историје*, (Београд, Министарство лаке индустрије, 1950), 34.

⁷⁷ Соларић, *Историја за 8. разред*, 161

⁷⁸ *Подсетник за полагање стручних испита из историје*, 43.

етничког пресељен на терен класног. Било је изузетно важно да се сада са суседном социјалистичком земљом изграде пријатељски односи, што је довело до неких драстичних промена историјских чињеница. Тако се у првим уџбеницима објављеним после Другог светског рата уопште ни не помиње Други балкански рат,⁷⁹ што је најдрастичнији пример „заборављања“ непожељних садржаја. Како закључује Драгица Кољанин тај рат је изостављен „јер деца не би могла разумети сложене узроке који су до њега довели“.⁸⁰ Касније, када је почело да се пише о том рату, он је био посебно осуђен, али сада на потпуно другачијој идеолошкој основи. Сада одговорност више није била на „незаситим и алавим Бугарима“, већ на империјализму буржоаске класе „јер су се бугарска и српска буржоазија бориле да поделе Македонију“.⁸¹ Изузетно су биле оштре осуде, па је констатовано да је овај рат „учинио јаз између српског и бугарског народа и отада је међу њима почело ширење шовинизма и мржње“.⁸² Ипак, без обзира на сасвим промењен наратив, у неколико раних социјалистичких уџбеника остала је слика Бугара који „ударају с леђа“,⁸³ која се с временом сасвим изгубила.

Занимљиво је да се у социјалистичким уџбеницима уопште није помињала бугарска окупација из Првог светског рата, ни злочини тада почињени. Један од разлога за то је избацивање сваке националне патетике која би конкурисала наративу о партизанским жртвама као темељном миту социјалистичке Југославије, међу жртвама није смело бити конкуренције.⁸⁴ Уз то, било је важно да се стално одржава „принцип реципроцитета“,⁸⁵ односно да се што прецизније измере патње и победе кроз које су прошли сви југословенски народи, па се пазило да се не створи утисак да је један патио више од других или да је за заједништво поднео веће жртве. И свакако се пазило да се, без обзира што ни у периоду Хладног рата односи са Бугарском нису били добри, ипак не ствара негативна слика о суседној социјалистичкој земљи. На првом месту, непрекидна политичка борба против национализма у СФРЈ значила је и да се не подгревају национални сентименти, посебно не емпатија са сопственим жртвама као најјачи окидач националне хомогенизације.⁸⁶ То се односи и на однос према Албанцима којих више нема на списку непријатеља, јер су у социјалистичкој Југославији имали потпуно другачији статус него у Краљевини, па су као народност добили и своју аутономну покрајину. У свим тим променама идеологије и садржаја из-

⁷⁹ Тодоровић, *Историја за 4. разред гимназије*, 154; Јовановић, *Историја за 4. разред*, 73.

⁸⁰ Драгица Кољанин, *Израђивање националног идентитета. Историја Југославије у уџбеницима за основне школе 1929–1952*, (Нови Сад, Матица српска, 2013), 309.

⁸¹ Ђорђе Грубач, *Историја за 8. разред*, (Београд, Завод за издавање уџбеника, 1967), 173.

⁸² Соларић, *Историја за 8. разред*, 93.

⁸³ Тодоровић, *Историја за 4. разред гимназије*, 1955.

⁸⁴ Dubravka Stojanović, *Populism, the Serbian Way*, (Beograd, Pešćanik, 2016), 173–189.

⁸⁵ Petrungaro, *Pisati povijest iznova*, 91.

⁸⁶ Corine Defrance et al, *Vaincus! Histoires de défaites*, (Paris, Nouveau monde, 2016).

губили су се и Грци са места „непријатеља”, више се нико није „сећао” њихове нелојалности из Првог светског рата.

После распада Југославије

Нова велика промена у тумачењу прошлости и односа између „пријатеља” и „непријатеља” догодила се после распада Југославије и почетка ратова деведесетих. Први у потпуности измењени уџбеници објављени су убрзо по почетку ратова, 1993. године и донели су сасвим нову идеолошку злоупотребу прошлости. Ти уџбеници били су снажно обојени национализмом, због чега је списак „пријатеља” сведен само на једног – Црногорце. Иако су Црногорци и у свим претходним генерацијама уџбеника били неупитни „пријатељи”, па и „браћа”, у овим књигама посебно су наглашене историјске ситуације које је требало да докажу ту блискост. Тако се поред описа „надчовечанских напора” Црне Горе 1914. године, у једном од првих уџбеника под Милошевићем може наћи и нетачан податак да је Црна Гора упутила велику помоћ српској војсци у Колубарској бици.⁸⁷ Посебно је почела да се истиче Мојковачка битка, сада и као посебно потпоглавље, а у једном уџбенику чак „раме уз раме” са великим биткама српске војске, такорећи као тројство – „Церска, Колубарска и Мојковачка битка”,⁸⁸ што у ранијим генерацијама уџбеника није био случај. Уз антијугословенство и антикомунизам, нови уџбеници су донели и архаични језик, као и посебно емотивни, чак епски начин приповедања којим су описани српско-црногорски односи, па се тако може наћи и тврдња да су „загрљена браћа полетела у свети бој”.⁸⁹ Такав однос према Црногорцима остао је и после реформе 2010. године и увођења слободног тржишта школских књига, па у њима налазимо примере готово судбинског тумачење односа између два народа, које је „традиционално повезивао осећај јединства, националне свести и исте историјске судбине”.⁹⁰ У тим приказима нису наведене било какве контроверзе у међусобним односима, као ни и унутарцрногорске дилеме и поделе, већ је позиција тог народа приказана искључиво из српске перспективе. Занимљиво је да су и контроверзе које су се у међуратним уџбеницима наглашавале у односима са Грцима током Првог светског рата сасвим заборављене после распада Југославије, у време када је Грчка била једна од ретких држава које су помагале

⁸⁷ Љиљана Младеновић-Максимовић, *Историја за 8. разред*, (Београд, Завод за издавање уџбеника, 1991), 13.

⁸⁸ Никола Гаћеша, Љиљана Младеновић-Максимовић, Душан Живковић, *Историја за 8. разред основне школе*, (Београд, Завод за издавање уџбеника, 1997), 26.

⁸⁹ Коста Николић, Никола Жутић, Момчило Павловић, Зорица Шпадијер, *Историја за 4. разред гимназија*, Београд 2005, 47.

⁹⁰ Ђорђе Ђурић, Момчило Павловић, *Историја за 3. разред*, 93.

Србију током изолације и санкција, због чега је изграђен и нови мит о „вечном српско-грчком пријатељству”.⁹¹

Упоредо са губитком „пријатеља”, значајано се после распада Југославије повећала листа „непријатеља”. На ту страну су после почетка ратова прешли скоро сви југословенски народи. Да би се прошлост уклопила у владајућу националистичку идеологију било је потребно нагласити њихове конфликте, а распад Југославије и рат представити као логични наставак претходних сукоба⁹². Из историје су избачени сви примери сарадње и заједничког живота који би сведочили о дугим процесима повезивања тих народа. Тако је постало могуће и да се избрише све што је претходило стварању Југославије 1918, сви процеси, идеје, појединци и организације који су били њихови носиоци. Ђаци су сада, уместо оних 1200 година колико је, судећи по међуратним уџбеницима, трајао процес југословенског уједињења, могли да прочитају да „идеја југословенства није била почетком 20. века раширена у Србији јер су победама у Првом и Другом српском устанку створени услови за њен самостални, политички и културни развој”.⁹³ Такве тврдње могу се наћи и у школским књигама објављеним после реформе 2010. године: „У кнежевини и краљевини Србији монархизам, државно јединство и идеја српског уједињења чини ли су окосницу државне политике. Идеја о републици, федерализму и југословенству нису ухватиле дубљи корен. Државне установе владар, скупштина, влада, странке биле су занете само идејом српског уједињења”.⁹⁴

И преко тумачења свих каснијих догађаја превучена је нова интерпретација, што је довело до промене у тумачењу читавог низа догађаја, па и дијаметрално нових оцена, често сасвим супротних историјским реалностима. Тако је општа оцена Првог светског рата доживела једну од најдраматичнијих промена, чиме је једна од највећих српских војних и дипломатских победа постала једноставно – пораз.⁹⁵ Таква оцена произлази из књижевних дела Добрице Ћосића,⁹⁶ која су битно утицала на перцепцију прошлости у српској јавности, а посебно управо Првог светског рата, захваљујући роману *Време смрти*. Будући да је, по Ћосићу, стварање Југославије била грешка, рат који је до тога довео није могао бити победа. Такви ставови у уџбеницима недвосмислено говоре не само о утицају садашњости на њих, већ и о томе да је за наставу историје често важнија књи-

⁹¹ Ruža Fotiadis, *Freundschaftsbande, Griechisch-serbische Geschichts- und Gegenwartsdeutungen vor dem Hintergrund der Jugoslawienkriege 1991–1999* (Göttingen: Wallstein Verlag, 2021).

⁹² Више о томе: Дубравка Стојановић, „Уџбеници историје као огледало времена”, *Патништво, патриотизам, патријархалност*, уредили Весна Пешић и Ружица Росандић, (Београд, Центар за антиратне акције, 1 994), 77–105.

⁹³ Nikola Gaćeša, Dušan Živković, Ljiljana Radović, *Istorija za 8. razred*, Београд 1993, 49.

⁹⁴ Радош Љушић, Љубодраг Димић, *Историја за 8. разред*, (Београд, Фреска, 2010), 84.

⁹⁵ Dobrica Ćosić, „Politički testament”, *Informer*, 8. april 2014.

⁹⁶ Добрица Ћосић, *Време смрти*, (Београд, Просвета, 1972).

жевност и јавна историја него резултати научне историографије, која је управо у истраживањима Првог светског рата дала неке од својих највећих резултата.⁹⁷

Тако је постало могуће да се, упркос научним резултатима и историјским изворима, у уџбеницима објављеним после 2000. године нађу тврдње да су током Првог светског рата постојале и друге могућности осим стварања Југославије, оне које су, тобоже, савезници понудили Србији Лондонским уговором из 1915. године: „У другој години светског сукоба указала се могућност остварења српског уједињења, формирањем *Велике Србије*, што се доводи у везу са Лондонском уговором. (...) Савезници су нудили Србији Босну и Херцеговину, Славонију, Срем, Бачку, Јужну Далмацију и северну Албанију”.⁹⁸ Та тврдња сасвим је супротна не само постојећој историографији него и самом тексту уговора.⁹⁹ За почетак он је био тајни уговор, па српска влада није ни знала тачно његове одредбе. На другом месту, тим уговором су се Италији нудиле територије да би ушла у рат, укључујући и територије дуж Јадранског мора на које је рачунала српска влада, па је он код српске владајуће елите доживљаван искључиво као документ супротан српским интересима.¹⁰⁰ И, на крају, и најважније – Србији ништа тим уговором није нуђено, јер се све до друге половине 1918. године рачунало да ће Аустро-Угарска постојати и после рата. Због свега тога овај текст из уџбеника је не само потпуно историјски нетачан, већ се ради о опсени која подгрева идеју да је Југославија била најлошије решење, што се директно сугерише и кроз питања упућена ученицима.¹⁰¹

Да би се укинула свака идеја постојања југословенског заједништва, после деведесетих су у потпуности измењени начини на које су се у свим претходним генерацијама доказивало заједништво. Минимализован је значај Југословенског одбора тврдњама као што је била она да су њега чиниле „личности мањег историјског значаја”.¹⁰² Почело је брутално да се пише о злочинима аустроугарских

⁹⁷ D. Janković, *Srbija i jugoslovensko pitanje 1914–1915. godine*, Beograd 1973; M. Ekmečić, *Ratni ciljevi Srbije 1914*, Beograd 1975; A. Mitrović, *Prodor na Balkan. Srbija u planovima Austro-Ugarske i Nemačke*, Beograd 1981; Đ. Stanković, *Nikola Pašić, saveznici i stvaranje Jugoslavije*, Beograd 1983; A. Mitrović, *Srbija u Prvom svetskom ratu*, Beograd 1984; Đ. Stanković, *Nikola Pašić i jugoslovensko pitanje*, Beograd 1985; A. Mitrović, *Ustaničke borbe u Srbiji*, Beograd 1987; Lj. Trgovčević, *Naučnici Srbije i stvaranje Jugoslavije*, Beograd 1987.

⁹⁸ Николић, *Историја за 4. разред гимназија*, 106.

⁹⁹ [https://en.wikisource.org/wiki/Treaty_of_London_\(1915\)](https://en.wikisource.org/wiki/Treaty_of_London_(1915))

¹⁰⁰ Ђорђе Станковић, *Никола Пашић, савезници и стварање Југославије*, (Београд, БИГЗ, 1984), 130; Милорад Екмечић, *Ратни циљеви Србије 1914*, (Београд, Просвета, 1975), 281–371; Андреј Митровић, *Србија у Првом светском рату*, (Београд, Српска књижевна задруга, 1984), 202.

¹⁰¹ „Разговарајте о предностима и пропустима проглашења заједничке државе за српски народ”; „Да ли је уједињење изведено као потпуно зрело историјски процес?”. Николић, *Историја за 4. разред гимназија*, 106.

¹⁰² Гаћеша, *Историја за 8. разред основне школе*, 50.

јединица у Мачви,¹⁰³ а добровољачке јединице које су толико истицане у уџбеницима обе југословенске државе, сада готово у потпуности „србизоване”, па се у свим уџбеницима истиче да су је чинили искључиво Срби, како они из Аустро-Угарске, тако и они из САД¹⁰⁴. Ни описа одушевљених дочека српске војске по градовима више нема, па чак у једном уџбенику налазимо очигледно ретуширану фотографију празног централног трга у Загребу, чиме би требало да се докаже да је српска војска ушла у празан град, да је нико није дочекао,¹⁰⁵ што је супротно историјским чињеницама.¹⁰⁶

Дејугославизација уџбеничког наратива одразила се и на тумачење Другог светског рата који је темељно ревидиран после распада Југославије. Ревизионизам је започео у Милошевићевим уџбеницима у којима се први пут може прочитати да су у Србији постојала два антифашистичка покрета,¹⁰⁷ партизански и четнички, упркос недвосмисленим налазима историографије да су четници у колаборацију ушли већ у јесен 1941. године.¹⁰⁸ Тиме је започета и промена у положају пријатеља и непријатеља у Другом светском рату, која је већ од 90их са првог места непријатеља почела да потискује окупаторе и колаборанте који су доминирали социјалистичким наративом.

У уџбеницима деведесетих на месту непријатеља број један у Другом светском рату више нису били Немци, већ усташе и НДХ, чији су злочини описани са већом бруталношћу од оних немачких: „Јасеновачки логораши су клани ножевима, убијани брадвама, секирама, чекићима, маљевима и гвозденим полугама, стрељани и спаљивани у крематоријумима, живи кувани у котловима, вешани, сатирани глађу, жеђу и хладноћом јер се у логору живело без хране и воде”.¹⁰⁹ Овај опис је историјски тачан, али је чињеница да је примена овако бруталног језика за књиге намењене четрнаестогодишњацима била последица рата са Хрватском који је управо био у току.

После 2000. године дошло је до нових промена у тумачењу Другог светског рата. Сада је дошло до потпуне измене претходне матрице у којој су били супротстављени окупатори/колаборационисти и партизани. Злочини окупатора сада су се нашли у другом плану до те мере да је стрељање ђака у Крагујевцу

¹⁰³ Николић, *Историја за 4. разред гимназија*, 75.

¹⁰⁴ Ђорђе Ђурић, Момчило Павловић, *Историја за 3. разред гимназије*, (Београд, завод за издавање уџбеника, 2012), 99.

¹⁰⁵ Радосх Лјушић, Љубодраг Димић, *Историја за 8. разред*, (Београд, Фреска, 2010), 83.

¹⁰⁶ „POGLEDAJTE TRIJUMFALNI ULAZAK POBEDNIČKE SRPSKE VOJSKE U ZAGREB 1918. GODINE! (FOTO)”, *Beograd.in*, 31. 12. 2018. <https://beograd.in/pogledajte-trijumfalni-ula-zak-pobednicke-srpske-vojske-u-zagreb-1918-godine-foto/>.

¹⁰⁷ Гаћеша, *Историја за 8. разред основне школе*, 171.

¹⁰⁸ Jozo Tomašević, *The Chetniks 1941–1945*, (Palo Alto, Stanford University Press, 1975).

¹⁰⁹ Гаћеша, *Историја за 8. разред основне школе*, 172.

сведено само на једну реченицу,¹¹⁰ а италијанска окупација и сарадња са њом наведена као „најбоље ратно решење”.¹¹¹ Ипак, кључна промена догодила се у тумачењу колаборационистичких снага, па су то сада остали само љотићевци, док је Недић описан као човек који се „прихватио незахвалне дужности (...) да би сачувао биолошку супстанцу српског народа”.¹¹² Четници и партизани заменили су места, па су сада колаборација и ратни злочини приписани искључиво партизанима, чиме су се сада они пласирали високо на листи „непријатеља”. Био је то најефикаснији начин да се створи негативна слика не само о режиму СФРЈ, већ и о братству и јединству југословенских народа као кључном састојку партизанског покрета.

У тумачењу партизанског покрета може се уочити и један проблем на који су аутори наишли. Наиме, у духу опште национализације и србизације прошлости било је потребно да се и партизански покрет прогласи српским, да му се одузме његова кључна, југословенска димензија. Упркос научно утврђеним чињеницама да је устанак у Хрватској започео Сисачки одред, у свим уџбеницима се може наћи да су га покренули Срби у Хрватској.¹¹³ По тој новој хронологији Хрвати су партизанима приступили тек после пада Италије, у јесен 1943. године.¹¹⁴ Ту су се писци уџбеника нашли у незгодној ситуацији у којој је требало објаснити ученицима због чега је тај, како кажу, српски покрет, толико негативно оцењен. За те потребе уведена је најновија подела, на Србијанце и западне Србе, који су по том тумачењу били партизани који су Србијанцима нанели многа зла: **„Да се не би поновио победнички улазак српских трупа у Београд (...) ослобођење Србије морало је доћи са запада”** (бодл у оригиналу). Она се није могла ослободити, требало је да буде ослобођена. Мада су у јединицама које су учествовале у завршним операцијама борацки састав углавном чинили Срби, међу којима је било и Србијанаца, настајала је подела на протетичку Србију и партизанско „западно српство”.¹¹⁵ Увођењем овакве врсте поделе је и део српске нације прешао на страну непријатеља. Последице, и само братство и јединство проглашено је непријатељским, јер је „уперено против интереса

¹¹⁰ „Настављају се и немачке репресалије над цивилима. Највећа одмазда у овом периоду изведена је 21. октобра у Крагујевцу, када је стрељано преко 3000 грађана, међу њима и 230 ученика крагујевачке гимназије”. Николић, *Историја за 4. разред гимназија*, 175. О томе: Дубравка Стојановић, „1941 – година која се мења. Ревизије тумачења 27. Марта и стрељања у Крагујевцу у уџбеницима историје (1955–2014)”, *80 година од избијања Другог светског рата на простору Југославије и страдања града Крагујевца: нови помаци или ревизије историје*, уредили Дмитар Тасић и Лела Вујошевић, (Крагујевац, 2021), с. 39–55.

¹¹¹ Николић, *Историја за 4. разред гимназија*, 176.

¹¹² Николић, 2002, 173.

¹¹³ Љушић, Димић, *Историја за 8. разред*, 183 ; Ђурић, Павловић, *Историја за 3. разред гимназије*, 193; Мира Радојевић, *Историја за 3. гимназије*, (Београд, Клет, 2014), 283.

¹¹⁴ Љушић, Димић, *Историја за 8. разред*, 191.

¹¹⁵ Радојевић, *Историја за 3. гимназије*, 307.

српског народа”, због, како се каже, сужавања српске националне територије и давања државности народима који је до тада нису имали.¹¹⁶

Наглашен националистички тон уџбеника довео је и до тога да су поред југословенских народа као нових непријатеља, враћени и сви стари који су у време социјализма били „заборављени”. На првом месту су ту Бугари, чији су се злочини, а посебно они из Првог светског рата сада не само вратили у школске књиге, већ су изразито брутално приказани.¹¹⁷ Тај тон задржан је и у каснијим уџбеницима. „Српско друштво под окупацијом представљало је осакаћени организам. (...) Свакодневни живот у многим крајевима претворио се у епски пркос окупатору.(...) Многи појединци су у смрт ишли мирно, јуначки или демонстративно лежерно и показивали непријатељу колико га презиру. (...) Смртна казна изгубила је ефикасност. Смрти се више нико није плашио”,¹¹⁸ све праћено бруталним фотографијама обешених људи и протераних сељана. Таква глорификација насиља и смрти недвосмислено утиче на ментални склоп ученика¹¹⁹ и системе вредности који се негују у данашњим српским школама. О томе сведочи и пасус из новије генерације уџбеника који су писали двојица универзитетских професора, поново са снажним, више пута поновљеним подсећањем на османско време: „Србија је подсећала на аветињски опустелу земљу. Народ се склањао у шуме, где се живело у збеговима, као у доба Турака”.¹²⁰ Гушење Топличког устанка још је бруталније описано: „Бугари су учинили зверства каква се не памте још од времена турских зулума, а лешеве су бацали у бунаре”.¹²¹

Занимљиво је да овде поново сусрећемо израз „турски зулуми” као неку врсту метафоре за најсуровије злочине, што само по себи враћа епски однос према прошлости који је био сасвим укинут у уџбеницима из социјалистичког раздобља. Више је него јасна веза између национализама и ретрадиционализације размишљања о прошлости, као и језика који се користи да би се о њој писало и говорило. Ту везу потврђује и реченица из уџбеника објављених 2003. године у којој се описује прелазак преко Албаније 1915. године: „остале су заувек расуте кости десетина хиљада помрлих од глади, изнемоглости, зиме или од шиптарских куршума”¹²². У овој реченици не само што имамо повратак слике Албанаца као непријатеља, већ и што употреба турцизма такође ствара менталну везу са епским описима турске власти и најбруталнијег насиља. А посебну анализу заслужује и употреба термина Шиптар, који се у уџбеницима никада није користио, па ни у међуратном периоду. Унети тај увредљиви појам

¹¹⁶ Николић, *Историја за 4. разред гимназија*, 189.

¹¹⁷ Младеновић, *Историја за 8. разред*, 15–16.

¹¹⁸ Николић, *Историја за 4. разред гимназија*, 82

¹¹⁹ Petrungero, *Pisati povijest iznova*, 92.

¹²⁰ Љушић, Димић, *Историја за 8. разред*, 81.

¹²¹ Исто, 82.

¹²² Николић, *Историја за 4. разред гимназија*, 112.

у уџбенике, после свих сукоба претходних деценија и рата 1998–1999, могло је имати само једно значење – ширење и јачање мржње према Албанском народу.

Ова анализа не значи да бугарска окупација, као и сукоби са Албанцима, нису били брутални и да се све ово није догађало у реалности. Али, неопходно је констатовати да се овако брутални описи нормализују и банализују насиље.¹²³ Важно је и нагласити да се овако детаљни описи не налазе када се описују победе, као и да сличних дескрипција злочина сопствених војски и туђих жртава нема. То доказује тезу о важности сопствених жртава за националну хомогенизацију, али и показује један посебно забрињавајући тренд у српским уџбеницима. Ради се о повратку виктимолошке идентитетске политике, која трауму преображава у част и понос, што „блокира развојне могућности и друштво чини неосетљивим за патње других”.¹²⁴

Што се тиче слике савезничких држава из Првог и Другог светског рата, може се закључити да су и на њу деведесете пресудно утицале. Док се, што се тиче описа Првог светског рата, Русија вратила у своју улогу заштитнице Србије,¹²⁵ велике промене су се десиле са сликом те државе у Другом светском рату. Снажни антикомунизам постсоцијалистичких уџбеника довео је до изразито негативне слике СССР и Црвене Армије. Рат који су партизани водили приказан је као резултат потпуне контроле Коминтерне и Москве, чиме им је одузета сва самосталност, па самим тим и сјај њихове победе. Догађаји из друге половине 1944. године, који су деценијама називани „Ослобођење Србије”, сада су добили нови наслов – „Офанзива на Србију”. На једном месту је и отворено написано да дејствовање савезника није било у српском интересу: „На руку хрватским интересима ишли су и неспоразуми између западних земаља и СССР-а, пре свега око подршке југословенским комунистима”.¹²⁶ О потпуној контроли Коминтерне сведочи и реченица из новијег уџбеника по којој је партизански покрет био навикнут „на беспоговорно слушање Коминтерне”.¹²⁷

Због промене у опису односа између четника и партизана, и Велика Британија се више не доживљава као савезница, већ напротив као једна од одговорних држава за пропаст српских интереса и то због тога што се „према свима догађајима и личностима односила искључиво у складу са својим интересима”,¹²⁸ као да у историји међународних односа постоје нека другачија искуства. Друга држава савезница, САД посебно је оптужена за напуштање подршке четницима и предају Југославије Стаљину,¹²⁹ при чему се не узима у

¹²³ Petrungraro, *Pisati povijest iznova*, 92.

¹²⁴ Asman, *Oblici zaborava*, 94.

¹²⁵ Ђурић, Павловић, *Историја за 3. разред гимназије*, 73.

¹²⁶ Николић, *Историја за 4. разред гимназија*, 165.

¹²⁷ Радојевић, *Историја за 3. гимназије*, 287.

¹²⁸ Николић, *Историја за 4. разред гимназија*, 170.

¹²⁹ Исто, 170–172.

обзир стање на терену и обавештајни подаци које су велике силе имале о томе ко се бори против окупатора, а ко колаборира.

Ова анализа смена „пријатеља” и „непријатеља” током последњих сто година указује на неколико важних закључака о званичној култури сећања коју преносе уџбеници историје. На првом месту ту је закључак да на наставу историје више утиче „јавна историја”, тумачења и ставови који се могу наћи од књижевности до таблоида него научна историографија. То је логична последица чињенице да на наратив у школским књигама више утиче садашњост него прошлост, да интерпретације догађаја из прошлости више зависе од тренутних политичких потреба него што оне преносе стање из прошлости „онако како је заиста било”, како би рекао Ранке. Тако је било могуће да се промене на местима пријатеља и непријатеља дешавају на овако драстичан начин како је приказано, да су могуће оволике амплитуде, „заборављања” и „сећања”. Из ове анализе се види и да уџбеницима доминирају стереотипи чији је најважнији задатак да „нас” насликају у идеалном светлу. Сликајући непријатеље као превртљиве, непоуздане, халапљиве, непоштене, насилне и бруталне сликају представу о „нама” као херојима и мартирима, великодушним праведницима, жртвама које „никада нису водиле освајачке ратове”, „које су свима помагали да пређу на страну победника”. Такве поруке остаће све док циљ наставе историја не буде образовање, развијање критичког и аналитичког мишљења већ изградња националног идентитета, као и пише у званичним документима Министарства просвете.

Izvori i literatura

- Vukićević, Milenko. *Istorija Srba, Hrvata i Slovenaca, 2. knj.* Beograd: Knjižara Zdravka Spasojevića, 1920. (ćirilica)
- Гаћеша, Никола, Џивковић, Душан, Радовић, Лјилјана. *Istorija za 8. razred.* Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika 1993. (ćirilica)
- Гаћеша, Никола, Младеновић-Максимовић, Лјилјана, Џивковић, Душан. *Istorija za 8. razred osnovne škole.* Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika, 1997. (ćirilica)
- Grubač, Đorđe. *Istorija za 8. razred.* Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika, 1967. (ćirilica)
- Ђорђевић, Џ. С, Странјаковић, Драг. *Istorija za treći razred.* Beograd: Geca Kon, 1938. (ćirilica)
- Ђурић, Ђорђе, Павловић, Момчило. *Istorija za 3. razred.* Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika, 2010. (ćirilica)
- Плић, Драг. *Naša narodna istorija za 4. razred osnovne škole.* Beograd: Knjižarnica Rajković i Đuković, 1928. (ćirilica)

- Jovanović, Cveja. *Istorija za 4. razred*. Beograd: Nolit, 1957. (ćirilica)
- Jović, Mih. *Narodna istorija Jugoslovena*. Beograd: Knjižarnica Gece Kona, 1932. (ćirilica)
- Josimović, Bor. *Istorija za treći razred osnovne škole*. Beograd: Knjižara K.J. Mihailovića, 1939. (ćirilica)
- Kaluđerčić, Slavko. *Istorija Jugoslovena*. Beograd: Geca Kon, 1934. (ćirilica)
- Lazarević, Đorđe. *Istorija Jugoslovena*. Beograd: Narodna prosveta, 1937. (ćirilica)
- Ljušić, Radoš, Dimić, Ljubodrag. *Istorija za 8. razred*. Beograd: Freska, 2010. (ćirilica)
- Matović, Miloš. *Istorija Jugoslovena*. Beograd: Knjižara Jeremije Dželebdžića, 1939. (ćirilica)
- Mitrović, Jeremija. *Istorija Jugoslavije*. Beograd: Privrednik, 1939. (ćirilica)
- Mladenović-Maksimović, Ljiljana. *Istorija za 8. razred*. Beograd, Zavod za izdavanje udžbenika, 1991. (ćirilica)
- Nikolić, Kosta, Žutić, Nikola, Pavlović, Momčilo, Špadijer, Zorica. *Istorija za 4. razred gimnazija*. Beograd 2005. (ćirilica)
- Popović, Vasilj. *Opšta istorija novog veka*. Beograd: Geca Kon, 1923. (ćirilica)
- Prica, Dušan. *Istorija jugoslovenskog naroda*. Beograd: Knjižarnica Tome Jovanovića, 1932. (ćirilica)
- Rabrenović, Milan. *Istorija Srba, Hrvata i Slovenaca*. Beograd: Knjižara Rajković, 1922. (ćirilica)
- Rabrenović, Milan. *Istorija Srba, Hrvata i Slovenaca*. Beograd: Knjižarnica Rajković i Đuković, 1928. (ćirilica)
- Radojević, Mira. *Istorija za 3. gimnazije*. Beograd: Klet, 2014. (ćirilica)
- Rakočević, Risto. *Istorija Jugoslovena*. Beograd: Knjižara Milojević i Pavlović, 1933. (ćirilica)
- Solarić, Gojko. *Istorija za 8. razred*. Beograd: Znanje, 1954. (ćirilica)
- Stanojević, Stanoje. *Istorija Jugoslovena*. Beograd: Geca Kon, 1934. (ćirilica)
- Stanojević, Stanojević. *Istorija Srba, Hrvata i Slovenaca*. Beograd: Geca Kon, 1927. (ćirilica)
- Stojaković, Predrag. *Istorija Jugoslovena*. Beograd: Knjižarnica Milorada Milanovića, 1939. (ćirilica)
- Todorović, Mihailo. *Istorija za 4. razred gimnazije*. Beograd: Nolit, 1955. (ćirilica)
- Todorović, Čedomilj. *Istorija srpskog naroda*. Beograd: Učiteljska knjižara, 1922. (ćirilica)
- Ćosić, Dobrica. *Vreme smrti*. Beograd: Prosveta, 1972. (ćirilica)
- Ćosić, Dobrica, „Politički testament”, *Informer*, 8. april 2014.
- Asman, Jan. *Kultura pamćenja*. Beograd: Prosveta, 2001. (ćirilica)
- Alaida, Asman. *Oblici zaobrava*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2018.
- Defrance, Corine et al. *Vaincus! Histoires de défaites*. Paris: Nouveau monde, 2016.
- Dukić, Davor, ur. *Kako vidimo strane zemlje. Uvod u imagologiju*. Zagreb: Srednja Europa 2009.

- Ekmečić, Milorad. *Ratni ciljevi Srbije 1914*. Beograd: Prosveta, 1975. (ćirilica)
- Fotiadis, Ruža. *Freundschaftsbande, Griechisch-serbische Geschichts- und Gegenwartsdeutungen vor dem Hintergrund der Jugoslawienkriege 1991–1999*. Göttingen: Wallstein Verlag, 2021.
- Janković, Dragoslav. *Srbija i jugoslovensko pitanje 1914–1915. godine*. Beograd, 1973.
- Jezernik, Božidar. *Imaginarni Turčin*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2010.
- Joutard, Philippe. *Histories et memoires, conflits et alliance*. Paris: La Decouverte, 2013.
- Koljanin, Dragica. *Izgrađivanje nacionalnog identiteta. Istoirja Jugoslavije u uxbenicima za osnovne škole 1929–1952*. Novi Sad: Matica srpska, 2013. (ćirilica)
- Koren, Snježana. *Politika povijesti u Jugoslaviji 1945–1960*. Zagreb: Srednja Europa, 2011.
- Le Gof, Jacques. *Histoire et memoire*. Paris: Folio, 1988.
- Manojlović Pintar, Olga. *Arheologija sećanja. Spomenici i identiteti u Srbiji 1918–1988*. Beograd: Čigoja, Udruženje za društvenu istoriju, 2014. (ćirilica)
- Milosavljević, Olivera. *U tradiciji nacionalizma. Stereotipi srpskih intelektualaca o „nama“ i „drugima“*. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava, 2022.
- Mitrović, Andrej. *Prodor na Balkan. Srbija u planovima Austro-Ugarske i Nemačke*. Beograd: Nolit, 1981.
- Mitrović, Andrej. *Srbija u Prvom svetskom ratu*. Beograd: Srpska književna zadruga, 1984. (ćirilica)
- Mitrović, Andrej. *Ustaničke borbe u Srbiji*. Beograd: Srpska književna zadruga, 1987. (ćirilica)
- Pertungaro, Stefano. *Pisati povijest iznova. Hrvatski udžbenici povijesti 1918–2004*. Zagreb, Srednja Europa, 2009.
- Stanković, Đorđe. *Nikola Pašić i jugoslovensko pitanje*. Beograd: BIGZ, 1985.
- Stanković, Đorđe. *Nikola Pašić, saveznici i stvaranje Jugoslavije*. Beograd: BIGZ 1983.
- Stojanović, Dubravka. „1941 – godina koja se menja. Tumačenje 27. marta i streljanja u Kragujevcu u udžbenicima istorije (1955–2014)“, *80 godina od izbijanja Drugog svet-skog rata na prostoru Jugoslavije i stradanja grada Kragujevca: novi pomaci ili revizija istorije*, uredili Dmitar Tasić i Lela Vujošević. Kragujevac, 2021, 39–55.
- Stojanović, Dubravka. „Udžbenici istorije kao ogledalo vremena“, *Ratništvo, patriotizam, patrijarhalnost*, uredili Vesna Pešić i Ružica Rosandić. Beograd: Centar za antiratne ak-cije, 1994, 77–105.
- Todorov, Cvetan. *Mi i drugi. Francuska misao o ljudskoj raznolikosti*. Beograd: Biblioteka XX vek, 1994.
- Tomašević, Jozo. *The Chetniks 1941–1945*. Palo Alto: Stanford University Press, 1975.
- Trgovčević, Ljubinka. *Naučnici Srbije i stvaranje Jugoslavije*. Beograd, 1987. (ćirilica)
- Hartog, Francois. *Regimes d'historicite*. Paris: Seuil, 2012.
- Vujačić, Veljko. *Nacionalizam, mit i država u Rusiji i Srbiji*. Beograd: Klio, 2019. (ćirilica)

Summary

Dubravka Stojanović, PhD

On the Carousel. The Image of “Friends” and “Enemies” in Serbian History Textbooks 1913–2010

The article analyzes the changes of the image of “the other” in Serbian history textbooks that occurred from the period of the Balkan Wars (1913) until the reforms of the curriculum in 2010. It had been concluded that the image of “the other” almost completely depends on the needs of the present, in particular on the need of legitimization of a current regime. It is also significantly influenced by the politics of history, as well as identity politics, because self-image is created primarily through the image of “the other”. It was also said that the presentation of the past in history textbooks depends more on other bearers of memory than on scientific historiography, and that literature often has a greater influence than scientific monographs. Three periods have been shown: interwar Yugoslavia, socialist Yugoslavia and the period after the breakup of Yugoslavia. During these periods the role and the image of “friendly” and “enemy” peoples was almost completely changed.

Key words: image of the other, memory culture, “friends”, “enemies”, history textbooks, Serbia.

323(497.1):316.658"1925/1928"
32:929 Радић С."1925/1928"
323:070(497.1)"1929/1940"

МА Вукашин Зорић, истраживач-приправник
Универзитет у Београду, Филозофски факултет
vukasinvozoric@gmail.com

Оригинални научни рад
Примљен: 26. 9. 2022.
Прихваћен: 7. 10. 2022.

Од комичног хапшења до скупштинске трагедије: Слика Стјепана Радића у београдској грађанској штампи (1925–1928)*

Апстракт: *Стјепан Радић (1871–1928), вођа Хрватске (републиканске) сељачке странке, 1925. године признао је Видовдански устав, и укључио се у парламентарни живот Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца након вишегодишњег отпора. У овом раду биће представљена и анализирана променљива слика Стјепана Радића у београдској грађанској штампи од Радићевог повратка у земљу 1925. године, преко његовог министарског мандата, до атентата у Народној скупштини и Радићеве смрти која је наступила недуго затим. Циљ је био да се анализом дискурзивних пракси у кључним тренуцима политичке кризе уочи однос писаних медија према најистакнутијем представнику хрватских бирача, када је он био у опозицији и када је био на власти.*

Кључне речи: Стјепан Радић, атентат у скупштини, српско-хрватски односи, српска штампа

Увод: Петнаест крвавих година?

Хрватски књижевник Мирослав Крлежа (1893–1981) је у *Књижевној републици* 1924. године објавио шест текстова, у којима је изнео своје гледиште о судбини Хрватске у првих десет година након почетка Првог светског рата. Збирни наслов текстова био је *Десет крвавих година* – четири кржаве године су ратне, а преосталих шест су обележене расправама, превирањима и нестабилношћу у новонасталој заједничкој југословенској држави, Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, која је симултано покушавала да надиђе паневропски ре-

* Овај рад настао је у оквиру научноистраживачког пројекта *Човек и друштво у време кризе* који финансира Филозофски факултет у Београду.

волуционарни талас и све противречности уједињења. Крлежа је по овој групи текстова насловио књигу својих политичких есеја, која је објављена у Загребу 1937. године. У њој се хрватски књижевник даље профилисао као пацифиста, човекољубиви моралиста, али и циник.¹

Но, не скрећемо пажњу на ове есеје због Крлеже самог, него због тога што је један од главних њихових актера, самим тим што је један од главних актера тадашње хрватске историје, вођа хрватског сељаштва Стјепан Радић.

Радић је рођен 1871. године у Требарјеву Десном, сеоцету на Сави на путу од Сиска до Загреб. Био је *enfant terrible*, и због политичког деловања у младости је имао проблема у школовању. Студирао је право на универзитетима у Загребу, Прагу и Будимпешти, и са свих је био избачен из политичких разлога. Коначно је дипломирао 1899. у Паризу, на Слободној школи политичких наука, и то на теми *Савремена Хрватска и Јужни Словени (La Croatie actuelle et les Salves du Sud)*. Новинарством се бавио још од 1897. када је у Прагу покренуо *Хрватску мисао*. Након краткотрајног боравка у Земуну на прелазу векова, 1902. године се трајно настанио у Загребу, где је уређивао лист *Дом* заједно са старијим братом, Антуном Радићем (1868–1919).²

Крлежа је приметио да је Радић први уважавао историјски субјективитет хрватских сељачких маса:

„У нашој новијој политичкој историји први човјек, који је схватио да сељачке масе око Стубице и Клањца имају своју властиту традицију и своју властиту сељачку тристагодишњу прошлост Матије Губца, био је Стјепан Радић.“³

Браћа Радић су 1904. године основали Хрватску пучку сељачку странку, чији је циљ било решење социјалних питања хрватских сељака, национална еманципација и опште право гласа. Иако је већ 1908. Стјепан Радић постао саборски заступник, његова странка до почетка Првог светског рата није имала већих успеха у Хрватској, чији је изборни систем карактерисао висок имовински цензус.⁴

Но, Радићево присуство међу сељацима учинило је да он крај Првог светског рата, ипак, дочека као „власник једне уносне књижаре у главном граду, кућевласник и виноградар, проминентан књижевник и публицист, идеолог и признати народни Вожд“.⁵ Иако је учествовао у формирању Државе Словенаца, Хрвата и Срба, Радић прокламацију уједињења 1. децембра 1918. није дочекао

¹ Ni. Pk. „Deset krvavih godina. Refleksije između 1914–1924“, <https://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=276> (Pristup 20. septembra 2022).

² „Radić, Stjepan“, *Hrvatska enciklopedija*, 9, Pri–Sk, (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2007). 146.

³ Мирослав Крлежа, *Десет крвавих година и други политички есеји*, (Београд: Нолит, 1960). 226.

⁴ „Radić, Stjepan“, *Hrvatska enciklopedija*, 9, Pri–Sk, 146.

⁵ Мирослав Крлежа, *Десет крвавих година и други политички есеји*, 252.

са одушевљењем.⁶ Инсистирао је на праву хрватског народа на самоопредељење и неутралној хрватској пучкој републици.⁷ Због јавно изнесеног става да је уједињење извршено без мандата хрватског народа био је затворен, од марта 1919. до фебруара 1920. године.⁸

Преименована Хрватска републиканска сељачка странка учествовала је на изборима за Уставотворну скупштину. Освојила је 50 мандата, што ју је чинило четвртм најзаступљенијом опцијом, иза демократа, радикала и комуниста. Радићева странка бојкотовала је Уставотворну скупштину, а касније и главни резултат њеног рада – Видовдански устав.⁹ ХРСС била је део опозиционог Хрватског блока, а од 1923. и Федералистичког блока, заједно са Словенском људском странком и Југословенском муслиманском организацијом. Након пропасти Марковог протокола (април 1923), који је требало да буде оквир за преговоре између владајућих радикала и Федералистичког блока,¹⁰ Радић је отишао из земље и широм Европе покушао да заинтересује тамошњу јавност за хрватско питање.¹¹ Путовао је у Лондон, Беч, али и Совјетски Савез. Током боравка у Москви 1924. године чак је укључио ХРСС у Сељачку интернационалу, што је касније проузроковало примену Обзнане на самог Радића.¹²

Радић је јануара 1925. године, неколико месеци по повратку у Краљевину СХС, ухапшен. Но, у затвору се одлучио на промену приступа политици према новонасталој држави. Његов синовац Павле Радић (1880–1928) 27. марта 1925. године признао је у име ХРСС Устав и владајућу династију Карађорђевић. Странка је наново преименована (постала је Хрватска сељачка странка), а Стјепапан Радић је пуштен из затвора непосредно пре него што је постао министар просвете у влади „Народног споразума“.¹³ Радић се одрекао републиканске оријентације, са жељом да се спроведе ревизија Устава која би више одговарала његовој идеји хрватских интереса. Ипак, коалиција Пашићевих радикала и ХСС потрајала је само до фебруара 1927. године. Радић се поново нашао у опозицији, а децембра 1927. споразумео се са Светозаром Прибићевићем и формирао Сељачко-демократску коалицију, која се залагала за ревизију Устава и федерализам.¹⁴

⁶ Ђорђе Станковић, *Никола Пашић и Хрвати (1918–1923)*, (Београд: БИГЗ, 1995). 51.

⁷ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije. Knjiga 1: Kraljevina Jugoslavija*, (Beograd: Nolit, 1988). 142–143.

Ђорђе Станковић, *Никола Пашић и Хрвати (1918–1923)*, 57.

⁸ „Radić, Stjepan“, *Hrvatska enciklopedija*, 9, Pri–Sk, 146.

⁹ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije. Knjiga 1: Kraljevina Jugoslavija*, 145.

¹⁰ Исто, 138.

¹¹ Ђорђе Станковић, *Никола Пашић и Хрвати (1918–1923)*, 322.

¹² „Radić, Stjepan“, *Hrvatska enciklopedija*, 9, Pri–Sk, 146.

¹³ Исто, 146–7.

¹⁴ Исто, 147.

Крај крхког парламентарног живота у Краљевини СХС обележили су пуцњи радикалског посланика Пунише Рачића у Народној скупштини, 20. јуна 1928. године. Они су усмртили посланике ХСС, поменутог Павла Радића и Ђура Басаричека, а Стјепан Радић је због рана задобијених приликом атентата умро 8. августа 1928. године.¹⁵ Крлежа је, цинично, писао да је Радић „свршио као сањар послје бескрајних затвора, лутања и емиграције, устријељен у једној војничкој јашионици, преграђеној за парламент.”¹⁶

Атентат у Скупштини није значио само смрт вођства Хрватске сељачке странке, него и драстичну прекретницу у историји прве Југославије и трајну трауму у хрватском друштву.¹⁷ Систем створен Видовданским уставом је пропао, а краљ Александар је искористио кризу парламентаризма као повод да започне диктаторску владавину.¹⁸

Истраживачки оквир

Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца је од свог настанка, па до краја истраживаног периода, била држава у непрестаној кризи.¹⁹ Учестале парламентарне кризе само су биле један део проблема новоформиране државе, али како су грађанске новине највећу пажњу поклањале унутрашњој и спољној политици, треба се са посебном пажњом осврнути на слику коју су штампани медији стварали о истакнутим политичарима ондашњице.

Штампа је била најзаступљенији медиј јавног информисања у међуратној Југославији, и као таква је имала несумњив утицај на перцепцију стварности својих читалаца. Национална стереотипизација, опште места у првој половини двадесетог века²⁰, пронашла је своје место и у новинарском изразу. Она се јавља „кад се искази на одређени начин тичу психологизма или предиспозиција темперамента и кад се особине приписане нацији држе типичним и карактеристичним.”²¹ Због тога што је Стјепан Радић био Хрват, перципиран у своме времену као вођа националног покрета, у овом чланку ће бити испитано да ли је београдска штампа у кризним ситуацијама мобилисала националну стереотипизацију као наративну алатку како би дисквалификовала или подржала Радићево деловање.

¹⁵ Исто.

¹⁶ Miroslav Krleža, *Deset krvavih godina i drugi politički eseji*, Sarajevo: Oslobođenja, 1979. 286.

¹⁷ Ivo Goldstein, „Hrvatska i Hrvati u Jugoslaviji“. *Jugoslavija u istorijskoj perspektivi*, ur. Latinka Perović et al. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2017. 123.

¹⁸ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije. Knjiga 1: Kraljevina Jugoslavija*, 175.

¹⁹ Исто, стр. 135.

²⁰ Joep Leerssen, „Retorika nacionalnog karaktera: programatski pregled“, *Kako vidimo strane zemlje – Uvod u imagologiju*, prir. Davor Dukić, Zrinka Blažević, Lahorka Plejić Poje, Ivana Brković, (Zagreb: Srednja Evropa, 2009). 105–106.

²¹ Исто, 113–114.

Представљање Радића у медијима већ је било предмет истраживачког интересовања. Наиме, медијска слика атентата у Скупштини била је тема чланка Надежде Јовандић још 1970. године.²² Ауторка је у њему описала стање у медијима у данима који су уследили након атентата. Фокус интересовања Јовандић је усмерила на комунистичку штампу, али је анализом грађанске штампе утврдила да је „[с]коро сва југословенска штампа осудила поступак радикалског посланика Пунише Рачића, видећи у његовом акту брутално разрачунавање са политичком опозицијом хрватске буржоазије и симптом наступања преокрета у политичком животу.“²³ Изузетак су чинили листови *Јединство*, „шовинистичко“ гласило чији је уредник Владимир Ристовић био близак председнику Владе, Велимиру Вукићевићу, и *Отаџбина*.²⁴ Са оценом да је већина србијанске јавности осудила атентат у Скупштини сагласан је и Звонимир Кулунџић, хрватски публициста и Радићев биограф.²⁵

Писање листа *Дом*, гласила ХСС, анализирао је Јелена Бакић, и приметила како сама ХСС себе поистовећује са целокупним хрватским народом.²⁶ У писању *Дома* био је приметан балканистички дискурс, кроз писање о турским карактеристикама Срба и европским карактеристикама Хрвата.²⁷ Другу хрватску штампу, са конкретним циљем уочавања метода политичке пропаганде засноване на стереотипизацији, анализирао је у монографији *Никола Пашић и Хрвати* професор Ђорђе Станковић.²⁸

Овај рад ће да стави акценат на писање три истакнута београдска грађанска листа: *Политике*, *Времена* и *Правде*. На овај начин, попуниће се празнине у познавању реакција југословенске штампе на скупштински атентат, а тај догађај ће се сагледати у поређењу са претходним важним тренуцима Радићеве политичке каријере од повратка у земљу 1925. године, када је започела нова фаза у односима српске и хрватске политичке елите. Као што је најављено, штампа ће да буде читана и у имаголошком кључу, у покушају да се извуку далекосежнији закључци о коришћењу националних стереотипа у дневнополитичке сврхе у Краљевини СХС/Југославији.

Одабрани тренуци Радићеве политичке каријере су почетак примене Закона о заштити државе на ХРСС и Радићево хапшење, признање Видовданског устава, излазак из затвора и улазак у Владу (1925), као и период од атентата у

²² Nadežda Jovandić, „Prilog proučavanju odjeka atentata u Narodnoj skupštini 20. juna 1928“, *Časopis za suvremenu povijest*, 1/1970. 61–76.

²³ Исто, 63.

²⁴ Исто, 63. и 66.

²⁵ Zvonimir Kulundžić, *Atentat na Stjepana Radića*, (Zagreb: Stvarnost, 1967). 469–472.

²⁶ Јелена Бакић, „Лист „Дом“ о скупштинском атентату 1928. године“, *Архив. Часопис Архива Србије и Црне Горе*, 1–2/2003. 126–144.

²⁷ Исто, 139–140.

²⁸ Ђорђе Станковић, *Никола Пашић и Хрвати (1918–1923)*, Београд: БИГЗ, 1995.

Скупштини до Радићеве сахране (1928). Очекујемо да ће догађаји из 1925. бити сликовити јер Радић од државног непријатеља у кратком року постаје коалициони партнер владајућим радикалима, а у истом дану када излази из затвора постаје министар. Драматичност догађаја из 1928. године по себи захтевају истраживачку пажњу.

Напоследку, пре анализе штампе, треба се још једном осврнути на речи Мирослава Крлеже, који је писао да „Стјепан Радић, суди ли се о њему позитивно или негативно, спада у категорију просјечнога збуњеног хрватског интелегента на пријелазу Деветнаестог у Двдесето стољеће.”²⁹ Овај рад нема за циљ да суди ни позитивно ни негативно о Радићу, него да кроз анализу Радићеве слике у медијима покуша да продуби разумевање медијског осликавања личности и нације.

1925. Побуњеник и покајник

„Што ови толико галаме и за чије бабе здравље?”³⁰

Нова, 1925. година започела је применом Закона о заштити државе на припаднике Хрватске републиканске сељачке странке. Београдска штампа извештавала је о хапшењима и претресима у Загребу и другим местима где је ХРСС била присутна. *Политика* је обавестила јавност чланком на насловној страни – „Хапшења су почела”³¹, док је *Време* на трећој страни детаљно описало полицијску акцију у којој је ухапшено вођство ХРСС, не укључујући Радића.³² За разлику од *Политике* и *Времена*, *Правда* је тумачила примену Обзнане на ХРСС као напад на целокупан хрватски народ. Уместо назива странке, у *Правди* се у насловима користио етним „Хрвати“, који су осликани као жртве двадесеторице „насилника, безумника“, који не представљају српски народ у целини.³³ Хрвати су описани као робови, због тога што им је држава ускратила политичке слободе.³⁴

У данима који су уследили, новине су објављивале нове детаље о хапшењима, али и реаговања опозиционих лидера.³⁵ На страницама *Времена* уочљива је

²⁹ Miroslav Krleža, *Deset krvavih godina i drugi politički eseji*, Sarajevo: Oslobođenja, 1979. 245.

³⁰ Из Крлежиног описа Народне скупштине, Мирослав Крлежа, *Десет крвавих година и други политички есеји*, 234.

³¹ „Хапшења су почела“, *Политика*, 3. јануар 1925. 1.

³² „Како је извршено хапшење вођства Х.Р.С.С.“, *Време*, 3. јануар 1925. 3.

³³ „Растурање и хапшење Хрвата“, *Правда*, 3. јануар 1925. 1.

³⁴ „Хрвати су робови“, *Правда*, 3. јануар 1925. 1.

³⁵ „Истрага и преметачине“, *Политика*, 4. јануар 1925. 1; „Г. Давидовић говори против „Обзнане““, *Време*, 5. јануар 1925. 3; „Г. Љуба Давидовић о Обзнани“, *Политика*, 5. јануар 1925. 2–3. „Јучерашњи Давидовићев говор“, *Правда*, 5. јануар 1925. 2.

јака тенденција да се Радић дисквалификује као комуниста, повезан са Совјетским Савезом. Његов боравак у Москви, по њима, имао је „чист комунистички карактер“, а осуђивали су и Радићево поседство сабраних Лењинових дела и фотографија са истакнутим комунистима и анархистима.³⁶ У *Времену* се, такође, инсистирало на везама Радића са Унутрашњом македонском револуционарном организацијом (ВМРО).³⁷

Новине су на различит начин 6. јануара преносиле вест да је Радић пронађен и ухапшен у Загребу. *Политика* је вест пренела тек на шестој страни, без помпе.³⁸ С друге стране, ова вест је истакнута на насловним страницама *Времена* и *Правде*. У *Времену* је објављен детаљан опис хапшења, са приложеним разговором државних чиновника, Радића и његових јатака при хапшењу. Текст је написан са дозом хумора, који треба да прикаже Радића као кукавицу.³⁹ Штуру и мање драматичну верзију хапшења пренела је *Правда*.⁴⁰

Након празничне паузе, 9. јануара се поново писало о хапшењу Стјепана Радића. *Политика* је оценила дан хапшења Радића као један од најважнијих „од ослобођења.“⁴¹ Радић је у *Политици* описан као „сувише бедан при хапшењу“⁴², а његове присталице, које су се код Карловца сукобиле са жандармима, су *Времену* окарактерисане као „Радићева руља“.⁴³ За *Време* је текстове о стању у ХРСС писао Станислав Краков, који је Радића описао као „више него смешну“ личност, која је скривањем дала материјал „писцима оперетских куплета и шалјивих листова за народ.“⁴⁴

Радићева слика у српским новинама драстично се променила 27. марта, након говора Павла Радића којим је ХРСС признала Устав и монархију. Београдске новине су 28. марта биле у знаку говора Павла Радића и скупштинске одлуке да се на основу Закона о заштити државе посланички мандати одузму само шесторици лидера ХРСС (укључујући Радића). И *Време*, и *Политика* и *Правда* су из различитих позиција писали да је 27. март дан од историјског значаја.⁴⁵ Говор П. Радића пренесен је на насловним странама. *Време* је тумачило

³⁶ „Ухапшени прваци Х.Р.С.С. данас се спроводе суду“, *Време*, 4. јануар 1925. 3.

³⁷ „Радићеве везе са Тодором Александровом и Македонским Комитетом“, *Време*, 5. јануар 1925. 3; „Документ о заједничком раду Стјепана Радића и Тодора Александрова“, *Време*, 6. јануар 1925. 3.

³⁸ „Г. Радић је ухапшен“, *Политика*, 6. јануар 1925. 6.

³⁹ „Јуче је ухапшен и Радић, у Загребу“, *Време*, 6. јануар 1925. 1.

⁴⁰ „Радић је јуче ухапшен“, *Правда*, 6. јануар 1925. 1; „Како је ухапшен Радић“, *Правда*, 6. јануар 1925. 2.

⁴¹ „Загреб је миран“, *Политика*, 9. јануар 1925. 3.

⁴² „Стјепан Радић у затвору“, *Политика*, 9. јануар 1925. 2.

⁴³ „Радићева руља насрће на жандарме код Карловца“, *Време*, 9. јануар 1925. 4.

⁴⁴ С. Краков, „Код Винка „Отпадника“,“ *Време*, 10. јануар 1925. 3.

⁴⁵ „Поништени су само мандати вођства Х.Р.С.С.-а“, *Време*, 28. март 1925. 1; „Поништени су само мандати вођства Х.Р.С.С.“, *Политика*, 28. март 1925. 1; „Павле Радић у име Хрвата признао

овај говор као капитулацију ХРСС, при којој је П. Радић „пред целом Народном Скупштином признао заблуде и погрешке своје и своје странке.”⁴⁶ Поред говора П. Радића, време је пренело и размену између П. Радића и посланика Косте Мајкића. Мајкић је, наводно, поручио Радићу: „Шест година смо се свађали, бар једно вече у љубави да проведемо, па опет шест година да се свађамо.”⁴⁷ Задиркивање између Хрвата и Србина се наставило, а пренесено је у новинама како би се указало на искреност измирења између ХРСС и радикала. Контраст победничком слављу са страница *Времена* је био у *Правди*, где се инсистирало на томе да се Хрвати не осете потучено, него равноправно у новој расподели снага.⁴⁸

Први дан владе, настале коалицијом Народне радикалне странке и Хрватске сељачке странке, 18. јул 1925, запечатио је промену дискурса у београдским новинама. *Време*, које је безрезервно критиковало Радића и поздрављало примену Обзнане на чланове ХРСС, је славило:

„После споразума и образовања прве владе од већине Срба и већине Хрвата, који ће остати као један од најзначајнијих датума у политичкој историји наше уједињене Краљевине, први дан коалиције радикала и радићеваца био је пун сензационалних догађаја.

Први акт нове владе био је Указ, који је краљ пре подне потписао и којим се аболирају све кривице за које је г. Ст. Радић лежао у затвору.”⁴⁹

Радић, који је пуштен на слободу на дан кад је постао члан Владе, у *Времену* је приказан позитивно. Његова фотографија је једина која је објављена на насловној страни (није објављена фотографија премијера Николе Пашића), а поред тога су објављени текстови његових телеграма краљу Александру, Пашићу, и шефу радикалског посланичког клуба Љубомиру Живковићу.⁵⁰ Позитивни тон о Радићу у *Времену* видљив је и у тексту који описује Радићеву аудијенцију код краља Александра.⁵¹ На Радићевом добром расположењу и радости инсистирала је и *Политика*:

„Он је срдечно пружио руку новинарима који су га сачекали и почео им одмах говорити брзо и отсечно, тако рећи без размишљања, спонтано. Глас му није оштар и пискав као обично већ благ и мек.”⁵²

Поред тога, у *Политици* се Радић није описивао као демагог, него као човек са интимном везом са својим бирачима, сељацима, који га гледају „као што се

је државу и династију“, *Правда*, 28. мајрт 1925. 1.

⁴⁶ „Поништени су само мандати вођства Х.Р.С.С.-а“, *Време*, 28. март 1925. 1.

⁴⁷ Исто.

⁴⁸ „Радикали хоће преговоре с Хрватима“, *Правда*, 29. март 1925. 1.

⁴⁹ „Први дан нове Владе“, *Време*, 19. јул 1925. 1.

⁵⁰ Исто.

⁵¹ Ђура Бањац, „Стјепан Радић у аудијенцији код Краља“, *Време*, 21. јул 1925. 1.

⁵² Л. С. „Аудијенција г. Стјепана Радића“, *Политика*, 21. јул 1925. 1.

у селу гледа отац, син и брат.”⁵³ И *Правда* је известила о Радићевом добром расположењу након трочасовне аудијенције код краља, али уз далеко краћи опис.⁵⁴ Слика о Радићу, дакле, у седам првих месеци 1925. године се потпуно изокренула.

Време, које је у јануару са симпатијом гледало на антирадићевску делатност државе, видевши у њој антикомунистичку борбу, у јулу је у Радићу видело ентузијастичног савезника Пашића и круне. У основи новостеченог поверења у Радића и промене његове представе је тумачење мартовског преокрета у политици ХРСС као покајања за дотадашње грешке и прихватања политике србијанске буржоазије. У *Политици* је уочљива слична еволуција Радићеве слике, уз блажу реторику. Либерално расположена *Правда* је негативно гледала на јануарску акцију против ХРСС, видевши у њима претњу по слободу у држави. Радић је уласком у коалицију са Пашићем на страницама *Правде* изгубио статус неправомерно гоњеног политичара, и постао је делом критикованог естаблишмента.

1928. Жртва

„*Великоме противнику, велика и пошта.*”⁵⁵

Позитивна слика Стјепана Радића, коју су београдски медији почели да граде након што се он одрекао републиканизма и признао уставни поредак, доживела је свој врхунац на лето 1928. године, у периоду између атентата у Скупштини и Радићеве сахране. О самом атентату *Време* је писало на насловној страни као о „страховитој трагедији“, „језовитом злочину“ и „крвопролићу, какво још није у историји ниједног Парламента забележено.”⁵⁶ Посланици који су подлегли повредама, Павле Радић и Ђуро Басаричек, представљени су као жртве за измирење Срба и Хрвата.⁵⁷

Текст који је описао догађаје у Скупштини пратили су бројни текстови који су преносили реакције политичких актера, биографије страдалих и почињоца, Пунише Рачића, уз цртеже и фотографије. И на страницама *Политике* атентат у Скупштини тумачен је као непријатељски чин према зближавању Срба и Хрвата.⁵⁸ У сва три гласила са посебном пажњом је праћено здравствено стање Стјепана Радића. Штампана је извештавала о његовом пулсу, температури

⁵³ П. „У Загребу...“, *Политика*, 21. јул 1925. 1.

⁵⁴ „Краљ је примио г. Ст. Радића“, *Правда*, 21. јул 1925. 3.

⁵⁵ „Стјепан Радић“, *Политика*, 9. август 1928. 1.

⁵⁶ „Пуниша Рачић убио је јуче Павла Радића и Ђуру Басаричека, тешко ранио г.г. Стјепана Радића и Пернара, и лако г. Гранђу“, *Време*, 21. јун 1928. 1.

⁵⁷ Исто, и „„Знам да мене Београђани нису убили““, *Време*, 21. јун 1928. 4.

⁵⁸ „Убиство Павла Радића и др. Басаричека“, *Политика*, 21. јун 1928. 1.

и другим здравственим параметрима.⁵⁹ Вреди напоменути да су демонстрације и крвави сукоб грађана и полиције у Загребу новине приписале комунистичкој опортунистичкој агитацији, а не Радићевим присталицама.⁶⁰

Најугледнији београдски дневни листови безрезервно су осудили скупштински атентат и извештавајући о њему су инсистирали на неурачунљивости Пунише Рачића, кога су због нарушавања српско-хрватских односа одрекли чак и четници.⁶¹ Но, позитивна слика Стјепана Радића употпуниће се тек након вести да је Радић подлегао повредама. На насловној страни *Правде* је Радићу, дан након смрти, посвећен прави панегирик, који је закључен речима: „Стјепана Радића Срби жале и оплакују ништа мање него Хрвати. Он је за њих био гаранција да је хрватско племе са српским нераздељиво, неприкосновено, јединствено и једно.”⁶²

У прегледу Радићевог живота и рада није се инсистирало на његовим неслагањем са београдским режимом, а његов политички заокрет 1925. године описан је као „прелаз у позитивни рад.”⁶³ Сличан, романтизовани, биографски преглед понудила је и *Политика* на прве три стране свог броја 9. августа.⁶⁴ Радићев „издајнички чин“ из 1924. године, придруживање Сељачкој интернационали, представљен је без икаквог коментара. Последњи поздрав Радићу у *Правди* није се појавио до 10. августа,⁶⁵ јер је број од 9. августа извештавао како лекари оптимистично прате Радићев опоравак.⁶⁶ Дисонантни тон међу похвалама Радићу чинио је текст Ђура Баџца „Политичка фигура С. Радића“, у ком је Радић представљен као властољубиви опортуниста дугог језика.⁶⁷

Припреме за Радићеву сахрану и сам чин сахране са великом пажњом су пропратила сва три листа. *Време* је писало да је „хрватски народ најзад доживео да слави успомену једног сељака, једног вође, орача, сејача, косача“, у контрасту са претходном доминацијом племства у хрватској историји.⁶⁸ Међу похвалама Радићу, у београдској штампи тешко је било учити клице будуће парламентарне кризе и међуетничких тензија. Ипак, у *Правди* је посвећена нарочита пажња

⁵⁹ „Г. Стјепан Радић, чије стање здравља није неповољно, конферише са политичким пријатељима“, *Време*, 23. јун 1928. 5; „Стање здравља г. Ст. Радића“, *Политика*, 23. јун 1928. 4; „Данас код рањеника“, *Правда*, 23. јун 1928. 5.

⁶⁰ Гргур Костић, „Крваве демонстрације у Загребу“, *Време*, 22. јун 1928. 7.

⁶¹ „Четници се одричу Пунише Рачића“, *Време*, 23. јун 1928. 4.

⁶² „Смрт Стјепана Радића“, *Време*, 9. август 1928. 1.

⁶³ „Живот и рад Стјепана Радића“, *Време*, 9. август 1928. 3.

⁶⁴ *Политика*, 9. август 1928. 1–3.

⁶⁵ „Жалост Београда и целе земље поводом смрти Стј. Радића“, *Правда*, 10. август 1928. 1.

⁶⁶ „Г. Радићу је боље“, *Правда*, 9. август 1928. 3.

⁶⁷ Ђуро Баџца, „Политичка фигура С. Радића“, *Време*, 10. август 1928. 1.

⁶⁸ „Погреб Стјепана Радића“, *Време*, 13. август 1928. 1.

на одсуство представника владе на Радићевој сахрани,⁶⁹ а на страницама овог листа истакнуто је и упозорење на сепаратистичке инсинуације Влатка Мачека, који је наследио вођство Хрватске сељачке странке.⁷⁰

Дискусија и закључак

Мисао са којом се пошло у истраживање – да су се у тренуцима кризе мобилисали национални стереотипи – показала се као неадекватни оквир за промишљање истраживаног периода југословенске прошлости. Национални стереотипи, засновани на есенцијалистичким претпоставкама, нису се користили како би се политички противник дисквалификовао у кључним тренуцима односа владајуће елите у Београду и Х(Р)СС. На основу анализираних грађе, може се о том феномену извући неколико закључака. Најпре, када је требало Радића дисквалификовати након хапшења 5. јануара 1925. године, владајућа елита заступала је идеологију народног јединства три југословенска племена, Срба, Хрвата и Словенаца. Стога, Радић је осликаван као заблудели политичар, чак и као бољшевик, у листовима *Време*, које је било блиско двору, и *Политика*, која је заступала ставове умерено-конзервативне буржоазије. Идеални унутрашњи непријатељ поретка у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца није био припадник једног од три „племена“, него потенцијални комуниста. Једино су либералнији новинари *Правде* указивали на неправду према ХРСС у периоду хапшења, вођећи традиционалним либералним схватањима неповредивости личних слобода и поштовања правног процеса. Поистовећивање ХРСС са хрватским народом у *Правди* није водило у приписивање одређених особина етничкој групи, него је осликавало утисак савременика о великој популарности Радића међу Хрватима.

Коалиција између најпопуларније странке међу Србима, Народне радикалне странке, и Хрватима, Хрватске сељачке странке, јесте била тумачена као историјски тренутак у „српско-хрватским односима“. Ипак, Ни у тренутку најбољих односа српске елите и Радића није дошло до националне стереотипизације. Исто важи и за 1928. годину, када је Радић убијен. У медијима се стварао утисак о међунационалној хармонији и саучествовању Срба у жалости са Хрватима.

Непостојање националне стереотипизације Хрвата можемо тумачити као последицу синергије перцепције о јединству српског и хрватског народа и сакро-санктности нације у истраживаном периоду. Српско-хрватско-словеначка нација, као недодирљива категорија, пружала је имунитет појединачним „племенима“ против негативне есенцијализације. Позитивне особине су се подразумевале, па

⁶⁹ „Ни влада ни парламентарне групе неће послати своје представнике у Загреб на погреб Стјепана Радића“, *Правда*, 11. август 1928. 1.

⁷⁰ „Огорчење због терора шовенских хрватских омладинаца и бојкота српских листова у Загребу“, *Правда*, 13. августа 1928. 3.

су се ретко истицале. Ипак, након Радићеве смрти, покојник је представљан као најбољи пример врлина сељачког народа, како хрватског, тако и југословенског.

Београдска грађанска штампа је Радића као противника који прети ванпарламентарном борбом дисквалификовала нападима *ad hominem* и потпиривањем страха буржоазије од сељачко-радничке револуције. Радић као савезник српских елита био је весник наде у успех југословенске интеграције. Када је Радић постао противник, али који признаје Устав, монархију и пристаје на парламентарну борбу, грађански медији су га представљали као вештог политичара који је уложио свој живот као залог за „народно јединство“. Радићев партикуларни, хрватски национализам све време је толерисан – али тактичке везе са Совјетским Савезом нису.

Случај Стјепана Радића показује колико је мало времена потребно да се у штампаним медијима, у друштву са ограниченим и контролисаним каналима информисања, потпуно преокрене слика о једном човеку и његовим идејама. Дојучерашњи противник постао је савезник, а након неколико година на његове „издајничке“ чиновне гледа се површно и без страсти. Чак и Радићеве личне особине које су тумачене негативно, попут снажног темперамента, постале су његове врлине. Политичка и друштвена криза су и 1925. и 1928. године допуштале медијима да додатно учврсте своју политичку поруку и да свакодневне догађаје тумаче сходно сопственом интересу. Ограничена слобода медија која је постојала у „видовданској“ Југославији укинута је почетком Шестојануарске диктатуре краља Александра, али извори о њој остају да сведоче о дубоким последицама интереса различитих група унутар београдског грађанства на штету објективног извештавања и представљања стварности.

Izvori i literatura

- Krleža, Miroslav. *Deset krvavih godina i drugi politički eseji*. Beograd: Nolit, 1960. (ćirilica)
- Krleža, Miroslav. *Deset krvavih godina i drugi politički eseji*. Sarajevo: Oslobođenje, 1979.
- Politika* (ćirilica)
- Pravda* (ćirilica)
- Vreme* (ćirilica)
- Bakić, Jelena. „List „Dom“ o skupštinskom atentatu 1928. godine“, *Arhiv. Časopis Arhiva Srbije i Crne Gore*, 1–2/2003. 126–144. (ćirilica)
- Goldstein, Ivo. „Hrvatska i Hrvati u Jugoslaviji“. *Jugoslavija u istorijskoj perspektivi*, ur. Latinka Perović et al. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2017. 115–148.
- Hrvatska enciklopedija*, 9, Pri–Sk. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2007.
- Kulundžić, Zvonimir. *Atentat na Stjepana Radića*, Zagreb: Stvarnost, 1967.

- Leerssen, Joep. „Retorika nacionalnog karaktera: programatski pregled“. *Kako vidimo strane zemlje – Uvod u imagologiju*, prir. Davor Dukić, Zrinka Blažević, Lahorka Plejić Poje, Ivana Brković, Zagreb: Srednja Evropa, 2009. 99–124.
- Nadežda Jovandić, „Prilog proučavanju odjeka atentata u Narodnoj skupštini 20. juna 1928“, *Časopis za suvremenu povijest*, 1/1970. 61–76.
- Ni. Pk. „Deset krvavih godina. Refleksije između 1914–1924“. <https://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=276> (Pristup: 20. septembra 2022)
- Petranović, Branko. *Istorija Jugoslavije. Knjiga 1: Kraljevina Jugoslavija*. Beograd: Nolit, 1988.
- Stanković, Đ. *Nikola Pašić i Hrvati (1918–1923)*. Beograd: BIGZ, 1995.

Summary

Vukašin Zorić, MA

From a Comical Arrest to a Parliamentary Tragedy: Stjepan Radić's Image in the Belgrade Civic Press

This paper analyzes the image of Stjepan Radić, the leader of the Croatian (Republican) Peasant Party, in the Belgrade bourgeois press (1925–1928). Radić's image had been abruptly changed because he 1) was arrested for connections with the Soviet Union (January 1925); 2) abruptly changed his policies and recognized the Constitution and the Karađorđević dynasty (March 1925); 3) died as a consequence of an assassination in the Parliament. Analyzing the image of Radić made media's discursive practices in moments of crisis understandable. The case of Radić had shown that a short period of time is sufficient for abrupt image changes in a society with limited freedom of press. It has also shown the harmful effects of bourgeois interest groups on the freedom of expression.

Key words: Stjepan Radić, assassination in the Parliament, Serbian-Croatian relations, Serbian press.

94:314.151.3-054.7(=161.1)497.1)"1948/1954"
323.15(=161.1)(497.1)"1948/1954"

Др Алексеј Тимофејев, ванредни професор
Универзитет у Београду, Филозофски факултет
al.timofev@gmail.com

Оригинални научни рад
Примљен: 22. 9. 2022.
Прихваћен: 5. 10. 2022.

Руси у ФНРЈ 1948–1954: трансформација емиграције у прогоњену мањину*

Апстракт: У прилогу је приказана еволуција руске заједнице у Југославији која се после завршетка Другог светског рата претворила у непризнату националну мањину. На општејугословенском нивоу група је била статистички незначајна. На нивоу Војводине и Београда демографска видљивост је била нешто значајнија. У ФНРЈ 1948. било је 20.069 Руса, а 1953. је остало 12.426. „Чишћење” Југославије од руске емиграције у току 1948–1953. одвијало се по једном разрађеном поступку који је текао кроз одређене мере: регистрација и пописивање – централизовано отпуштање друштвено активних – протеривање / хапшење због измишљених разлога или кашњења у напуштању земље. Протеривање се допуњавало пљачком имовине и уштеђевине емиграната који су након три деценије напустили Југославију у истом стању као и кад су дошли у њу. Најболнији био је не материјални губитак већ нестанак личних фотографија, писама и дневничких белешки. Психолошке трауме доживотно су пратиле чланове многих руских породица из Југославије који су преживели догађаје 1948–1953.

Кључне речи: руска емиграција, резолуција ИБ, политичка репресија, протеривање.

Руска емиграција у Југославији представља јединствен „важан и драматичан социјални и демографски феномен ... и средишњу друштвену структуру у односу на коју су доношене најважније одлуке ... Историју руског избеглиштва на Балкану посматрамо и као историју повезивања у групу и историју унутрашњег живота те групе (структуре) и њене интеракције са окружењем, што јој даје и структуралну димензију”.¹ Руске избеглице појединачно и у групама су

* Овај рад настао је у оквиру научноистраживачког пројекта *Човек и друштво у време кризе* који финансира Филозофски факултет у Београду.

¹ Мирослав Јовановић, *Руска емиграција на Балкану: (1920–1940)*, (Београд: Чигоја штампа, 2006), 11–29.

долазиле у Београд од децембра 1918, појединци су стигли чак и раније у саставу и у позадини српске војске која је ослободила Београд, док је појединих групица Руса било на подручју будуће Краљевине СХС и пре тога у аустријским логорима заробљеника. Формално последња руска организација која је била званично укинута у Југославији 1947. био је југословенски „Земгор”, који је у пракси престао са радом услед немачке окупације, али је формално сачувао свој статус и после рата.² Руски старачки домови су преживели до почетка 50-их година, али су тада и они били распуштени, а њихови становници преведени у мешане установе.³ На тај начин после Другог светског рата руска емиграција је престала да постоји као целина, претапајући се у непризнату националну мањину. Број Руса у земљи је опао након Другог светског рата услед ратних губитака и одлива антикомунистички расположеног дела емиграната почетком јесени 1944. године. У регистрацији 1937. године 27.150 Руса задржало је емигрантски статус,⁴ док је у попису Руса 1940. (који се водио без обзира на држављанство и поданство) у Југославији било фиксирано 31.500 људи.⁵ На општејугословенском нивоу ово је била незначајна статистички бројка. Чак и на нивоу Војводине и Београда (где се концентрисала већина руских емиграната) демографска видљивост је једва прелазила доњи праг статистике. Међутим, ако се ради о упоређивању са другим мањинама Руси су бар на нивоу Београда почетком четврте деценије XX века ипак били видљиви. У јуну 1941. Специјална полиција спровела је пописе странаца и обавестила административно одељење Управе града Београда да у граду станује 9.523 Јевреја (са децом), 3.044 Рома (одраслих и деце),⁶ и 7.020 Руса (старијих од 16 година).⁷ Најмањи процењени број руске деце у Београду у том периоду даје податак о томе да се у Београду 1941/1942. школовало 386 ученика у српско-руској гимназији и 308 ученика у руској основној школи (с тим да је део деце наравно ишао у друге школске установе).⁸

Демографску слику руске мањине у Београду, Србији и Југославији у другој половини 1948. је могуће представити на основу пописа. Одређене податке пружа статистички билтен из 1950, у коме су објављени резултати пописа становништва од 15. марта 1948. године. ФНРЈ: 20.065 (10.984 мушкараца и 9.081

² Историјски архив Београда (ИАБ), ф.Конфискација, д. 2415.

³ Живанович Милана, *Бережно храня следы: русские эмигранты в Великой Кикинде и монахины монастыря Хопово*, (Москва: ВСФ-Урал, 2016), 110–130.

⁴ Мирослав Јовановић, *Досељевање руских избеглица у Краљевину СХС 1919–1924*, (Београд: Стубови културе, 1996), 156, 163–186.

⁵ „Русские“, *Новый путь*, № 8, 1942, 3.

⁶ ИАБ, УГБ, СП, 1941, 589/1–IV, 10. јула 1941.

⁷ ИАБ, УГБ, СП, 1941, 589/1–III, 26. јуна 1941.

⁸ Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ), Управление делами русской эмиграции в Сербии, ф. Р-6792, оп. 2, д. 68, л. 17.

жена), из тога у Србији: 13.326, из тога у Војводини: 4.984.⁹ У публикацији 1954. су навели број Руса на основу истог пописа 1948. нешто већим – 20.069.¹⁰

Резултати пописа 1953. објављени 1959. године процењивали су број Руса у Југославији 12.426 (6.792 мушкараца и 5.634 жена), из тога у Србији на 7.289, из тога у Војводини 2.699.¹¹ Према овој статистици број Руса у Југославији је опао за 38%, у Србији за 45%, у Војводини за 46%, ако се упореди са резултатима пописа из 1948. године.¹² Ова већа заступљеност у бројевима становништва Србије (а у њој пре свега Београда) и Војводине била је резултат усмерености протеривања на млађе и друштвено активније припаднике руске заједнице, који су се концентрисали у Београду и Новом Саду. С друге стране део Руса који није хтео да напушта своју другу отаџбину (а за млађе генерације, рођене већ на Балкану то је већ била прва отаџбина) бирао је стратегију повлачења у мања места, где је притисак политичких органа био мањи (услед дефицитарности стручног кадра у обзир је долазило и запошљавање „сумњивих лица”).

Сукоб између Стаљина и Тита, који је кулминирао 1948. резолуцијом Информбироа, имао је више димензија. Осим политичког разлаза две земље и бројних других последица, радило се о промени пропагандних трендова. У Совјетском Савезу он се изражавао кроз жигосање „фашистичке клике Тита” и оптуживање вођства КПЈ за „издајнике социјалистичког лагера” у жеку „хладноратовског сукоба СССР–САД”, с тим да оне нису биле праћене непосредним антисрпским изјавама (или изјавама упереним против других народа Југославије). Најилустративнији индикатор ових оптужби био је чувени антииталистички роман О. Маљцева *Југословенска трагедија*, који уз све богатство оптужби против југословенског руководства (измишљена сарадња са британском и америчком обавештајном службом, наводно шуровање са Гестапоом и чак невероватни тајни споразум са Ватиканом) ипак није имао ниједан етнички испад и са симпатијом је описивао Србе и друге југословенске народе.¹³ Југословенско руководство налазило се у много тежој ситуацији и стога је пропаганда носила не само антистаљинистички и антисовјетски, већ и несумњиво изразито антируски карактер.¹⁴

⁹ *Статистички билтен: становништво*, (Београд: Савезни статистички уред, 1950), 3, 16, 17, 22.

¹⁰ *Статистички годишњак ФНРЈ 1954*, Београд: Савезни завод за статистику и евиденцију, 1954, 60.

¹¹ *Попис становништва 1953. Књига 1, Витална и етничка обележја: коначни резултати за ФНРЈ и народне републике*, (Београд: Савезни завод за статистику, 1959), 51, 55.

¹² Несиба Палибрк-Сукић, *Руске избеглице у Панчеву. 1919–1941*, (Београд, 2020), 220.

¹³ Орест Маљцев, *Југославска трагедија*, (Москва: Воениздат, 1951).

¹⁴ *Црвена армија и руска емиграција у Југославији за време Другог светског рата у огледалу антиш-овске пропаганде*, прир. А. Тимофејев, (Београд: Укронија, 2018).

Индикативни су били ударни чланци у гласилу ЈНА *Народна армија* објављивани у периоду 1951–1953, који уједно дају и изузетно користан прилог за студије узајамне перцепције. У поменутом раздобљу одвијала се кампања креирања максимално негативне слике Руса код југословенских народа. У *Народној армији* објављени су радови који су потенцирали типичне за Русе негативне црте: „антисемитизам”,¹⁵ „бруталност”, „халапљивост”, „алкохолизам”.¹⁶ У историјској ретроспективи критички је приказивана и улога Русије у прошлости балканских народа – опсада Дубровника 1807. приказана је као пљачкашка експедиција „разуларених и пијаних војника” (у којој су учествовали руски морнари царског адмирала Д. Сењавина и Петар I Петровић Његош и српски становници Боке),¹⁷ Руско-турски рат 1877–1878. као освајачки напад („ослобођење” Бугарске),¹⁸ делатност руских добровољаца у Првом српско-турском рату 1876. као насилна и авантуристичка провокација алкохоличара и занесењака,¹⁹ познати руски војсковођа А. Суворов као кољач и освајач.²⁰ У жељи да се изврши психолошка припрема за прилажење новим партнерима²¹ и објасни историјска неизбежност разлаза са Москвом, аутори су објавили чак и белешке С. Херберштајна, аустријског дипломате словеначког порекла који је саставио приказ живота варварских „московита”.²²

Ову наглу промену веома пластично је у својим сећањима описао професор Андреј Митровић:

...могло је бити лето 1947. и на неком од пионирских кружока једно се ђаче истакло рекавши да су Руси притекли Србима с војском у помоћ 1809–1811. године. Похвале су били издашне. Могао је бити јун 1948. када је исти основац пожурио да се истакне истим податком. Али, омладински руководилац се само згледао с неколико старијих међу присутнима. После више година то се негдашњем ђаку само казало.²³

¹⁵ Н. „Царски и стаљински антисемитизам“, *Народна армија*, 6. фебруара 1953; Габелић, „Махнитање у брлогу“, *Народна армија*, 22. јануара 1953; *Народна армија*, 26. фебруара 1953.

¹⁶ Ристић, „Оружане снаге сателита – привесци Совјетске армије“, *Народна армија*, 8. августа 1951; Грујић, „Злочини усвојени као ратно искуство“, *Народна армија*, 18. септембра 1952.

¹⁷ Н., „Руска флота у Дубровнику 1806. године“, *Народна армија*, 29. октобра 1951.

¹⁸ Никић, „Два 'ослобођења' Бугарске“, *Народна армија*, 6. септембра 1951.

¹⁹ Ристић, „Благодети' једног покровитељства. О руској 'помоћи' Србији у српско-турском рату 1876. године“ *Народна армија*, 10. децембра 1951; Н., „700 руских официра у Србији 1876.“. *Народна армија*, 12. марта 1952.

²⁰ Јанковић, „Московски хвалоспеви Суворову“, *Народна армија*, 1. јануара 1952.

²¹ Н., „Пријатељска и корисна упознавања“, *Народна армија*, 23. априла 1953.

²² Н. „Московски записи од пре 400 година“, *Народна армија*, 28. фебруара 1951.

²³ Андреј Митровић, *Противљање Клио. Огледи о теоријском у историографији*, (Београд: НИУ Војска, 1996), 97.

Нестајање руске емиграције дешавало се у атмосфери страха и прећуткивања:

...далеко највећи део тих особитих суграђана – дакако и наставника – спаковао се и отишао некако изненада, биће почетком 50-их година. Говорило се: 'Иселили су се', упола гласа: 'Исељени су', шапатам: 'Протерани су'...²⁴

„Чишћење” Југославије од руске емиграције у току 1948–1953. одвијало се по једном разрађеном поступку који је текао кроз одређене мере: регистрација и пописивање – централизовано отпуштање сумњивих (де факто друштвено активних) лица – протеривање – хапшење. Осим хапшења због измишљених разлога (подршка ИБ-а није била једина оптужба по којој су били са политичком мотивацијом хапшени неистомишљеници у том периоду, радило се и о оптужбама за саботажу, шпијунажу и наводно кршење радне дисциплине и фиктивне проневере) део емиграната је био хапшен због кашњења у напуштању земље са кршењем рокова протеривања. Протеривање се допуњавало скоро обавезном пљачком малобројне покретне имовине и уштеђевине емиграната који су након три деценије напуштали Југославију у истом стању као и кад су дошли у њу. Најболнији је био губитак не кофера и пара, већ личних фотографија, писама и дневничких белешки, које су морали оставити осталим у земљи пријатељима са надом да ће једног дана доћи до њих.²⁵

Почетак „мера” против Руса у Југославији без обзира на држављанство је био започет у ФНРЈ још пре резолуције 1948. године. Припрема за поступак се огледала у регистрацији и пописивању. У фонду БИА у ДАС налазимо део преписке републичке УДБ-е посвећене овом питању у Југославији. Немамо података о томе која акта савезног нивоа су покренула ову акцију, али видимо њену рефлексију на републичком нивоу. Већ почетком 1948. актом бр. 219 УДБ НР Србије од 26. јануара 1948. тражени су подаци о белогардејцима на територији среза без обзира на држављанство.²⁶ У пропратном писму од 30. јануара 1948. УДБ-а НР Србије је тражила од подређених испостава да се прикупе „подаци о белогардејцима”. Ова наредба је имала детаљно образложење:

Познато је да су белогардејци настањени у свим местима у Југославији и да су запослени у свим надлештвима. Досадашњим радом нисмо их могли контролисати као целину, будући да су запослени по установама, а није им се до сада поклањала довољна пажња као непријатељима а и који је то елеменат по свом идеолошком схватању непријатељски настројен и спреман да се повеже са

²⁴ Исто, 93.

²⁵ Евгений Спекторский, *Воспоминания* / вступ. ст. С.И. Михальченко, Рязань: Чеховский Печатный Двор, 2020.

²⁶ Државни архив Србије (ДАС), ф. БИА, III-42, фасц. IV.

непријатељима као и агентурама у борби против напредних снага. Досадашња обрада уколико је и била је више линијска и није се могла стећи права слика о њиховом раду. Због њиховог непријатељског рада потребно је средити по доле наведеном реду интелектуалце (податке за њих) а нарочито пажњу поклонити лицима која око себе окупљају групе као и које су се непријатељски држала за време рата. За остале белогардејце треба послати кратке генералије са ознаком где је запослен, у каквој функцији и кратку политичку оцену (англофили, антикомунисти и т.д.)

За истакнуте личности (лекаре, свештенике, професоре, инжењере) подаци су требали бити најдетаљнији. Највећу пажњу аутори наређења су тражили према личностима „око којих се окупљају белогардејци”, „разлозима окупљања и списак лица која се окупљају”. У сваком опуномоћству морао је да се спреми материјал, који би требао да има податке за сваког Руса у срезу под контролом појединог представника УДБ-е. Након тога руководству прослеђивани су збирни елаборати о Русима и подаци о истакнутим личностима.²⁷

Већ од пролећа 1948. Руси су почели да се посебно третирају у зависности од свог статуса (што је одскакало од претходне ситуације затечене још из периода Краљевине када су третирани од полицијских органа као и грађани Југославије). Још у току 1947. сви држављани СССР-а и емигранти без држављанства добили су препоруку да поднесу совјетском посланству молбе да потраже дозволе за даљи боравак у Југославији, што нису сви урадили наслућујући у томе неку подвалу. Од 1948. сви совјетски грађани и Руси без држављанства морали су да регулишу питање свог кретања из места боравка за одлазак у друга места, с тим што се сваки појединац пријављивао локалном одељењу унутрашњих послова који им је издавао дозволе за кретање из места боравка у дотично место где путују, а о томе извештава и Опуномоћство УДБ као и надлежне органе у месту где лице путује. На тај начин „однос совјетских држављана према њиховој амбасади постао је само службен, и то претходно су свој одлазак у амбасаду пријављивали југословенским властима од којих су морали да добијају сваки пут дозволу за одлазак и повратак”.²⁸ Крајем 1948. били су урађени посебни спискови оперативно интересантних Руса по републикама. Републички списак у НР Србији где је било највише Руса представљале су две густо куцане књиге од укупно 650 страна и бројао је 4.269 људи (скоро половину свих настањених у републици одраслих Руса) са адресом, запослењем и кратким подацима о сваком на списку).²⁹ Почетком 1949. поновно су тражени подаци о Русима. Актом бр. 50а УДБ НР Србије од 12. априла 1949. тражени су подаци за Русе са

²⁷ ДАС, ф. БИА, I-248, фасц. I, л.58.

²⁸ ДАС, ф. БИА, V-59, фасц. I, л.10.

²⁹ ДАС, ф. БИА, III-45, Списак Руса-белоемигранта.

терена среза. Депешом бр. 94-а УДБ-е НР Србије од 30. августа 1949. тражени су подаци о стрељаним и одбеглим белогардејцима, што је требало за рад са њиховим рођацима.³⁰ Средином 1949. локални органи УДБ-е су добили нови задатак писања елабората о руској емиграцији на свом терену, овај пут са исцрпним историјатом од тренутка доласка у земљу.³¹

Пошто је протеривање могло да изазове јавну пажњу, непожељну реакцију појединаца или потенцијално нову ноту СССР-а, југословенске власти су тежиле да натерају Русе да добровољно напусте земљу. Стицање држављанства ФНРЈ у периоду пре 1949. такође није могло да буде довољна гаранција мира и сигурности. Југословенске власти су могле да се предомисле у случајевима оних Руса који су стекли држављанство ФНРЈ пре тога и чије избацивање би изгледало правно компликовано. У ту сврху у току 1949–1950. у већим градовима формиран су спискови Руса, држављана ФНРЈ. Отпуштени би могли да потраже запослење у другим, забаченијим деловима државе, или да напусте земљу. Сачувано је више спискова Руса и Рускиња, држављана ФНРЈ, намењених за отпуштање под измишљеним разлозима са навођењем истих. У списку би се наводило име, презиме и година рођења појединца без образложења кривице или веома ретко са кратким образложењем сумњив. У једном од типичних таквих спискова у Новом Саду је наведено 39 лица, припадника средње класе са занимањима наставник, професор, планер, правни референт, телеграфиста, грађевински техничар, службеник, књижни референт, чиновник, благајник, инжењер, железничар, агроном, књиговођа. То су 10 жена и 29 мушкараца, чија је биографија у државној служби била запечаћена са формулацијом „пронаћи му било какве грешке и отпустити из службе”, „отпустити из службе с тим, што ће персонални референт пронаћи неке грешке у раду”, „отпустити из службе путем Повереништва за просвету”.³²

Осим отпуштања, атмосферу застрашивања према Русима морали су да појачају и поједина хапшења која су почела од лета 1948. Та хапшења у почетку су спровођена тајно, са забраном да се родбини или околини саопштавају разлози за хапшење.³³ Поступак према Русима-бившим емигрантима са југословенским и совјетским држављанством од 1949. брзо се радикализовао. Однос према бившим руским емигрантима са југословенским пасошем био је нарочито оштар, отворено груб и личио је на однос према другим југословенским грађанима из „сумњивих” група. Пребијани су, малтретирани и хапшени појединци са циљем застрашивања масе. „Свако ко је био Рус сматран је непријатељем државе... По-

³⁰ ДАС, ф. БИА, III-42, фасц. IV.

³¹ ДАС, ф. БИА, I-29, фасц. I, л. 1.

³² ДАС, ф. БИА, I-254, фасц. II, л. 29–30.

³³ Михаил Соколов, „Репортаж с Голого острова. Узник титовских концлагерей Владимир Поплавский“, *Радио Свобода*, 6. 1. 2005. URL: <https://www.svoboda.org/a/126991.html>. (07. 03. 2022).

сле овога почела су систематска малтретирања и застрашивања. Мама и тата су од тада дуже времена живели у непрестаном страху и напетости. Тати су често од стране УДБ-е заказивани састанци на разним местима и у различита времена. Најчешће ноћу у глуво доба на гробљу. Он је увек са стрепњом одлазио на те састанке незнајући да ли ће се са њих уопште вратити кући. Мама је стрепела у ишчекивању његовог повратка...”, али и сама је била малтретирана и понижавана од фронташа.³⁴ Трауме из 1948–1953. доживотно су пратиле чланове породица који су преживели ову тортуру све до почетка XXI века. Јован Чарторижски (рођ. 1950) „причао је о томе како је у њиховој породици било забрањено да се говори о трагедији која је задесила породицу Чарторижски. Разлог је то што су им такви разговори будили болна сећања на голготу њихове породице и зато што су вечито били под присмотром и контролом милиције и УДБ-е, нарочито у време Инфромбирова, када су их готово свакодневно посећивали, испитивали и малтретирани. Та тортура и страх учинили су своје, па је породица одлучила да о томе не прича.”³⁵

У децембру 1949. у Сарајеву је одржан и процес над припадницима руске емиграције. Он је организован ван Београда (где је био реални центар те организације), како би избегли ометање. Ученици школе права Г. Г. Јагоде и Н. И. Жевова, који су полирали свој занат у универзитетима Л. П. Берије, организовали су представу у стилу у којем су се обично организовала и друга „отворена суђења” против неистомишљеника у СССР-у и другим земљама Источне Европе. Убедљива комбинација истина и неистина, уз психолошки притисак пажљиво одабране структуре осуђених лица, удаљавала је ове процесе од правде, закона и правосуђа. Мешајући неистомишљенике са људима који су стварно вршили шпијунажу у корист страних држава, припадници ове правосудне школе на дуже стазе чинили су неубедљивим оптужбе против свих лица која су успели да осуде. Материјали са Сарајевског процеса, који је трајао 1–9. децембра 1949, били су објављивани у дневним новинама и то под насловом „Суђења шпијунско-диверзантској групи Алексеја Крижка” (радило се о бившем београдском свештенику који је касније водио руску црквену парохију у Сарајеву). Ни ова накардна пародија на правосуђе није успела да докаже везе оца Алексеја (Крижка) са Гестапоом, али он је на крају осуђен на 11 и по година само због „пропаганде против ФНРЈ и достављања лажних извештаја совјетској обавештајној служби чиме је служио информбировској пропаганди”. Учесник овог процеса, вишедеценијски наставник веронауке у београдској Првој руско-српској гимназији (1927–1944) и један од свештеника Цркве Св. Тројице на Ташмајдану, протојереј Владислав Некљудов преминуо

³⁴ Василиј Афанасјев, *Мој отац руски емигрант*, (Београд: Графник, 2007), 557, 558, 575.

³⁵ Петар Терзић, *Руски емигранти у Сенти*, (Сента: Завичајна фондација Стеван Сремац), 2016, 42.

је у затвору за време испитивања. Власти су званично објавиле да је извршио самоубиство.³⁶ Веома индикативан био је и однос јавности према овом суђењу. У приватном разговору с првим секретаром посланства СССР-а у ФНРЈ А. М. Зубовим, патријарх Српске православне цркве Гаврило

својом иницијативом прешао је на сарајевски антисовјетски процес и назвао га је богохуљењем. У новинама је писано да се свештеник Некљудов обесио. У ово не можемо не само да верујемо, већ је грех о томе и мислити. Некљудов је био врло чврст и поштен човек. Крижко је био такође добар човек. Он је волео народ, и народ га је такође волео. Зато су га и осудили на дуге године.³⁷

Сличан став имало је и подворје Руске православне цркве (РПЦ) у Београду: „првог дана објављено је да је поп Некљудов извршио самоубиство у самици. Било је јасно да несаломив отац Владислав није пристао да призна лажне оптужбе и убијен је у титовој тамници.”³⁸ У документима совјетског Совјета по питањима религија Совјета министра СССР-а сачувани су трагични извештаји о овом догађају. Према извештају свештеника Иоана Сокаља митрополиту Крутичком Николају (Јарушевићу) В. Некљудов био је хапшен због жеље да се обрати совјетској амбасади са молбом да подржи недужно ухапшене руске емигранте у Сарајеву, што је радио на молбу свог пријатеља свештеника Алексеја Крижка. Ова намера је била квалификована као шпијунски рад и „зато се њих двојица налазе у великој опасности.” Најзад 9. децембра И. Сокаљ је саопштио:

У ноћи са 29. на 30. новембар погинуо је о. Владислав. То се догодило уочи његовог суђења у Сарајеву, где је послат из београдског затвора ... преминуо је искључиво због свог поштења и лаковерности. Јасно је да таквом нису дозволили да иде на суђење. Био је храбар, храбар и неустрашив; несребично волео Отаџбину и остао јој одан до краја. Његова савест је била чиста, па се није плашио смрти.

Други свештеник РПЦ у Југославији Владимир Рођанко је саопштио у извештају патријарху Алексију I о погибији руског свештеника следеће:

Знам околности последњих минута протојереја о. Владислава Некљудова. Био је стављен у такав положај да је самим његовим појављивањем на суђењу требало да баца сенку на Руску мајку цркву и да изазове непријатељство

³⁶ „Суђења шпијунско-диверзантској групи Алексеја Крижка“, *Политика*, 10. децембра 1949.

³⁷ *Советский фактор в Восточной Европе 1944–1953. Документы. Т. II (1949–1953)*, отв. ред. Т. В. Волокитина, Москва: РОССПЭН, 2002, 237.

³⁸ Андрей Тарасьев, „Русские церковные хоры и регенты в Белграде“, *Новый Журнал* 2010, 259.

између ње и Српске цркве. Одлучио је да „да свој живот за своје пријатеље” и то је учинио без оклевања. Самоубиством су назвали оно што црква крунише мученичким венцем, јер то није био чин очајања или неверја, већ, напротив, свесна жртва за цркву, веру и истину. Последњих тренутака оца Владислава нико од његових затворских другова уопште није видео лично.³⁹

Осуђивање људи без кривице било је намерно и утилитарно јер је уливало страх, што је и била права намера политичких репресија.⁴⁰ УДБ-а је сумњала да може да дође до поновног активирања чланова руске антифашистичке организације из периода Другог светског рата – Савеза совјетских патриота (ССП). Дошло је до хапшења, пребијања, затварања и депортације појединих припадника организације.⁴¹ Истрага је сматрала да су вође биле П. Крат, В. Лебедев, С. Марков, Кутузов и Израилов, а њима су помагали Свечников, Заболоцки, Б. Марков, Жилов, Лобачов, Жеребков, Апухтин, Петрова.⁴² Део бивших припадника ССП-а (попут већ поменутог Вс. Тумима) активно је сарађивао са УДБ-ом у борби за егзистенцију и деловао је као провокатор. Као „совјетски шпијуни” били су осуђени млади школовани антифашисти: лекар В. Лебедев, архитекта П. Крат, инжењер Б. Заболоцки, филолог И. Голенишћев-Кутузов и неки други чланови ССП-а. Истрага не само што није нашла опипљивих доказа кривице, већ се није ни потрудила да је фалсификује (оптуживани су за пропаганду и наводне везе са совјетском обавештајном службом без икаквог описа деликта)⁴³.

Подељено совјетско држављанство није давало посебна права на повратак у завичај совјетским држављанима и пре 1949. године. Представници совјетске амбасаде у Београду одбијали су да дају улазне визе новопеченим совјетским грађанима „изговарајући се и пре резолуције ИБ, да је то тежи случај ... говорили су да старији људи не могу да добију животно обезбеђење у СССР-у и снабдевање, а млађима је говорено да су учили школу у ФНРЈ, и да не би могли да користе своју школу и стручност у СССР-у.”⁴⁴ У пролеће 1949. само за мањи део совјетских грађана (углавном за тзв. расељена лица) био је организован транспорт совјетских грађана из земље. Посебан драматизам њему је

³⁹ Виктор Косик, *Русская Церковь в Югославии (20 – 40-е гг. XX века)*. Москва: Православный Свято-Тихоновский Богословский институт, 2000, 163–164

⁴⁰ Виктор Косик, *Русская Церковь в Югославии (20 – 40-е гг. XX века)*. Москва: Православный Свято-Тихоновский Богословский институт, 2000, 166.

⁴¹ *Ноты советского правительства югославскому правительству. 11, 18, 29 августа, 28 сентября*, Москва: Политиздат, 1949; Ђорђе Лобачев, *Кад се Волга уливала у Саву*, Београд: Просвета, 1997, л. 196–206; Јелизавета Гиљотен, *Две моје домовине. Успомене Јелизавете Жерардовне Гиљотен*, Горњи Милановац: Дечје новине, 1991, с. 244–255.

⁴² ДАС, ф. БИА, III-98, фасц. III, Савченко Игор, л. 7.

⁴³ ДАС, ф. БИА, III-98, фасц. III, ССП.

⁴⁴ ДАС, ф. БИА, V-61, фасц. I, л. 84–85.

додавало трајно кидање породица.⁴⁵ Почетком маја 1949. у Београду, а касније и у другим градовима у земљи, државним службеницима је било забрањено да посећују стране изложбе, предавања, библиотеке; наређено им је и да не одржавају приватне састанке са странцима, да прекину пословно дописивање са иностранством, а да приватно дописивање воде само уз дозволу руководства, док је у случају потребе за контактима са запосленим странцима требало комуницирати са дипломатским представништвом своје земље и то само уз дозволу руководства.⁴⁶ У исто време југословенске власти су почеле да ограничавају рад совјетских органа који су се бавили поступцима регистрације бивших грађана СССР-а и руске империје који су желели да обнове совјетско држављанство.⁴⁷ У тим околностима конзулат је обећавао помоћ, коју у насталим околностима није могао да пружи.⁴⁸ Дошло је и до размене дипломатских нота између СС-СР-а (25. јула, 18. августа 1949) и Југославије (30. јула 1949). Југословенска страна углавном је инсистирала на колаборационизму руске емиграције у Другом светском рату (што је било тачно), а совјетска страна је тврдила да су доследни колаборационисти отишли са Немцима, а да је у земљи остало више прокомунистичких и неутралних људи, у чијим је редовима било и илегалаца и симпатизера НОП-а и СССР-а (што је такође било тачно). Иначе, СССР је оштро критиковао Југославију због бруталне тортуре ухапшених Руса, али више је користио прилику да још једном осуди југословенско вођство него што је био забринут за судбину сународника (совјетских и југословенских грађана у Југославији).⁴⁹ Према белешци од 10. јануара 1950. унетој у службени дневник секретара посланства СССР-а у ФНРЈ А. А. Ханова, од друге половине децембра 1949. године, југословенске власти почеле су да користе протеривање совјетских грађана из Југославије као масовну меру:

...За иселјавање се обично давало од 5 до 10 дана, а понекад време није било ни прецизно одређено. У том раздобљу нико од њих није могао да добије било какву улазну визу, што је имало за последицу хапшење и принудно протеривање без ствари. С обзиром на то да је било много таквих случајева, совјетски грађани који су од југословенских власти добијали налог за иселјење одмах су се обраћали амбасади с молбом за помоћ, односно захтевом да им се

⁴⁵ ДАС, ф. БИА, V-59, фасц. I, л. 75–77.

⁴⁶ *Советский фактор в Восточной Европе 1944–1953. Документы. Т. II (1949–1953)*, отв. ред. Т. В. Волокитина, Москва: РОССПЭН, 2002, 102–103.

⁴⁷ *Восточная Европа в документах российских архивов, 1944–1953 гг. Т. 2.*, отв. ред. Г. П. Мурашко, Москва-Новосибирск: Инслав РАН, РЦХИДНИ, ГАРФ, 1998, 125–126.

⁴⁸ *Советский фактор в Восточной Европе 1944–1953. Документы. Т. II (1949–1953)*, отв. ред. Т. В. Волокитина, Москва: РОССПЭН, 118.

⁴⁹ *Ноты советского правительства Югославскому правительству (11, 18, 29 августа, 28 сентября 1949)*, Москва: Политиздат, 1949, 15–26.

издају визе за улазак у СССР или да им се бар пружи помоћ у добијању виза за улазак у земље народне демократије. Одбијање амбасаде да пружи било какву помоћ тим лицима, чак и упркос репресији југословенске стране, остављало је на њих крајње депресиван утисак. Совјетски грађани, инсистирајући на својим захтевима, често су се позивали на неприродност такве ситуације у којој држава одбија да пружи најелементарније облике помоћи својим грађанима. Положај ових совјетских грађана често је био заиста понижавајући. Разговори с њима су били тешки, јер у огромној већини случајева Конзулат није био у могућности да пружи било какву помоћ. Ситуација је била посебно тешка за особе с малом децом или за лица са инвалидитетом. Треба напоменути да је већина исељених отпуштена с посла много раније, одузете су им „тачкице”, а станови су конфисковани и предати другим власницима. И све се то дешавало у зиму...⁵⁰

Очито је да се совјетска држава која је делила пасоше Русима ван зоне свог реалног утицаја понашала према својим држављанима маћехински и није могла да им помогне. Од новембра 1949. совјетски држављани више нису ишли у совјетску амбасаду јер су се бојали хапшења или других казних мера, а у помоћ дипломатског особља више нису имали наде.⁵¹ У овим околностима морали су да се одрекну совјетског држављанства или да очекују насилно протеривање, попут оног што је описао Јуриј Лобачов успешни стрип цртач, кога су у Србији познавали под називом Ђока-Стрип.⁵²

Поступак протеривања био је формализован у упутству за прављење типског Предлога за протеривање. У Предлогу за протеривање осим генералија, података о ужој породици, животу у Југославији до 1941, обрађивали су се и подаци о ступању у југословенско држављанство до 1941. и о евентуалном тражењу држављанства ФНРЈ после 1945. године. Дакле, радило се о протеривању не само држављана СССР, већ и бивших држављана Краљевине Југославије и оних руских емиграната који су имали само поданство царске Русије. Непосредно образложење предлога за протеривање морало је да се допуни са неколико података: став према резолуцији, однос према представништвима СССР-а и према свим могућим совјетским установама од ослобођења. Непосредни предлог могао је да се образложи не само документованим материјалом и записницима већ и изјавама сведока, повереника и томе слично. Уз предлог се достављала и препорука за рок у ком је требало да се деси протеривање, земља у коју би требало да отпутује протерано лице, други чланови породице који су требали да буду протерани заједно са њим уз комплетне податке за одрасле

⁵⁰ *Восточная Европа в документах российских архивов, 1944–1953 гг. Т 2.*, отв. ред. Г. П. Мурашко, Москва-Новосибирск: Инслав РАН, РЦХИДНИ, ГАРФ, 1998, 285–286.

⁵¹ ДАС, ф. БИА, V-61, фасц. I, л. 84.

⁵² Лобачев Ђ., *Кад се Волга уливала у Саву*, (Београд: Просвета, 1997), 194–205.

и имена, занимање и старост за малолетне особе.⁵³ У случају ако се радило о држављанима СССР-а радило се само о лапидарним списковима са кратким пописом имена уз лапидарне биографске податке и називом „Руси-емигранти које треба протерати преко границе”.⁵⁴ Број протераних држављана СССР-а и протераних из Југославије непожељних Руса апатрида није био једнак. Док су први били скоро потпуно протерани (осим неколико изузетака који су углавном укључивали и оне који су успели да се одрекну држављанства СССР и да добију држављанство ФНРЈ) лица без држављанства нису била потпуно протерана већ су делом добили држављанство ФНРЈ.

Разлози за протеривање могли су да буду различити. Назиремо их у бројним карактеристикама протераних Руса: „систематски и тенденциозно је разне непријатељске вести са страних радио станица, пропагирајући против уређења у нашој земљи” (варијанта „проносио разне тенденциозне вести међу радницима и русима са информбировских радио станица у циљу стварања панике и страха од СССР-а”, „повремено иступао у ужем кругу својих пријатеља противу наше земље, а у складу са антијугословенском кампањом СССР-а”), „на раду је говорио да се не може издржати јер нема с ким да ради” (варијанте „према раду непријатељски се односио није се залагао а кочио рад као рударски надзорник”, „намерно давао погрешне инструкције за рад као стручњак, због чега нам је био сумњив”, „на раду се није залагао и често саботирао прикривено”, „вршио је погрешне маневре укопчавања и стварао кратке спојеве”, „на раду се није залагао, саботирао је и кочио рад на сваком месту, прикривајући то разним објективним факторима”), „имао је стални контакт са совјетском амбасадом” (варијанта „одлазио је код Лидије Стригун... сумњивој по совјетској обавештајној служби”), „држао се дрзко према нашим органима власти” (варијанта „поцењивао је наше руководство”) итд. За сумњу „по обавештајној линији” били су довољни чак и појединачни сусрети са совјетским дипломатама или официрима. На пример, кубански козак Иван Гаврилович Ивањук из Красондара (рођ. 1901), који је по завршетку Филозофског факултета у Београду радио као наставник гимназије у Књажевцу био је избачен с посла након 15 година рада јер су се код њега за време ослобођења на неколико дана сместило неколико совјетских официра „где су заједно јели и пили и признали да су официри НКВД-а... Осим тога је после објављивања резолуције ИБ-а као руководилац просветне групе при гимназији приредио Руско вече и приликом декорације није ставио слику маршала Тита. Због свега напред наведеног исти је ухапшен априла месеца 1949. године и био у истражном затвору до априла 1950. године, када је протеран из наше земље заједно са женом Евгенијом, мајком Маријом и сином Никитом”. Најбоља пре-

⁵³ ДАС, ф. БИА, I-29, фасц. I, л.1.

⁵⁴ ДАС, ф. БИА, I-72, фасц. I, л.32.

порука за протеривање било је јавно истицање јавно негиране чињенице „да данашња наша власт малтретира Русе и томе слично”.⁵⁵

Протеривање у току 1949. углавном се тицало лица која нису хтела да приме држављанство ФНРЈ (односно нису хтела да се одрекну совјетског држављанства). У току 1950. протеривање се углавном тицало оних који су изразили жељу да добију југословенско држављанство, али нису испуњавали услове за пријем. Дефинитивно поступак протеривања био је формализован дописом УДБ-е под знаком „Поверљиво” бр.3885 од 30. новембра 1950. „Упутство о протеривању Руса-белоемигранта држављана СССР-а”, на основу кога су у земљи смели да остану само држављани ФНРЈ и они који су поднели молбе (из редова расељених лица или држављана СССР-а). Опуномоћеници УДБ-е су требали да самостално процене коме дати држављанство ФНРЈ, а кога одбити у том тражењу и да дају о томе своје мишљење. Непосредно саме молбе за пријем држављанства су слате на МУП Београд преко локалних повереништава ГНО-а⁵⁶.

Са активизацијом протеривања била је повећана и детаљна контрола руководства УДБ-е над локалним опуномоћствима по питању локалних Руса. Од јануара 1950. од појединих представништава где су биле присутне велике руске заједнице (углавном у Војводини и Београду) били су тражени недељни извештаји „у вези рада са белогардејцима, логорашима и војним формацијама”. На тај начин је питање руских емиграната било стављено у контекст проблема са ИБ симпатизерима (мислило се на ратне заробљенике који су били у совјетском заробљеништву или припаднике војних формација који су се школовали или формирали у оквиру ратних напора СССР-а). Обрада питања емиграната је подразумевала динамику протеривања непожељних, поделе држављанства ФНРЈ, одрицања од држављанства СССР.⁵⁷ Потреба ових недељних извештаја у заповести УДБ ФНРЈ од 22. фебруара 1950. била је образложена тиме да се „решавање питања белоемиграната се према до сада предузетим мерама од наше стране приводи крају, па се може очекивати да ће Влада СССР-а у вези са тим предузети неке мере. Због тога је потребно да се обезбеди тачна евиденција стања и мера према белоемигрантима, како је наше Министарство унутрашњих послова имало свакодневни преглед о томе”. Спискови за протеривање су морали бити готови до 1. марта 1950. године.⁵⁸ Неуредност документације даје тек делимичне могућности процене тог феномена. На пример, према подацима Регистра протераних са подручја

⁵⁵ ДАС, ф. БИА, I-72, фасц. II, л. 59–93.

⁵⁶ ДАС, ф. БИА, III-42, фасц. III, л. 237.

⁵⁷ ДАС, ф. БИА, I-248, фасц. I, л. 73.

⁵⁸ ДАС, ф. БИА, I-248, фасц. I, л. 87–88.

Београда 1948–1951. били су протерани припадници 2.322 породица (укупно око 3,5 хиљаде појединаца).⁵⁹

Поменути поступак за пријем у држављанство ФНРЈ био је специфичан. Помоћник министра унутрашњих послова генерал-лајтнант Вељко Мићуновић упутио је крајем јануара 1950. упутство у вези пријема у држављанство ФНРЈ држављана СССР-а, које су републичке службе проследили свим Обласним повереништвима. Након тога све претходне молбе биле су враћене ради допуне и поступања по том упутству.⁶⁰ Основом за доношење одлуке служио је једноставни алгоритам. Ако се лице налазило у мешовитом браку са држављанином ФНРЈ и ако је било предуслова за даљу лојалност решење је морало да буде позитивно. За лице о којем није било компромитујућих података решење је такође требало да се преузме повољно и хитно. За лица за која је било података о сарадњи са окупатором предмети су требали бити достављени републичком Министарству са детаљним додатним и провереним подацима, па би тек на основу тога такав поступак морао бити решен. Лица сумњива због свог држања по питању односа према СССР-у и намењена за отказ боравка нису могла да дођу у обзир за додељивање држављанства ФНРЈ и поступак према њима је морао да буде спроведен до краја (насилно протеривање) без враћања пасоша и изјаве о одрицању држављанства.⁶¹

Без обзира на све ове мере у земљи се задржавало неколико категорија Руса. Резултати таласа масовног протеривања били су процењивани у пописним акцијама у току 1952. и 1953. депешом бр. 48а УДБ-е НР Србије од 23. фебруара 1952. тражени су комплетни подаци за „странце стручњаке” које живе или раде на терену овог среза. Депешом бр. 136а УДБ-е НР Србије од 23. маја 1952. тражили су се комплетни подаци за расељена лица („репатрице”) на терену локалних срезова. Актом од 9 јануара 1953. са ознаком „строга поверљиво” бр. 2 УДБ-е Војводине тражени су подаци за белоемигранте и расељена лица на терену локалних срезова. Најзад, актом бр. 1845–52 УДБ-е НР Србије од 20. јануара 1953. тражени су „спискови Руса белоемиграната и Руса који су дошли од 1945. у ФНРЈ.”⁶²

Већина бивших емиграната настављала је оним правцем којим се кретала пре три деценије и одлазила даље на Запад. Мањи број Руса одлучивао се за пут на Исток. У Бугарској или Румунији провели су неколико година, до 1954, у ишчекивању своје даље судбине. Тада су само појединци добили право на повратак у СССР (без ограничења кретања), док је већина имала право повратка

⁵⁹ ДАС, ф. БИА, III-42, фасц. IV, „Књига протераних“; ДАС, ф. БИА, III-44, „Регистар протераних.”

⁶⁰ ДАС, ф. БИА, I-02, фасц. I, л.24; ДАС, ф. БИА, I-248, фасц. I, л.85.

⁶¹ ДАС, ф. БИА, I-02, фасц. I, л.22–23.

⁶² ДАС, ф. БИА, III-42, фасц. IV.

само у унутрашњост (с вишедеценијском забраном настањивања у Москви и Лењинграду). Њима је био дражи повратак свом народу, без обзира на све тешкоће које је то потенцијално нудило. У исто време, од 1954. до 1956, на слободу су пуштени осуђеници са Голог отока и затворени совјетски држављани, бивши емигранти који су добили могућност да напусте Југославију и да се врате у СССР.

Дефинитивно питање емиграције у Југославији било је затворено 1955. у току преговора са совјетским представницима који су настављали да тврде појединцима који су раније били држављани СССР-а а примили држављанство ФНРЈ, да то није за њих меродавно, већ да их и данас третирају својим држављанима, обзиром да им нису званично дали отпуст из држављанства”. Услед тога је дошло до прикупљања накнадних изјава о одрицању од совјетског држављанства упућиваних у амбасаду СССР-а. Узалудно амбасада СССР-а је покушавала да шаље своје позиве на поштанске адресе својих недавних суграђана који под будним оком УДНБ-е нису желели да се поново врате у климав статус странаца без права на повратак у Домовину⁶³. Формално сва двоумљења која су могла да настану решила је Конвенција о регулисању питања држављанства потписана између ФНРЈ и СССР у Москви 22. маја 1956. од стране саветника у Државном секретаријату за иностране послове Ј. Капичића и заменика министра иностраних дела СССР В. В. Кузнецова.⁶⁴ Према овој конвенцији у Југославији више није могло да буде емиграната без држављанства ФНРЈ, већ се радило о југословенским држављанима руског порекла. Имплементацију ове Конвенције одредило је Упутство за спровођење конвенције о двојном држављанству Управно одељење Управе јавне безбедности ДСУП НРС бр. 190/56 од 14. септембра 1956. године.

Након 1955. у ФНРЈ је остало неколико хиљада Руса и Русиња држављана ФНРЈ, неколико десетина апатрида (временских старца којих је већ више занимао вечни мир, а не оптирање за држављанство), али и неколико десетина Руса и Русиња са совјетским држављанством, који су представљали махом изузетне случајеве. Почетком 1960. у ФНРЈ је имало боравак још 196 „совјетских” Руса, махом десетине удатих жена али и неколико мушкараца. Највише њих је било концентрисано око Руске православне цркве: породица О. Виталија Тарасјева (рођ. 1901) са синовима Василијем и супругом и црквени благајник Петр Борзов (рођ. 1881).⁶⁵ Скоро у сваком таквом случају радило се о личним интервенцијама високопостављених заштитника у државном систему. На пример, у случају породице Тарасјев (свештеник, његова супруга и двојица синова) била је интервенција непосредно из Председништва ФНРЈ.⁶⁶

⁶³ ДАС, ф. БИА, I-248, фасц. I, л.134–135.

⁶⁴ ДАС, ф. БИА, III-42, фасц. IV, 408–411.

⁶⁵ ДАС, ф. БИА, III-42, фасц. III, 1.

⁶⁶ ДАС, ф. БИА, III-46, фасц. I, Списак Руса емигранта који имају двојно држављанство: Тарасјев Виталиј (Василија).

Најбољи, да не кажемо повлашћени положај у Југославији је имало тих неколико Руса и Русиња који су имали стални боравак у ФНРЈ и стране држављанство неке западне државе (не СССР). Као пример таквих малобројних срећника можемо да наведемо породицу Владимира и Јулије Марушевских. Генерал-Лајтнант Владимир Владимирович Марушевски (1874–1951) био је на челу руских јединица које су проливале крв на ратиштима у Француској 1916–1917. За ову услугу добио је у јануару 1917. национални орден Легије части. Покушај да се он стави на чело руске дивизије у Француској је пропао у јуну 1917, јер војници нису желели да крваре у туђем рату. Након тога је В. Марушевски у августу 1917. добио француску помоћ у повратку у Русију и постао је последњи начелник Генералног штаба у периоду Привремене владе. На том положају дочекао је Октобарску револуцију. Након хапшења 20. новембра 1917. био је пуштен под поштenu реч да не учествује у борби против болшевика. Бежао је у Шведску и на предлог енглеске и француске мисије отишао је у Архангелск где је стао на чело јединица Севера, који су се борили у корист уједињене мисије Антанте против совјетске Москве. У том својству потписао је и уговор са Финском препустивши К. Манергејму регију Печенга. Услед тога ову територију са богатим налазиштима никла (коју су у међуратном периоду користили француски индустријалци) у састав Совјетске Русије вратили су тек након 1944. В. Марушевски је ступио у француску дипломатску службу и живео са својом супругом у избеглиштву у краљевини СХС/Југославији све до своје смрти 1951. уживајући у посебном статусу француског држављанина које је стекао 1927. Добио је француску Војну медаљу и Ратни крст 1914–1918. Писао је мемоаре, који су објављивани у вајмарском Берлину и совјетском Лењинграду скоро у исто време, активно је навијао за Финску 1940. и радио је у француском конзулату у Загребу пре Другог светског рата.⁶⁷ У току рата наставио је да ради у француском конзулату у НДХ, који је функционисао у Загребу поред 8 посланства и 19 конзулата.⁶⁸ По доласку партизана у Загреб је истакао своје француско држављанство и ... наставио свој рад у француском конзулату. Док је његове сународнике у Југославији малтретирала ОЗН-а и УДБ-а, а животни стандард већине становника Југославије зависио је од „унре“ (*United Nations Relief and Rehabilitation Administration*), тачкица сналажљивости на црном тржишту, породица Марушевски је уживала у сваком дану. Владимир је са презиром писао о „ослобођењу” 1944. у личним белешкама, писао је мемоаре

⁶⁷ Владимир Марушевский, „Год на Севере“, *Белое дело: Летопись Белой борьбы*. 1–3 т., Берлин: Медный всадник, 1926–1927., Т.1, 16–60, Т.2., 21–61, Т.3., 15–58; Владимир Марушевский, *Белые в Архангельске*, Ленинград: Прибой-Печатный двор Государственного издательства, 1930; Владимир Марушевски, Финци – идеална нација, *Јутарњи лист*, 7. јануара 1940.

⁶⁸ Bruno Korea Gajski, „Diplomacija Nezavisne Države Hrvatske – akteri i procesi“, *Međunarodne studije*, 1–2 (2020), 15–37

о „нитковима бољшевицима” 1947, путовао је код родбине на југ Француске 1950. Док је у Француској дошло до стварања посебног међународног Комитета заштите интереса Руског црвеног крста у Југославији за помоћ у одласку руских емиграната из Југославије на Запад и подршку старицама и старцима у бившим институцијама Руског црвеног крста у Југославији Марушевски су имали других проблема. Туробне 1950. супруга Јулија се бринула само о једном проблему – да на путовању југом Француске не попије две чаше бургунца уместо редовне, под њеним присмотром, једне чаше. Владимир је преминуо у миру и био је сахрањен на Мирогоју у својој 78. години живота.⁶⁹ На жалост, случај Марушевски је био скоро уникатни срећни изузетак у мору несрећа, брига и туге.

Сви преостали Руси у држави након 1952. остајали су и даље под будним оком безбедносних органа који су констатовали да су преостали у земљи бивши емигранти, иако су били непожељни као заједница били потпуно лојални држави у којој су одлучили да остану. Након прекида година оштре репресије, Руси као и друго урбано становништво у земљи почели су поново да се опуштају и да слободно говоре у друштву најближих пријатеља где су веома често вребали информатори УДБ-е. Генерално гледано према проценама УДБ-е у мају 1958. „мишљења белоемиграната су била подељена, док је врло мали број белоемиграната оправдавао политику Совјетског Савеза много већи број исту осуђује... Већина белоемиграната напада Русе што се мешају у нашу унутрашњу политику, што желе свима да командују, осуђују Хрушћова као дрског по узору на Стаљина... страхују од нових заостравања односа, па сматрају да је најпааметније да се држе по страни како не би доживели поновно малтретирање.”⁷⁰ Очигледно је да су се у том периоду преостали Руси у Југославији већ претворили у посебну заједницу, са посебним примарним интересима (егзистенција у ауторитарној држави) без јачих отворених веза са преосталом целином руског народа.

Општи правац развоја руске заједнице у Југославији је био јасан. Они који су остали имали су положај непризнате и непожељне мањине, па су морали да се асимилију или бар да се јавно понашају као да су се асимилирали и то све до краја седамдесетих година. Припадници треће генерације белих Руса (деца рођена у Југославији после 1945. године) у апсолутној већини не говоре свој језик, док они поједини који су га савладали то су учинили пре учењем овог језика, него очувањем породичних традиција.

⁶⁹ ХДА (Хрватски државни архив), ф.810, Марушевски Владимир, фасц. I.

⁷⁰ ДАС, ф. БИА, III-42, фасц. IV, 281.

Izvori i literatura

Državni arhiv Srbije. Fond BIA.

Gosudarstvennyj arhiv Rossijskoj Federatsii. Fond R-6792. Upravlenie delami ruskoj eh-migratsii v Srbii.

Hrvatski državni arhiv. Fond 810 Maruševski Vladimir.

Istorijski arhiv Beograda. Fond Konfiskacija.

Jutarnji list

Politika. (ćirilica)

Narodna armija.

Novyj put. (ćirilica)

Afanasjev Vasilij. *Moj otac ruski emigrant*, Beograd: Grafnik, 2007. (ćirilica)

Crvena armija i ruska emigracija u Jugoslaviji za vreme Drugog svetskog rata u ogledalu antiib-ovske propagande, prir. A. Timofejev, Beograd: Ukronija, 2018. (ćirilica)

Gajski Bruno Korea. „Diplomacija Nezavisne Države Hrvatske – akteri i procesi”, *Međunarodne studije*, 1–2 (2020).

Giljoten Jelizaveta. *Dve moje domovine. Uspomene Jelizavete Žerardovne Giljoten*, Gornji Milanovac: Dečje novine, 1991. (ćirilica)

Jovanović Miroslav. *Doseljavanje ruskih izbeglica u Kraljevinu SHS 1919–1924*, Beograd: Stubovi kulture, 1996. (ćirilica)

Jovanović Miroslav. *Ruska emigracija na Balkanu: (1920–1940)*, Beograd: Čigoja štampa, 2006. (ćirilica)

Lobačev Đorđe. *Kad se Volga ulivala u Savu*, Beograd: Prosveta, 1997. (ćirilica)

Mitrović Andrej. *Propitivanje Klio. Ogledi o teorijskom u historiografiji*, Beograd: NIU Vojska, 1996. (ćirilica)

Popis stanovništva 1953. Knjiga 1, Vitalna i etnička obeležja: konačni rezultati za FNRJ i narodne republike, Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1959.

Statistički bilten: stanovništvo, Beograd: Savezni statistički ured, 1950.

Statistički godišnjak FNRJ 1954, Beograd: Savezni zavod za statistiku i evidenciju, 1954.

Terzić Petar. *Ruski emigranti u Senti, Senta: Zavičajna fondacija Stevan Sremac*, 2016. (ćirilica)

Vostochnaya Evropa v dokumentakh rossijskikh arkhivov, 1944–1953 gg. T 2., otv. red. G. P. Murashko, Moskva-Novosibirsk: Inslav RAN, RTSKHIDNI, GARF, 1998. (ćirilica)

Spektorski Evgenij. *Vospominaniya / vstup. st. S.I. Mikhal'chenko*, Ryazan': Chekhovskij Pечатnyj Dvor, 2020. (ćirilica)

Zhivanovich Milana. *Berezhno khranya sledy: russkie ehmigranty v Velikoj Kikinde i monakhini monastyrya Khopovo*, Moskva: VSF-Ural, 2016. (ćirilica)

Kosik Viktor. *Russkaya Tserkov' v Yugoslavii (20 – 40-e gg. XX veka)*, Moskva: Pravoslavnyj Svyato-Tikhonovskij Bogoslovskij institut, 2000. (ćirilica)

- Mal'tsev Orest. *Yugoslavskaya tragediya*, Moskva: Voenizdat, 1951. (ćirilica)
- Marushevskij Vladimir. „God na Severe”, *Beloe delo: Letopis' Beloj bor'by*, 1–3 t., Berlin: Mednyj vsadnik, 1926–1927. (ćirilica)
- Marushevskij Vladimir. *Belye v Arkhangel'ske*, Leningrad: Priboj-Pечатnyj dvor Gosudarstvennogo izdatel'stva, 1930. (ćirilica)
- Sovetskij faktor v Vostočnoj Evrope 1944–1953. Dokumenty. T. II (1949–1953)*, otv. red. T. V. Volokitina, Moskva: ROSSPEN, 2002, 237. (ćirilica)
- Sokolov Mikhail. *Reportazh s Gologo ostrova. Uznik titovskikh kontslagerej Vladimir Poplavskij*, 6. 1. 2005. URL: <https://www.svoboda.org/a/126991.html> (07. 03. 2022). (ćirilica)
- Taras'ev Andrej. „Russkie tserkovnye khory i regenty v Belgrade”, *Novyj Zhurnal*, 2010. (ćirilica)
- Noty sovetского pravitel'stva yugoslavskomu pravitel'stvu. 11, 18, 29 avgusta, 28 sentyabrya*, Moskva: Politizdat, 1949. (ćirilica)

Summary

Aleksej Timofejev, PhD

Russians in FНРY 1948–1954: the transformation of emigration into a persecuted minority

The paper examines the evolution of the Russian community in Yugoslavia, which turned into unrecognized national minority after the Second World War. In Yugoslavia on the whole, this group was statistically insignificant. Demographic visibility was more significant at the territory of Vojvodina and Belgrade. In 1948 there were 20,069 Russians in Yugoslavia, while 12,426 remained in 1953. The “cleansing” of Russian emigrants from Yugoslavia during 1948–1953 took place according to an elaborate procedure. Certain measures were performed: registration and enumeration – centralized dismissal of socially active people - expulsion / arrest due to fabricated reasons or delay in leaving the country. The looting of the property and savings followed the expulsion of the Russian emigrants, so after three decades, they left Yugoslavia in the same poor condition as when they arrived. The most painful was not the material loss, but the disappearance of personal photos, letters and diaries. Many Russian families suffered psychological traumas for the rest of their lives in the aftermath of the events from 1948–1953.

Keywords: Russian emigration, IB resolution, political repression, expulsion.

316.648:316.776.23(497.11)"2022"
316.658.4(497.11)"2022"
796.342:929 Ђоковић Н.

Др Драган Попадић, редовни професор
Универзитет у Београду, Филозофски факултет
dpopadic@f.bg.ac.rs

Оригинални научни рад
Примљен: 28. 9. 2022.
Прихваћен: 11. 10. 2022.

Манипулисање колективном идентификацијом: Студија случаја – одузимање визе Новаку Ђоковићу*

Апстракт: *У раду се полази од тезе да је манипулисање колективним идентитетима једна од честих и важних стратегија у политичком дискурсу. Предмет истраживања је наративна матрица развијана током дванаестодневних догађаја који су привукли пажњу домаће и светске јавности а односе са на ускраћивање аустралијске визе тенисеру Новаку Ђоковићу. Анализа наратива поткрепљује тезу да је овај догађај искоришћен да се, манипулисањем колективним идентитетима, подстакне етничка хомогенизација и дисквалификују политички противници.*

Кључне речи: колективни идентитет, политизовање идентитета, студија случаја, социјални конфликт.

Увод

Како ће се неки актер понашати у одређеној социјалној ситуацији, или какав став ће посматрач заузети према њој и њеним актерима, у великој мери зависи од доминантног идентитета актера или посматрача.

Под идентитетом овде не мислимо на скуп карактеристика без којих, наводно, неки припадник групе не би био оно што је, већ на „појединчево знање да припада одређеној социјалној групи заједно са емоционалним и вредносним значајем који припадност тој групи има за њега”.¹ Под колективним идентитетом,

* Овај рад настао је у оквиру научноистраживачког пројекта *Човек и друштво у време кризе* који финансира Филозофски факултет у Београду.

¹ Henri Tajfel, “Social categorization”, *Introduction à la Psychologie Sociale* Vol. 1, edited by Serge Moscovici, (Paris: Larousse, 1972), 272–302.

дакле, мислимо на снажно осећање припадности неком колективу.² У оквиру социјалне психологије, теорија социјалног идентитета³ и теорија само-категоризације⁴ указале су на важност идентитета у друштвеном понашању и на начине његовог формирања и мењања.

Изградњом социјалног идентитета човек задовољава бројне снажне психолошке потребе: потребу за припадношћу, за позитивном различитошћу, за смањењем несигурности и нејасноће, за самопоштовањем, за самопобољшањем.⁵ За такве ефекте заслужни су бројни психолошки процеси покренути процесом идентификације.⁶

Колективна идентификација подстиче стереотипизирање властите и туђе групе, тако да особа дефинише себе и друге мање као појединце са својим индивидуалним идиосинкратичним особинама а више као прототипске чланове групе, и опажа себе и друге на униформан начин.

Расте очекивање да ће се чланови колектива истоветно понашати и узимати истоветне ставове, што у ситуацији конфликта прераста у захтев за једнодушношћу и јединством. То води ка конформирању групним нормама, и униформности понашања и ставова.

Туђа група се опажа као инфериорнија од властите. Ова пристрасност према властитој групи лако прелази у предрасуде према другима.

Долази и до когнитивног поједностављења, тако што се збивања тумаче из угла колектива са којим постоји идентификација.

Појединац има онолико социјалних идентитета колико има група или социјалних категорија којима припада. Пошто појединац у исто време припада великом броју друштвених група, он има и много социјалних идентитета. Од чега зависи који идентитет ће постати упадљив и доминантан у одређеној ситуацији? Теорија само-категоризације истиче два фактора од којих зависи упадљивост неке категорије: доступност, која се најчешће своди на видљивост

² У раду ћемо радије говорити о колективном него о социјалном идентитету, најпре зато што ћемо се бавити пре свега поистовећивањем са великим групама какве су нација и етничка група а и зато да бисмо избегли забуну да су само ови идентитети социјално произведени.

³ Henri Tajfel, and John C. Turner, "The social identity theory of intergroup behavior", *The Social Psychology of Intergroup Relations*, urednici William G. Austin, and Stephen Worchel, Monterey, (CA: Brooks/Cole, 1986), 7–24.

⁴ John C. Turner, Michael A. Hogg, Penelope J. Oakes, Stephen D. Reicher, Margaret S. Wetherell, *Rediscovering the Social Group: A Self-Categorization Theory*, (Oxford: Basil Blackwell, 1987).

⁵ Vladimir Turjačanin, *Socijalna psihologija etničkog identiteta*, (Banja Luka: Univerzitet u Banjoj Luci, Filozofski fakultet, 2015).

⁶ Bernd Simon, & Bert Klandermans, "Politicized Collective Identity: A Social Psychological Analysis", *American Psychologist*, 56, no. 4, (2001), 319–331.

категорије, и прикладност.⁷ Прикладнија је она категорија која више помаже да се разуме зашто се људи понашају на одређени начин.

Посебно значајни колективни идентитети су национални и етнички идентитет. Националистичке идеологије изграђују се на поставкама да су нације основне социјалне категорије које имају своју индивидуалност, историју и судбину, да је лојалност нацији изнад сваке друге привржености и да се људи морају поистоветити с нацијом ако желе слободу и самоостварење.⁸

Политизација идентитета и последице

С обзиром на то колико набројани феномени играју важну улогу у друштвеном животу, посебно у политици и у социјалним конфликтима, јасно је колику моћ задобија онај ко је у стању управљати идентитетима и политизовати онај друштвени идентитет који му у том моменту одговара. Политизован идентитет је „онај друштвени идентитет који се свјесно схвата као битан у политичком надметању група око социјалне моћи.”⁹

Политизација колективног идентитета за последицу има појачавање и убрзавање процеса идентификације, што подразумева повећану истакнутост идентификације и појачане све друге идентификацијске ефекте као што су хомогенизација, стереотипизација, предрасуде и дискриминација, смањење когнитивне нејасноће у смислу жељеног тумачења социјалног света и збивања у њему.¹⁰ Поготово је у конфликтним ситуацијама важно успоставити „контролу над конфликтом”¹¹ тумачењем ко су актери, који је њихов идентитет, у каквој вези је њихов идентитет са доминантним идентитетом онога коме је наратив упућен.

Аутори који говоре о политизацији групног идентитета уочавају три корака у политизацији. Први корак је веровање да је властитој групи (Нама) нанета неправда. Затим се неправда приписује намерном деловању спољашње групе (Њима), а трећи корак је смештање Нас и Њих у шири друштвени контекст у којем се тражи стављање на нашу страну.¹²

Кад је политизација процеса идентификације изразита, почиње да важи својеврсна искривљена логика која резултује у погрешним уверењима која свеједно могу имати значајне друштвене последице. Такво је уверење о колективној моралној одговорности и кривици и о оправданости тзв. викаријске

⁷ Penelope J. Oakes, John C. Turner, & Alexander Haslam, “Perceiving people as group members: The role of fit in the salience of social categorizations”. *British Journal of Social Psychology*, 30 (1991), 125–144.

⁸ Anthony D. Smith, *National identity*, London: Penguin Books, 1991.

⁹ Турђачанин, *Сocijalna psihologija etničkog identiteta*, 93.

¹⁰ Исто.

¹¹ Roger Fisher, “Fractionating conflict”, *Daedalus*, (1964), 920–941.

¹² Турђачанин, *Сocijalna psihologija etničkog identiteta*; Simon and Klandermans, “Politicized Collective Identity: A Social Psychological Analysis”, 319–331.

освете. Узима се да поступак или став једног члана групе, или једног дела групе, репрезентује целу групу, тј. поступке и ставове свих појединачних чланова, јер је израз стабилних диспозиција организмички схваћеног колектива (при чему је често нејасно на који колектив се мисли).¹³ Поступак појединца, за који он сноси одговорност, види се као поступак за који морална одговорност припада групи. Заслуге једног члана преносе се и на остале чланове групе само зато што су чланови исте групе. Појединац осећа понос и развија позитивну слику о себи зато што је члан групе из које је појединац који је у нечему постигао успех. Ради се о процесу идентификације којим се појединац идентификује са групом, па самим тим и са појединачним чланом групе.

У обрнутом смеру, став изречен о припаднику једне групе или његовом поступку тумачи се као став према групи којој појединац припада. Поступак усмерен против појединца тумачи се као поступак усмерен против целе групе и сваког појединачног члана, нарочито ако је тај појединац истакнути члан групе или њен вођа.¹⁴

Ако је члан једног колектива повредио члана другог колектива, и члан другог колектива који није повређен има право и дужност да се освети члану првог колектива, и то не нужно ономе који је повреду нанео.¹⁵

У оквиру наратива о колективној одговорности тврди се да, ако су припадници једног народа починили геноцид, онда из тога следи да је народ чији су они припадници геноцидан. Тако је Александар Вучић усвајање резолуције о геноциду у Сребреници назвао „политичким иживљавањем над Србима”,¹⁶ а Александар Вулин изјавио да црногорска резолуција о Сребреници „осуђује

¹³ Милован Данојлић се овако осврће на суђење пред Међународним кривичним судом за бившу Југославију Душану Тадићу за ратне злочине: „Они који су уништили цивилизацију Астека и Инка, који су Индијанцима делили заражену ћебад, превозили бродовима црнце као стоку, напалм-бомбама сатирали пиринчана поља, бацили атомску бомбу на Јапан, потаманили милионе Словена, Јевреја и Цигана, сад би да за све то казне неког Тадића” – Milovan Danajlić, *Teško buđenje*. Beograd: Plato, 1996, 191.

¹⁴ Неки примери таквих изјава: „Mihajlović: Napadi na Vučića su napadi na državu”, *NI*, 16. 9. 2021. <https://rs.n1info.com/vesti/mihajlovic-napadi-na-vucica-su-napadi-na-drzavu/> (Приступљено 5. 5. 2022); „Jovanov: svaki napad na predsednika Vučića je napad na Srbiju”, *Srpska napredna stranka*, 21. 1. 2021. <https://sns.org.rs/lat/novosti/saopstenja/jovanov-svaki-napad-na-predsednika-vucica-je-napad-na-srbiju> (Приступљено 5. 5. 2022); „Миличковић: Напад на Вучића је напад на модерну Србију”, *RTV*, 30. 10. 2016, https://rtv.rs/hu/politika/milickovic-napad-na-vucica-je-napad-na-modernu-srbiju_769691.html (Приступљено 5. 5. 2022).

¹⁵ Brian Lickel, Norman Miller, Douglas M. Stenstrom, Thomas F. Denson, & Toni Schmader, “Vicarious Retribution: The Role of Collective Blame in Intergroup Aggression”, *Personality and Social Psychology Review*, 10, no. 4, (2006), 372–390.

¹⁶ „Vučić o usvajanju Rezolucija o Srebrenici u Podgorici i Prištini: Političko izjvljavanje nad Srbima biće nastavljeno”, *Blic*, 7. 7. 2021. <https://www.blic.rs/vesti/politika/vucic-o-usvajanju-rezolucija-o-srebrenici-u-podgorici-i-pristini-politicko-3qbbjnw> (Приступљено 5. 5. 2022).

српски народ за геноцид”.¹⁷ Вулин је захвалио Русији што је спречила доношење британске резолуције о Сребреници у Уједињеним нацијама „по којој би Срби били проглашени геноцидним народом”.¹⁸ Када логика оваквог закључивања постане нормализована, онда припадник колектива резонује да, пошто ни он ни колектив којем припада није геноцидан, из тога очигледно следи да оптужба да су чланови његове групе починили геноцид не може бити тачна већ се ради о осуди која служи да се баца љага на целу групу.

Политизација колективних идентитета се такорећи свакодневно среће у политичкој пракси. Честим понављањем, облици политизације и њени ефекти постају нормализовани и сматрани непроблематичним.

Предмет и метод истраживања

Може изненадити колико се манипулација идентитетима и искривљена логика о којој смо говорили узима као неупитна. Лакоћа с којом се закључци изведени искривљеном логиком прихватају отвара питање како до таквог погрешног суђења долази. Сматрамо да је узрок томе добрим делом чињеница да је таква пракса толико честа да се људи навикавају на њу, постепено је нормализују и сматрају неупитном. Оваква идентификација се учи и охрабрује, и на низу примера практикује. Наративна стратегија којом се збивања а нарочито социјални конфликти представљају као односи између нација или етничких група развија се кад год се за то пружи прилика, било да се ради о ратовима или спортским надметањима.

Начин на који ћемо покушати да поткрепимо нашу тезу биће студија једног случаја који је, по нашем мишљењу, искоришћен за политизацију колективног идентитета. Случај који смо одабрали за анализу је депортовање Новака Ђоковића из Аустралије у време одржавања турнира Аустралија Опен јануара 2022. године.

Студија случаја ће, по природи ствари, бити покушај продубљеног, интензивног и фокусираног изучавања једног ентитета,¹⁹ у овом случају једне друштвене епизоде, где ће се настојати да се процес прати коришћењем података из различитих извора.

¹⁷ „Vulin: Crnogorska Rezolucija o Srebrenici osuđuje srpski narod za genocid”, *Al Jazeera*, 21. 6. 2021. <https://balkans.aljazeera.net/news/balkan/2021/6/21/vulin-crnogorska-rezolucija-o-srebrenici-osudjuje-srpski-narod-za-genocid> (Приступљено 5. 5. 2022).

¹⁸ „Министар Вулин са Лавровим у Москви: Србија је независна држава која сама бира своје пријатеље”, *Министарство унутрашњих послова Републике Србије*, 22. 8. 2022. <http://www.mup.gov.rs/wps/portal/sr/aktuelno/aktivnosti/28203d7e-9eae-4cde-89d7-1f741dffffdb6> (Приступљено 5. 5. 2022).

¹⁹ Dragan Popadić, Zoran Pavlović, i Iris Žeželj, *Alatke istraživača*, (Beograd: Clio, 2018).

Предмет анализе биће грађа прикупљена у периоду од 4. до 17. јануара 2022. године (мада је ехо ових догађања одјекивао још дуго после тог периода). Анализирани материјал се састоји од:

- текстова у интернет издањима дневне штампе (*Политика, Информер, Курир, Блиц, Вечерње новости, Ало!, Српски телеграф, Објектив, Спортски журнал, Вести*);
- штампаних издања дневних новина *Данас*;
- насловних страна штампаних издања дневних новина.²⁰

Значај епизоде

Најпре, поставља се питање да ли је епизода коју ћемо анализирати довољно значајна да би уопште завредила анализу и да бисмо јој приписали последице у развијању групног идентитета. О значају епизоде говори чињеница да је, у анализираном периоду од 6. до 17. јануара 2022. године вест увек била на насловним странама свих анализираних новина (изузетак су само три насловне стране), и то увек праћена сликом, најчешће као ударна вест. Такође, о значају догађаја говори и то што се о њему континуирано изјашњавао врх политичке и друштвене елите у Србији.

Опис епизоде

Најпре ћемо дати кратак опис догађања, настојећи да се држимо само неспорне фактографије.²¹

Аустралија Опен је први годишњи грен слем турнир који се одржава јануара месеца у Мелбурну. Године 2022. одржан је у време пандемије ковида-19, када су важила посебна, строга правила за улазак у земљу. Да би се ушло у Аустралију било је потребно да се има потврда о две вакцинације, или да се проведе 14 дана у изолацији. Било је могуће добити медицинско изузеће од вакцинације, које се даје онима који из медицинских разлога не смеју да приме вакцину.

Одбијање тенисера Новака Ђоковића да се вакцинише довело је у питање могућност да учествује на турниру, на којем је, иначе, у претходном периоду девет пута био победник. Могућност учешћа се појавила када су почетком децембра организатори Опена потенцијалним учесницима послали документ у којем

²⁰ Постављених на <https://www.telegraf.rs/teme/naslovne-strane>. (Приступљено 5. 5. 2022).

²¹ Ослањао сам се на међусобно сагласне приказе у домаћим медијима, документацију аустралијског суда објављену на https://www.fedcourt.gov.au/_data/assets/pdf_file/0007/95236/Sealed-Affidavit-Bannister-1512022.pdf, као и на приказе на порталу BBC: "Novak Djokovic: The twists and turns of his Australia mess", *BBC*, 15. 2. 2022. <https://www.bbc.com/news/world-australia-59890943> (Приступљено 5. 5. 2022).

се наводи да основ за изузеће може бити и заражавање ковидом у претходних шест месеци. Ђоковић ни остали тенисери нису били упознати са упозорењем министра здравља организаторима турнира, још из новембра, да прележани ковид неће бити сматран основом за медицинско изузеће.²²

Ђоковић је у децембру 2021. године најавио одлазак на турнир Аустралиан Опен, а 4. јануара 2022. године је на инстаграму објавио да путује за Мелбурн јер је, како је написао, добио медицинско изузеће од стране два независна медицинска панела организована од стране тениског удружења Аустралије и државе Викторије. Није саопштио на чему се медицинско изузеће заснива.

Ова објава је одмах изазвала бурне протесте у аустралијској јавности јер је протумачено да је Ђоковић као тениска звезда привилегован и да је овим покушано да се заобиђу правила која важе за све остале. Аустралија је, наиме, била држава са изузетно ригорозним антиепидемијским мерама, и једна од најзатворенијих земаља током пандемије. Мелбурн је током 2020. и 2021. године био преко 250 дана у локдауну а улазак у земљу је практично био немогућ и грађанима Аустралије. Вакцинисано је преко 90% старијих од 16 година. Аустралијски премијер Скот Морисон (Scott Morrison), којег су у мају очекивали избори (а који је, изгледа, раније био упознат и сагласан са процедуром која би Ђоковићу омогућила учешће на турниру), сада је под притиском јавности ревидирао ранији став и изјавио да ће федерална влада и имиграциона служба имати главну реч, да нико није изнад правила, и да ће свако ко нема валидна документа бити враћен првим авионом.

Ђоковић је у Мелбурн дошао авионом у среду, 5. јануара нешто пре поноћи по локалном времену (око 13.30 сати по нашем времену, јер је временска зона CEST у заостатку 10 сати за AEDT) са визом за улазак у Аустралију, сертификатом о медицинском изузећу од ковид вакцинације и потврдом Министарства унутрашњих послова Аустралије да је ослобођен карантина јер је испуно услове за слободно путовање пошто му је влада Викторије одобрила медицинско изузеће. Међутим, задржан је на царинској контроли. Речено му је да постоји проблем са његовом визом, а око 4 сата му је најављено да ће му виза бити ускраћена. Ђоковић тражи да се разговор са службеницима одложи до 8:30 да би могао да се консултује са својим адвокатима и Тениским савезом Аустралије. То му је најпре одобрено али су службеници касније одбили да чекају и већ у 6 сати су га позвали на разговор, а у 7:40, после више од 8 сати задржавања на аеродрому, издали су му решење о укидању визе. Укидање визе образложено је тиме да Ђоковић није пружио одговарајуће доказе да би добио медицинско

²² „Тениски савез Аустралије погрешно информисао играче?“, *Политика*, 7. 1. 2022. <https://www.politika.rs/scc/clanak/496457/Teniski-savez-Australije-pogresno-informisao-igrace> (Приступљено 5. 5. 2022).

изузеће, јер се претходна инфекција Ковидом-19 у Аустралији не сматра медицинском контраиндикацијом.

Ђоковић је искористио своје право да се Федералном суду жали на пресуду и да депортацију одложи до судске пресуде. Пребачен је у хотел који служи за смештање илегалних имиграната где је фактички у притвору остао пет дана. Испред хотела Ђоковићеве присталице су организовале протесте, а скупови подршке организовани су и у Србији. Суђење је одржано у понедељак, 10. јануара у 10 сати по локалном времену (у недељу око поноћи по нашем). Судија Ентони Кели (Anthony Kelly) поништава одлуку Федералне владе о депортацији и укидању визе, налаже да се Ђоковићу врати пасош и да му се дозволи да се слободно креће. Образложење је било да су службеници направили процедуралну грешку у поступку укидања визе, јер тиме што Ђоковићу није дато довољно времена да одговори након обавештења о укидању визе и консултује своје адвокате нису испоштована правила која обезбеђују правичну процедуру. Упоредо са тим, у пресуди је речено да министар за имиграције и даље има дискреционо право да му ускрати визу на потпуно другим основама, и да се таква одлука разматра.

Пре суђења и током суђења обелодањени су дотле непознати детаљи. У путној декларацији је штриклирано да две недеље пре пута у Аустралију Ђоковић није нигде путовао, што није било тачно. Даље, у поднеску адвоката наводи се да је основ за изузеће прележан ковид. Ђоковић је 16. децембра добио потврду да је позитиван а 22. децембра да је негативан. Појављују се снимци о Ђоковићевим бројним јавним наступима, и то без маске, непосредно пошто је добио информацију да је позитиван. Укратко, више пута је кршио обавезу четрнаестодневне изолације која је тада била прописана у Србији. Доведена је у сумњу и потврда о позитивном и негативном тесту које је издао београдски Институт за јавно здравље „Милан Јовановић Батут”.²³ Јављају се мишљења да или снимци о Ђоковићевим друштвеним активностима показују његово неодговорно понашање или Ђоковић у ствари и није био позитиван већ су документа о прележаној корони лажирана.

Док су ранији поступци аустралијских власти довели до процене из аустралијских медија да у јавности расте наклоност према Ђоковићу, обелодањене информације доводе до промене расположења јавности. Данас 11. јануара преноси процене из аустралијских медија да у јавности расте наклоност према

²³ “Die zeitreisenden PCR-Tests des Novak Đoković”, <https://zerforschung.org/posts/djokovic-pcr-test/> (Пристапљено 5. 5. 2022.); “Were the Results of a Positive PCR Test Manipulated?”, *Spiegel International*, 11. 1. 2022. <https://www.spiegel.de/international/world/novak-djokovic-were-the-results-of-his-positive-pcr-test-manipulated-a-cf3e7344-e98f-4fc3-8bb3-7727d4795e97> (Пристапљено 5. 5. 2022.); „Novak Đoković i korona virus: Zašto je sporan tajming kovid testa srpskog tenisera”, *BCC*, 28. 1. 2022. <https://www.bbc.com/serbian/lat/svet-60167897> (Пристапљено 5. 5. 2022.);

Ђоковићу и да се констатује промена у расположењу јавности у његову корист. У анкети 12. јануара 51% сматрало је да му треба ускратити визу. У петак, 14. јануара, 90% анкетираних у онлајн анкети одобрава ускраћивање визе.²⁴

Након четири дана, 14. јануара, Министар за имиграције Алекс Хоук (Alex Hawke) укида визу Ђоковићу, позвавши се на члан аустралијског Миграционог закона по којем он има то дискреционо право ако сматра да је то „у јавном интересу” или „у интересу јавног здравља и доброг уређења”. У образложењу се, између осталог, позива на Ђоковићеве антивакциналне ставове и неодговорно понашање након што је сазнао да има ковид, и да би останак могао да подстакне антиваксерске сентименте и угрози здравље и поредак Аустралијанаца. На ту одлуку се Ђоковић жалио. Припремно рочиште, тј. саслушање Ђоковића пред Федералним судом одржано је сутрадан, у суботу 15. јануара у 10 часова по локалном времену (у петак пред поноћ по нашем времену). Федерални суд Аустралије, у чијој надлежности је било да процени само законитост (да ли је министар поступао у складу са својим овлашћењима) а не и ваљаност одлуке владе, једногласном одлуком трочланог судског већа, у недељу ујутру 16. јануара (у суботу у 23:30 по нашем времену) донело је коначну одлуку и одбило жалбу Новака Ђоковића на укидање визе.

Могуће је да сажети опис није најпрецизнији могућ. Али његова сврха није да пружи све детаље (неки од њих ће бити поменути у наставку текста), нити да се уопште бави тиме, а камоли да недвосмислено покаже ко је у праву, већ да пружи оквир за разумевање онога што се дешавало и да покаже да су у свакој етапи доношења одлука били индивидуализирани и доносиоци одлука и они на које се одлуке односе. Свуда се као актери чији поступци су предмет процене појављују појединци или организације, а и њихови поступци су усмерени на сасвим конкретне појединце и организације.

У даљем тексту намеравам да покажем како је у домаћој јавности дискурс који је требало да се бави легалношћу и одговорношћу за поступке појединачних актера одмах попримао димензије призивања колективних идентитета, и како су се ови колективни идентитети политизовали.

Дискурс политичке елите и медија

Ради јасније слике, поделићемо приказ овог дискурса у неколико временских етапа: после забране уласка (одузимања визе), после суђења којим је

²⁴ “‘Rules are rules’ say Australians after Djokovic visa cancellation”, *Reuters*, 14. 1. 2022. <https://www.reuters.com/lifestyle/sports/rules-are-rules-say-australians-after-djokovic-visa-cancellation-2022-01-14/> (Пристапљено 5. 5. 2022).

виза враћена, после поновног одузимања визе, и после дефинитивне одлуке о укидању визе.

После забране уласка

Убрзо пошто се појавила вест о задржавању Ђоковића на аеродрому и могућој забрани уласка, 5. јануара касно увече, огласио се тим поводом на *Инстаграму* председник Србије Александар Вучић. Обавестио је грађане да је разговарао са Ђоковићем, да га је охрабрио и рекао му да је „цела Србија уз њега”.²⁵

Сутрадан 6. јануара, на конференцији за штампу Вучић такође даје изјаву о овом случају.²⁶ Ова знатно опширнија изјава садржи низ детаља који ће касније постати део наративне матрице која ће се понављати и варирати у медијима и у другим изјавама.

Најпре, заоштренијом реториком, Вучић понашање царинских службеника назива „иживљавањем” и „хајком”. Открива и разлог тог иживљавања, а то је жеља да се Ђоковић заустави у тријумфалном напредовању: „кад неког не можете да победите онда се бавите овим стварима”.²⁷ Трећи моменат је указивање на то ко хајку и иживљавање спроводи: „Оно што није фер је да се води хајка, од аустралијског премијера па до свих...”. Остаје неизречено и нејасно ко су то „они” који се иживљавају над Ђоковићем, или, у овом случају још упадљивије, „сви”.

Долази и до једног значајног преобртања у наративу. Вучић изјављује: „Глуме да правила важе за све, а више њих су пустили на исти начин као што је хтео Новак.” Дакле, док је аустралијска јавност била иритирана веровањем да закон не важи за све већ да је Ђоковић привилегован, у Вучићевој реторици иживљавање се спроводи зато што је Ђоковић жртва дискриминације која је прикривена. То да је Ђоковић третиран другачије од осталих Вучић доказује тиме што је још двадесетак спортиста добило изузеће од вакцинације. Прећуткује се, међутим, да је њима изузеће дато не због прележаног ковида (што се по савез-

²⁵ „Vučić se uključio u borbu za Đokovića: 'Upravo smo razgovarali, preduzimamo sve da prestane maltretiranje'", *Telegraf*, 5. 1. 2022. <https://www.telegraf.rs/sport/tenis/3441322-vucic-se-ukljucio-u-borbu-za-djokovica-upravo-smo-razgovarali-preduzimamo-sve-da-prestane-maltretiranje> (Приступљено 5. 5. 2022).

²⁶ Tanjug News Agency official, „06.01.2022. – Predsedništvo Srbije”, *Youtube*, 6. 1. 2022. https://www.youtube.com/watch?v=DP7lrmoOoH4&ab_channel=TanjugNewsAgencyofficial (Приступљено 5. 5. 2022).

²⁷ Ово објашњење ће касније дати и председник Народне скупштине Ивица Дачић: „Ово је начин да се спречи да постане најбољи тенисер у историји”. „Dačić: 'Sramno ponašanje Australije prema Đokoviću, ostaviće političke posledice...'", *Nedeljnik*, 8. 1. 2022. <https://www.nedeljnik.rs/dacic-sramno-ponasanje-australije-prema-dokovicu-ostavice-politicke-posledice/> (Приступљено 5. 5. 2022).

ним законима не сматра оправдањем за изузеће) већ због других медицинских разлога који се признају као основ изузећа.

Уз то, Вучић користи прилику да себе представи као снажну и храбру лидерску фигуру која штити српске грађане и српски народ: „Ја немам длаке на језику и не плашим се да изговорим истину зато што је мој посао да штитим интересе грађана Србије и српског народа а и мој посао је да штитим истину и зато смем на овакав начин да говорим.”

Истог дана оглашава се и премијерка Владе Србије Ана Брнабић. На питање *Скај Њуза* да ли се слаже са председником Вучићем да је реч о политичком прогону, она одговара да не може да види ништа друго у томе. „Третиран је другачије од осталих. Србија стоји иза Новака, сви стојимо уз Новака и његову породицу у овим тешким временима.”²⁸ Уз понављање наратива да се ради о дискриминаторном третману а не о настојању да се дискриминаторни третман елиминише, поновљена је порука да је цела Србија уз Ђоковића. То је, свакако, пре свега пригодна порука охрабрења и подршке, али понављањем она добија и додатну димензију: да се подразумева да сви Срби треба да се солидаришу са чланом своје групе.

Премијерка 8. јануара у јутарњем програму на *ТВ Пинк* опет је била упитана о Ђоковићу. У свом одговору поновила је више пута да је председник Вучић у контакту са Ђоковићем, и навела да у коректној и конструктивној комуникацији са министарком спољних послова Аустралије она настоји да олакша ситуацију у којој се Новак налази.²⁹

Док из ових изјава остаје нејасно зашто би „сви” желели да политичким прогоном спрече Ђоковићеву победу, одговор допуњује трећи високи функционер који се тог дана оглашава. Амбасадор Србије у САД Марко Ђурић први од водећих политичара експлицира откуда хајка против Ђоковића: „Не мислим да би се то Новаку десило да није Србин.”³⁰

Дана 6. јануара огласио се и српски патријарх Порфирије. Он је на свом Инстаграм профилу поручио Ђоковићу: „Бог је велики, а ти знаш ко си јер си растао уз звук звона са Немањинских задужбина”, подсећајући вероватно тиме, заједно са напоменом да се за њега моле „милиони православних Срба”, на

²⁸ Sky News, „Serbia’s PM says Novak Djokovic is being ‘persecuted’”, *Youtube*, 6. 1. 2022. https://www.youtube.com/watch?v=AGA0DU9AfhM&t=20s&ab_channel=SkyNews. (Приступљено 5. 5. 2022).

²⁹ Srpska napredna stranka, „Brnabić: Srbija je uz Novaka Đokovića”, *Youtube*, 8. 1. 2022. https://www.youtube.com/watch?v=byPvmD4b2o8&ab_channel=%D0%A1%D1%80%D0%BF%D1%81%D0%BA%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%BD%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%BA%D0%B0. (Приступљено 5. 5. 2022).

³⁰ „Ђурић: Држава ће одговорити на малтретирање”, *Политика*, 6. 1. 2022. <https://www.politika.rs/scc/clanak/496373/Duric-Drzava-ce-odgovoriti-na-maltretiranje-Dokovica>. (Приступљено 5. 5. 2022).

његов идентитет Србина православца,³¹ који би из неког разлога овде требало да буде битан.

Два дана касније, 8. јануара, током свечане академије поводом Дана Републике Српске, патријарх опет помиње Новака Ђоковића, „православног хришћанина и Србина” који је „заточен јер је хтео своју слободу”.³² Овим помињањем слободе појављује се нова димензија наратива. О каквој се то слободи ради због које је Ђоковић заточен? Одговор треба тражити у Ђоковићевом одбијању да се вакцинише. Новак се појављује као предводник оних обесправљених и угрожених који одбијају да се повинују захтевима за вакцинацијом и који је због тога заточен.

Ова патријархова изјава је на неки начин резиме текста који је дан раније, 7. јануара, објавио Емир Кустурица³³ и који је добио публицитет у медијима. У том тексту Кустурица описује Новака Ђоковића као митског хероја који се супротставио новом светском поретку, а „хапшење” Новака Ђоковића, „првог међу слободнима, побуњеника који не жели у окове новог света и верује у праведнији поредак” као покушај његовог дисциплиновања. Ђоковић је описан као неко ко „представља најсавршенију психофизичку форму не само српског рода него и остатка човечанства. То што је у питању савршена појава, можда би било и опроштено али порекло је спорно.” Не само што се у први план ставља Ђоковићев етнички идентитет већ се тај идентитет приказује као трн у оку онима који су против Ђоковића. Такође, скуп Ђоковићевих непријатеља се овом изјавом проширује. То нису само власти Аустралије већ је непријатељ нови светски поредак, „Светска влада” чији је циљ „планетарна доминација” и „остваривање дигиталног затвора”.

Вест о Ђоковићевим проблемима са уласком у Аустралију појављује се у штампи 6. јануара, као ударна вест и, као што рекосмо, остаје ударна вест десет наредних дана. Током Ђоковићевог боравка у карантину, нагласак на насловницама је на тешким, нехуманим и неправедним условима у којима се Ђоковић налази. Њега су „хапсили”, он се налази у „хотелу страве”,³⁴ у „нељудским условима”³⁵. Таблоиди извештавају шта најбољи спортиста света „ради у тамници”,³⁶

³¹ „Patrijarhova poruka Đokoviću: Bog je veliki, a ti znaš ko si”, *Danas*, 6. 1. 2022. <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/patrijarhova-poruka-djokovicu-bog-je-veliki-a-ti-znas-ko-si/> (Приступљено 5. 5. 2022).

³² „Patrijarh Porfirije opet o Đokoviću Hteo je svoju slobodu”, *NI*, 8. 1. 2022. <https://rs.n1info.com/vesti/patrijarh-porfirije-opet-o-djokovicu-hteo-je-svoju-slobodu/> (Приступљено 5. 5. 2022).

³³ „Kusturica o Đokoviću: Ovo nije lekcija samo plemenitom Srbinu koji pada na Božić”, *NI*, 7. 1. 2022. <https://ba.n1info.com/regija/kusturica-o-djokovicu-ovo-nije-lekcija-samo-plemenitom-srbinu-koji-pada-na-bozic/> (Приступљено 5. 5. 2022).

³⁴ *Спортски журнал*, 8. 1. 2022, 1.

³⁵ *Ало!*, 9. 1. 2022, 1.

³⁶ *Ало!*, 8. 1. 2022, 1.

пишу о „терору Аустралијанаца”,³⁷ „тортури над Новаком”³⁸. да „Новака терају да гледа у зид!”,³⁹ да „Новака море глађу”,⁴⁰ да су „Нолета мучили глађу?”⁴¹.

Испрва се, бар на насловним странама, не наводи шта је узрок оваквог третмана, сем што се у *Политици* од 6. јануара говори о „захтевима са различитих страна да деветоструки шампион не може да има другачија права од свих других. (...) Прави разлог за супротстављање федералних власти онима у Викторији могао би да буде у бурним реакцијама на вест о изузетку који је начињен у случају српског тенисера.”⁴² *Данас* вест објављује под насловом: „Случај Ђоковић – политичка игра или кршење правила”.⁴³

Касније се на насловницама наводе други разлози и наслућује се да се Новак замерио моћним силама: „Свете нам се преко Новака за Рио Тинто”;⁴⁴ „Новаку суде као у Хагу”;⁴⁵ „Он је „допао окова новог света”;⁴⁶ „Новакова голгота у борби са епохом”⁴⁷.

Представља се да Ђоковић добија велику подршку широм света. *Спортски журнал* пише о протестима у Београду и Мелбурну, да је „цео свет уз Новака”;⁴⁸ „Подршка Нолету са свих страна”;⁴⁹ *Курир* пише о „огромној подршци”, о томе како „стотине људи испред мигрантског хотела протестују против срамног односа тамношњих власти”.⁵⁰ *Вести* извештавају да „Наши земљаци у Мелбурну настављају протест” и да „поред Срба, уз нашег аса су и бројни Аустралијанци”.⁵¹ *Ало!* на насловници даје слику протеста Срба у Мелбурну.⁵²

После враћања визе

Вест о враћању визе појављује се у дневној штампи 11. јануара. На насловним страницама Ђоковић је, крупним словима, означен као победник, ова-

³⁷ *Српски телеграф*, 8. 1. 2022, 1.

³⁸ *Вечерње новости*, 9. 1. 2022, 1.

³⁹ *Ало!*, 9.1. 2022, 1.

⁴⁰ *Ало!*, 10. 1. 2022, 1.

⁴¹ *Информер*, 10. 1. 2022, 1.

⁴² Марјан Ковачевић, „Драма Новака Ђоковића по слетању у Мелбурн”, *Политика*, 6 и 7. 1. 2022, 1.

⁴³ „Случај Ђоковић – политичка игра или кршење правила”, *Данас*, 8 и 9. 1. 2022, 1.

⁴⁴ *Српски телеграф*, 9. 1. 2022, 1.

⁴⁵ *Српски телеграф*, 10. 1. 2022, 1.

⁴⁶ *Вечерње новости*, 8. 1. 2022, 1.

⁴⁷ „Новакова голгота у борби с епохом”, *Вечерње новости*, 8. 1. 2022, 1.

⁴⁸ *Спортски журнал*, 9. 1. 2022, 1.

⁴⁹ *Блиц*, 9. 1. 2022, 1.

⁵⁰ *Курир*, 10. 1. 2022, 1.

⁵¹ *Вести*, 10. 1. 2022, 1.

⁵² *Ало!*, 10. 1. 2022, 1.

кав исход је означен као победа, највећа Новакова победа, и тријумф правде, тријумф за историју.

Али већ и тада, а поготово наредних дана, присутно је упозорење да драма још увек траје, да „и даље тероришу Србина”,⁵³ да „Аустралијанци траже длаку у јајету у случају шампиона”,⁵⁴ „не одустају од иживљавања”.⁵⁵ Таблоиди откривају „паклени план”⁵⁶ и „прљави план”⁵⁷ за Ђоковићеву депортацију. *Информер* пише да је настављена хајка „чист расизам” и цитира изјаву једне српске кошаркашице да је „у Аустралији у току лов на Србе”⁵⁸. Наводи се да је споран упитник о кретању после ковида као и појављивање у јавности у време обавезне изолације па и да „Аустралијска полиција сада проверава Новакова документа о путовањима и потврде о прележаној корони, тврдећи да су лажни?!”⁵⁹ *Вечерње новости* пишу: „стеже се обруч око Ђоковића. ‘Тркељишу декларацију, прижељкују депортацију’”.⁶⁰

После поновног укидања визе

Председник Александар Вучић 14. јануара увече на *Инстаграму* објављује четвороминутну видео поруку грађанима Србије.⁶¹ Већ у првој реченици се као контекст поставља нација и њена угроженост: „Поштовани грађани Србије, суочени смо са много проблема, притисцима у региону, притисцима из дела света, али оно што нама као народу никада нису успели да одузму то је наше срце, понос и достојанство.” Вучић се задржава на моралном питању и пита: „Ако сте хтели Новаку Ђоковићу да забраните да по десети пут освоји трофеј у Мелбурну, зашто га нисте вратили одмах, а зашто му нисте рекли да је немогуће да добије визу за вашу земљу? А зашто га малтретирате и зашто се иживљавате не само над њим већ и над његовом породицом, већ над целом једном нацијом слободарском и поноситом?”. Дакле, опет се иза ускраћивања визе види намера да се Ђоковић спречи да тријумфује. Цео случај се експлицитно представља као намерно малтретирање не само Ђоковића већ и слободарске и поносите српске нације. Онима који се иживљавају Вучић се обраћа у другом лицу множине, са „ви”, остављајући нејасним кога све то „ви” обухвата. То нису само извршни

⁵³ *Српски телеграф*, 11. 1. 2022, 1.

⁵⁴ *Блиц*, 12. 1. 2022, 1.

⁵⁵ *Информер*, 13. 1. 2022, 1.

⁵⁶ *Информер*, 14. 1. 2022, 1; *Alo!*, 14.1. 2022, 1.

⁵⁷ *Српски телеграф*, 12. 1. 2022, 1.; *Srpski telegraf*, 14. 1. 2022, 1.

⁵⁸ *Информер*, 12. 1. 2022, 1.

⁵⁹ *Информер*, 13. 1. 2022, 1.

⁶⁰ *Вечерње новости*, 13. 1. 2022, 1.

⁶¹ Srpska napredna stranka, „Vučić pružio podršku Novaku Đokoviću”, *Youtube*, 14. 1. 2022. <https://www.youtube.com/watch?v=4MsR4CC5mYE&t=20s> (Приступљено 5. 5. 2022).

органи власти јер, обраћајући се тим „њима”, Вучић им каже: „можете писати стотине и хиљаде текстова најгорих могућих о њему”.

Део обраћања Вучић је опет посветио себи и властитој храбрости: „Појавио се један председник из једне мале земље који сме то да каже једном великом премијеру из једне велике земље.” Док се Ђоковић појављује као симбол малог човека који се супротставља моћној сили, сада Вучић и себе препоручује за исту улогу. Он разрађује ову епизоду као конфликт између две нације предвођене једним Давидом (Вучић) и једним Голијатом (Скот Морисон). Обраћање завршава речима: „Живела Србија! Новаче, ми смо уз тебе!”, што опет треба да укаже на то ко је права мета напада.

Милорад Додик, српски члан Председништва БиХ, коментарисао је 14. јануара поновно ускраћивање визе враћајући се на дискурс о ограничавању слободе: „Свијет се потпуно промјенио. Нема више онога што је свијет сматрао да је дефинитивно а то је слобода човјека, право да човјек одлучује о свом животу онако како он мисли да треба и може.”⁶²

Вест о поновном одузимању визе појављује се у штампи 15. јануара. На насловним странама подједнак публицитет добија Вучићево јучерашње обраћање. Означено је да је „Вучић читао буквицу премијеру Аустралије”;⁶³ „одбрусио аустралијском премијеру”;⁶⁴ „жесток одговорио премијеру Аустралије”;⁶⁵ апострофирајући да се ради о иживљавању не само над Ђоковићем већ над целом једном нацијом.

После дефинитивне одлуке о укидању визе

Вест о коначној одлуци и депортацији појављује се 16. јануара, а у дневној штампи 17. јануара. Одговарајући на питања новинара,⁶⁶ Вучић све то назива „шиканирањем и малтретирањем до сада невиђених размера”, „медијским линчем”, „ловом на вештице” и „орвеловском представом”. И овом приликом понавља да шиканирање није уперено само против једне особе већ и против „једне земље”.

Вучић даље каже да су (недефинисани) „они” желели да понизе Ђоковића и да на њему „покажу како функционише светски поредак”. Лакоћа с којом Вучић прелази на недефинисано „они” поново се види у делу у којем он

⁶² RTRS vijesti, „Dodik o Đokoviću: Ako ne bude igrao na AO, veliki gubitak za turnir i Australiju”, *Youtube*, 14. 1. 2022. https://www.youtube.com/watch?v=KThRLUZx1iQ&t=1s&ab_channel=RTRSVijesti (Пристапљено 5. 5. 2022).

⁶³ *Ало!*, 15. 1. 2022, 1.

⁶⁴ *Курир*, 15. 1. 2022, 1.

⁶⁵ *Информер*, 15 и 16. 1. 2022, 1.

⁶⁶ 24 Vesti, „Beograd, Aleksandar Vucic predsednik Republike Srbije, o Novaku Djokovicu”, *Youtube*, 16. 1. 2022. https://www.youtube.com/watch?v=jv6Zx19Q-g8&t=31s&ab_channel=24Vesti (Пристапљено 5. 5. 2022).

говори о наводним лажима изреченим на суђењу: „Друго, видели сте у самом овом бесмисленом судском процесу колико тужилац лаже, колико они лажу. Са чињеницама, навешћу вам само једну. Они кажу како је у Србији испод 50 посто вакцинисаних грађана Србије (...) Дакле, немојте да лажете, јер је званично вакцинисано 58 посто”.⁶⁷ Овај „бесмислени судски процес” у којем „тужилац лаже” погрешно је представљен, тако да изгледа да се овим процесом наставља прогон Ђоковића. У реалности, тужилац је Новак Ђоковић а тужени је министар за имиграцију Алекс Хоук.

У даљој изјави Вучић поново цео случај ставља у контекст колективних идентитета и односа два народа. Вучић наставља да ћемо „ми” у марту аустралијске спортисте који ће доћи на атлетско првенство дочекати на неупоредиво бољи начин и да „нећемо да се иживљавамо над њима”. „Хвала аустралијском народу за који сам потпуно сигуран да воли српски народ онолико колико ми поштујемо аустралијски народ”. Поставља се питање зашто би ико и очекивао да би ускраћивање визе једном тенисеру могло да изазове викаријску освету према, са тим случајем потпуно неповезаним, спортистима из Аустралије.

У интервјуу за *BBC* Вучић понавља горње изјаве. Каже да је Ђоковић третиран „као да је серијски убица”,⁶⁸ да је мучен и интелектуално и физички, али поручује аустралијском народу да ће аустралијски спортисти бити дочекани као добродошли и да неће бити третирани као Новак Ђоковић.

Милорад Додик је 16. јануара, након сазнања о коначној одлуци суда, у писму подршке упућеном Новаку Ђоковићу поручио да се ради „о срамном и монтираном процесу” и да „нема дилеме да је на сцени политичка одлука и да се добрим дијелом пуно тога у Аустралији срамно издешавало јер си Србин”.⁶⁹

Ана Брнабић је 16. јануара изјавила да се ради о „скандалозној одлуци” која је показала како не функционише владавина права и да јој је било невероватно да види „бруталне, отворене лажи” власти које се тичу процента вакцинисаних.⁷⁰

Ташањски заменик градоначелника Београда Горан Весић истог дана се огласио на свом *Фејсбук* профилу изјавом која читав догађај наглашено смешта у контекст колективних идентитета. Он каже да је у питању „расизам владе

⁶⁷ Иначе, саопштени податак односио се на проценат вакцинисаних у односу на укупан број становника Србије, а он је, према подацима на сајту *Our World in Data*, средином јануара износио 48,3% становништва које примило бар једну дозу вакцине. <https://ourworldindata.org/coronavirus/country/serbia> (Приступљено 5. 5. 2022).

⁶⁸ „Australia tormented Djokovic – Serbian president”, *BBC News*, 16. 1. 2022. <https://www.bbc.com/news/av/world-australia-60015738> (Приступљено 5. 5. 2022).

⁶⁹ „Dodik: Novak Đoković – ponos nacije!”, *RTRS*, 16. 1. 2022. <https://www.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=460205>. (Приступљено 5. 5. 2022).

⁷⁰ 24 Vesti, „Beograd, Ana Brnabic premijerka Srbije, o Djokovicu”, *Youtube*, 16. 1. 2022. https://www.youtube.com/watch?v=LNAnrVRXQU&ab_channel=24Vesti (Приступљено 5. 5. 2022).

Аустралије”. „Срамна депортација Новака Ђоковића из Аустралије порука је свим нашим сународницима да нису добродошли у ову земљу”, додајући да „његово протеривање нема никакве везе са заштитом јавног здравља већ са живљивањем једне владе над припадником малог и поносног народа”.⁷¹

Додајмо да је судска одлука наишла је на веома оштру реакцију не само представника власти већ и Милоша Јовановића, председника ДСС.⁷² Јовановић је у писаној изјави рекао да Србија треба да амбасадора Аустралије прогласи „персоном нон грата” и свог повуче на консултације. Истакао је да су „понижени држава Србија и сви њени грађани и дубоко повређена национална осећања Срба” и уз то „не може се ћутке посматрати вређање и понижавање Србије, њених органа и грађана”.⁷³ Гостујући сутрадан у *Новом дану* телевизије *NI* поновио је свој став да аустралијског амбасадора треба прогласити персоном нон грата и додао да је Аустралија одлуком о протеривању „од свих нас направила крпе”. „Обрисали су под са свима нама, и то је недопустиво ако имате иоле самопоштовања.”⁷⁴

Председник Народне странке Вук Јеремић је у интервјуу за *Нусвик* оценио да је Ђоковић жртва популистичких политичара у Аустралији, да је понашање владе Аустралије према Ђоковићу и понижавајући третман „потпуно скандалозно”.⁷⁵ Пошто је Ђоковић депортован из Аустралије, Јеремић је поново оценио да је „по среди чиста политика” и штетна одлука аустралијских власти, рекао је да је Ђоковић „Мухамед Али нашег времена”, али конфликт није подизао на међунационални ниво.⁷⁶

⁷¹ „IŽIVLJAVANJE NAD NOVAKOM je poruka Srbima da NISU DOBRODOŠLI U AUSTRALIJU!”, *Informer*, 16. 1. 2022. <https://informer.rs/vesti/beograd/668524/novak-djokovic-deportacija-goran-vesic> (Приступљено 5. 5. 2022).

⁷² „Милош Јовановић: Скандализовано понашање према Новаку Ђоковићу”, *ДСС*, 14. јануар 2022. <https://www.dss.rs/srp/news/41115/details/w/0/milos-jovanovic-skandalozno-ponasanje-prema-novaku-djokovicu/> (Приступљено 5. 5. 2022).

⁷³ „Јовановић: Proglasiti ambasadora Australije nepoželjnim zbog progona Đokovića”, *Danas*, 16. 1. 2022. <https://www.danas.rs/vesti/politika/jovanovic-proglasiti-ambasadora-australije-nepozeljnim-zbog-progona-djokovica/> (Приступљено 5. 5. 2022).

⁷⁴ „Lider DSS: Australijskog ambasadora proglasiti personom non grata” *NI*, 17. 1. 2022. <https://rs.n1info.com/vesti/lider-dss-australijskog-ambasadora-proglasiti-personom-non-grata/> (Приступљено 5. 5. 2022).

⁷⁵ „Jeremić o Đokoviću: Politički oportunisti Novaka odabrali kao žrtveno jagnje”, *NI*, 14.1. 2022. <https://rs.n1info.com/vesti/jeremic-o-djokovicu-politicki-oportunisti-novaka-odabrali-ka-zrtveno-jagnje/> (Приступљено 5. 5. 2022).

⁷⁶ „Jeremić: Novak Đoković je Muhamed Ali našeg vremena”, *Danas*, 17. 1. 2002. <https://www.danas.rs/vesti/politika/jeremic-novak-djokovic-je-muhamed-ali-naseg-vremena/> (Приступљено 5. 5. 2022).

Скупови подршке

Од четвртка до недеље, тј. од 6. до 9. јануара, одржавани су испред Скупштине Србије скупови подршке Ђоковићу у организацији Ђоковићеве породице, о чему су медији редовно извештавали. На свим скуповима као и на конференцијама за штампу које ове скупове прате понављао се низ истоветних фраза, од којих су многе релевантне за проблем којим се бавимо. Штавише, могли бисмо рећи да се наративна матрица уочена у медијским извештајима и изјавама политичара овде понавља у драстично огољеном, екстремном, карикатуралном виду. Ова подударност је можда разумљивија ако се има у виду Вучићева изјава са конференције за штампу 6. јануара да су у сталном контакту са оцем, Срђаном Ђоковићем, и осталим члановима његове породице.

Једна од понављаних, наглашаваних порука на скуповима односи се на поистовећивање Ђоковића и Србије: „Новак је Србија, а Србија је Новак. Они газе Новака а самим тим газе и Србију и српски народ. (...) Они су хтели да га потцене, да га баце на колена не само њега него и нашу земљу нашу прелепу Србију”;⁷⁷ „Новак је срце Србије”.⁷⁸

Друго, понавља се да је Ђоковић по својим особинама прототип српског народа, и да га тако опажају и Срби и они који нису Срби. Ђоковић својим понашањем „показује какав смо ми народ”⁷⁹. „Знате и сами шта се догађало пре двадесетак година и онда се појавио Новак. Они су хтели да нас прогласе за геноцидан народ он је променио потпуно слику о Србији и српском народу.”⁸⁰

„Не могу да превале преко усана да је то Србин и да је најбољи на свету већ петнаест година.”⁸¹ Мрзе га и зато што је он оличење борбе за слободу. Мрзе га политичари, али су они преко медија „направили такав притисак на обичан

⁷⁷ SportKlub, „Podrška Novaku: Konferencija Porodice Đoković”, *Youtube*, 6. 1. 2022. <https://www.youtube.com/watch?v=rH2yiP9SZJw> (Приступљено 5. 5. 2022).

⁷⁸ Telegraf.rs TV, „Protest za Novaka ispred Skupštine, Srđan Đoković oštar: Posle 10 dana se setili da uhapsе Čehinju”, *Youtube*, 7. 1. 2022. https://www.youtube.com/watch?v=3bz13_jFXTo&t=53s&ab_channel=Telegraf.rsTV (Приступљено 5. 5. 2022.); Telegraf.rs TV, „Srđan Đoković najavio borbu do kraja, na božić novi skup: Ispred Skupštine grmelo ‘Ne damo Novaka’”, *Youtube*, 6. 1. 2022. https://www.youtube.com/watch?v=9eoPZZGVQ9E&ab_channel=Telegraf.rsTV (Приступљено 5. 5. 2022).

⁷⁹ Sport Klub, „Podrška Novaku: Konferencija Porodice Đoković”, *Youtube*, 6. 1. 2022. https://www.youtube.com/watch?v=rH2yiP9SZJw&ab_channel=SportKlub (Приступљено 5. 5. 2022).

⁸⁰ Miki Vinča, „Novak Đoković podrška Beograd – Nole mi te volimo – govori Srđan Đoković”, *Youtube*, 8. 1. 2022. https://www.youtube.com/watch?v=5MAMWPJBXpg&ab_channel=MikiVinča (Приступљено 5. 5. 2022).

⁸¹ Media Group 011, „Live: Skup podrške Novaku Đokoviću ispred narodne Skupštine Republike Srbije – Beograd 7.1.2022”, *Youtube*, 7. 1. 2022. <https://www.youtube.com/watch?v=BQkAoxsIjJE> (Приступљено 5. 5. 2022).

народ да су они почели да га мрзе а зашто – зато што је показао да има своје ја, да мисли својом главом. Они су већ две године у заробљеништву и ћуте.”⁸²

Прави предмет напада су Срби и Србија. „Зашто нам то раде? Па чиме смо ми то заслужили као народ? ... Ми нисмо ништа мање вредни него они. Јесмо ли ми животиње, шта смо ми? Ми смо људи као и они, која је ту разлика?”⁸³

Од слушалица се тражи да се идентификују са српским народом: „Ми не осећамо хладноћу ми осећамо припадност српском народу”.⁸⁴ Говори почињу причом о Србима, о томе како су Срби поносан и мирољубив, европски, цивилизован народ који никад није отимао већ се увек бранио, али су га кроз историју „убијали, бомбардовали, санкционисали”.⁸⁵

Оваква ситуација захтева да цео колектив буде уједињен. „Морамо да будемо сви заједно, сви заједно, људи! Доста више подела, апсолутно Новак је ујединитељ и ових и оних и оваквих и онаких”.⁸⁶

Ђоковић и српски народ у ствари су актери много важнијег, планетарног сукоба. Против Новака су „глобалисти [који хоће] да упропасте све”,⁸⁷ „политичка олигархија” која манипулише својим грађанима и држи их у неслободи”, њега не воле једино „тамо где важе закони комонвелта”⁸⁸. Против њега је „неколико стотина милиона људи из тог западног света... који мисле да је свет њихов”.⁸⁹ Може испрва изгледати да се овим истиче бројност про-

⁸² Telegraf.rs TV, „Protest za Novaka ispred Skupštine, Srđan Đoković oštar: Posle 10 dana se setili da uhapsе Čehinju”, *Youtube*, 7. 1. 2022. https://www.youtube.com/watch?v=3bz13_jFXTo&t=53s&ab_channel=Telegraf.rsTV (Приступљено 5. 5. 2022.)

⁸³ UNS Ujedinjeni narod Srbije, „Skup podrške Novaku Đokoviću!!!”, *Youtube*, 9. 1. 2022. https://www.youtube.com/watch?v=LuKk-jlqWWA&t=2015s&ab_channel=UNSUjedinjeninarodSrbije (Приступљено 5. 5. 2022.)

⁸⁴ Telegraf.rs TV, „Srđan Đoković najавio борбу до краја, на Božić novi skup: Ispred Skupštine grmelо ‘Ne damо Novaka’”, *Youtube*, 6. 1. 2022. https://www.youtube.com/watch?v=9eoPZ2GVQ9E&ab_channel=Telegraf.rsTV (Приступљено 5. 5. 2022.)

⁸⁵ Telegraf.rs TV, „Srđan Đoković najавio борбу до краја, на Božić novi skup: Ispred Skupštine grmelо ‘Ne damо Novaka’”, *Youtube*, 6. 1. 2022. https://www.youtube.com/watch?v=9eoPZ2GVQ9E&ab_channel=Telegraf.rsTV (Приступљено 5. 5. 2022); Miki Vincha, „Novak Đoković podrška Beograd – Nole mi te volimo – govori Srđan Đoković”, *Youtube*, 8. 1. 2022. https://www.youtube.com/watch?v=5MAMWJPBXpg&ab_channel=MikiVincha (Приступљено 5. 5. 2022.)

⁸⁶ Miki Vincha, „Novak Đoković podrška Beograd – Nole mi te volimo – govori Srđan Đoković”, *Youtube*, 8. 1. 2022. https://www.youtube.com/watch?v=5MAMWJPBXpg&ab_channel=MikiVincha (Приступљено 5. 5. 2022.)

⁸⁷ Telegraf.rs TV, „Protest za Novaka ispred Skupštine, Srđan Đoković oštar: Posle 10 dana se setili da uhapsе Čehinju”, *Youtube*, 7. 1. 2022. https://www.youtube.com/watch?v=3bz13_jFXTo&t=53s&ab_channel=Telegraf.rsTV (Приступљено 5. 5. 2022.)

⁸⁸ UNS Ujedinjeni narod Srbije, „Skup podrške Novaku Đokoviću!!!”, *Youtube*, 9. 1. 2022. https://www.youtube.com/watch?v=LuKk-jlqWWA&t=2015s&ab_channel=UNSUjedinjeninarodSrbije (Приступљено 5. 5. 2022.)

⁸⁹ Sport Klub, „Podrška Novaku: Konferencija Porodice Đoković”, *Youtube*, 6. 1. 2022. https://www.youtube.com/watch?v=rH2yiP9SZJw&ab_channel=SportKlub (Приступљено 5. 5. 2022.)

тивника, али управо обрнуто – истиче се да је ово у ствари занемарљив број у односу на „преко седам милијарди људи” из „слободарског света” који су уз Ђоковића. Ту су Кина, Индија, „мајка Русија”, Африка, Јужна и Средња Америка, источна Европа, а и слободарски свет западне Европе. Ђоковић је Србин који је на себе преузео улогу модерног Спартака, тако да „ово није борба само Србије и Новака, ово је борба седам и нешто милијарди људи на свету за слободу мишљења и изражавања, за слободу говора, слободу понашања”.⁹⁰ Свој говор на првом скупу подршке Срђан Ђоковић отпочиње речима: „Срби, и сви остали слободарски народи на свету, куцнуо је час да престанемо да будемо угњетавани!”⁹¹

Реакције на критике Ђоковићу

Овде под критикама упућеним Ђоковићу мислимо на поруке којима се подржава укидање визе као и на оне којима се критикују Ђоковићеве поступци. Текстови у којима се подржавају одлуке о одузимању визе или се уопште извештава да неко такве одлуке подржава или да има критички однос према Ђоковићевим поступцима били су изузетно ретки, и наилазили су на изражено негативне коментаре. Наишли смо на неколико таквих случајева.

Твит Вљора Читаку. Када је обзнањено да је Ђоковић добио медицинско изузеће од обавезног вакцинисања, Вљора Читаку (Vlora Çitaku), бивша министарка спољних послова Косова и некадашња амбасадорка у САД, реаговала је 4. јануара на свом *Твитер* налогу цитирањем Орвела: „Све животиње су једнаке, само су неке једнакије од других”. Ово је изазвало бурне реакције на интернет порталима домаћих медија: „СКАНДАЛ СВЕТСКИХ РАЗМЕРА! Позната политичарка тзв. Косова Новака Ђоковића назвала ЖИВОТИЊОМ и изврџала КАО НИКО НИКАДА!”;⁹² „НЕВИЂЕНИ СКАНДАЛ! ВЉОРА ЧИТАКУ НАЗВАЛА НОВАКА ЖИВОТИЊОМ! Овако га нико није изврџао!”;⁹³ „Да ли си нормална? Скандал невидјених размера: Вљора Читаку упоредила Новака Ђоковића са свињама!”;⁹⁴ „НЕВИЂЕНА ГАДОСТ ПОЛИТИЧАРКЕ ТЗВ. КОСОВА! Назвала

⁹⁰ Исто.

⁹¹ Telegraf.rs TV, „Srđan Đoković najavio borbu do kraja, na Božić novi skup: Ispred Skupštine grmelo ‘Ne damo Novaka’”, *Youtube*, 6. 1. 2022. https://www.youtube.com/watch?v=9eoPZ2GVQ9E&ab_channel=Telegraf.rsTV (Приступљено 5. 5. 2022).

⁹² „SKANDAL SVETSKIH RAZMERA! Poznata političarka tzv. Kosova Novaka Đokovića nazvala ŽIVOTINJOM i izvrđala KAO NIKO NIKADA!”, *Kurir*, 4. 1. 2022. <https://www.kurir.rs/sport/tenis/3844139/novak-djokovic-vakcina-vljora-citaku-korona-ao-gren-slem> (Приступљено 5. 5. 2022).

⁹³ „NEVIĐENI SKANDAL! VLJORA ČITAKU NAZVALA NOVAKA ŽIVOTINJOM! Ovakog niko nije izvrđao!”, *Informer*, 4. 1. 2022. <https://informer.rs/sport/tenis/665463/vljora-citaku-nazvala-novaka-zivotinjom> (Приступљено 5. 5. 2022).

⁹⁴ „Da li si normalna? Skandal nevidjenih razmera: Vljora Čitaku uporedila Novaka Đokovića sa svinjama!”, *Objektiv*, 4. 1. 2022. <https://objektiv.rs/vest/950475/da-li-si-normalna-skandal-nevidjenih-razmera-vljora-citaku-uporedila-novaka-djokovica-sa-svinjama/> (Приступљено 5. 5. 2022).

Новака животињом, овом реченицом је претекла све хејтере!”⁹⁵. *Вести* о томе извештавају 6. јануара на насловној страни.⁹⁶

Указаћемо овде на нешто што ће се понављати у извештавањима таблоида на интернету. Ови текстови по правилу садрже истоветне пасусе и формулације, некада су цели текстови идентични. Рекли бисмо да се у већини случајева ради о копирању, уз евентуалне мање варијације, једног истог непотписаног текста.

Мада се у *твиту* Вљоре Читаку не спомиње етничка димензија, она се појављује у тумачењима критичара твита, где се твит приказује као напад на српску етничку групу. Српски амбасадор у Вашингтону, Марко Ђурић, на свом *Твитер* налогу је одговорио да је ово „школски пример етнички мотивисаног говора мржње”. „Очигледно да је тако, Новак Ђоковић је Србин из Звечана који случајно мисли другачије од госпође Читаку. Ово је типичан дехуманизујући говор Влоре Читаку, за коју су Срби бели шетачи или животиње, али никада људи достојни људских права.”⁹⁷ *Политика* о твиту извештава уз наслов „Етнички мотивисан говор мржње о Новаку Ђоковићу”.⁹⁸ Коментар на твит дала је и потпредседница владе и министарка Зорана Михајловић у гостовању у јутарњем програму *ТВ Нова* где твит назива „срамним коментаром” и „нападом на етничкој основи”.⁹⁹

Твит Ненада Чанка. Ненад Чанак је 5. јануара на *Твитер* налогу написао: „УЖАСАН ТРЕТМАН ПРЕМА СРБИНУ!!! Према Србину! Па, јеботе, није ужасан третман зато што је Србин него зато што магарац није вакцинисан!”, и то је касније допунио следећим твитом: „Дакле, овако: Ко год се не вакцинише против Covid 19, а за то нема ЈАСАН И НЕДВОСМИСЛЕН МЕДИЦИНСКИ ОПРАВДАН РАЗЛОГ, је неодговорна, себична и саможива особа. (Реч ’магарац’ сам употребио као еуфемизам).”

⁹⁵ „NEVIĐENA GADOST POLITIČARKE TZV. KOSOVA! Nazvala Novaka životinjom, ovom rečenicom je pretekla sve hejtere!”, *Alo!*, 4. 1. 2022. <https://www.alo.rs/sport/tenis/582790/novak-dokovic-vljora-citaku-australijan-open-uvreda/vest> (Приступљено 5. 5. 2022).

⁹⁶ „Срамни твит бивше амбасадорке тзв. Косова. Вљора назвала Нолета животињом. Цитирањем Орвела, Читаку је покушала да се прикаже као образована особа а испала је глупа, проценио је Дејан Вук Станковић” <https://www.telegraf.rs/vesti/srbija/3441268-naslovne-strane-sutrasnjih-novina-prelistavanje-stampe-za-cetvrtak-6-januar-2022-godine?galerija=1&slika=12> (Приступљено 5. 5. 2022).

⁹⁷ „Ђурић о твиту Вљоре Читаку: Школски пример етнички мотивисаног говора мржње”, *Pink.rs*, <https://pink.rs/politika/365004/djuric-o-tvitu-vljore-citaku-skolski-primer-etnicki-motivisanog-govora-mrznje> (Приступљено 5. 5. 2022).

⁹⁸ „Етнички мотивисан говор мржње о Новаку Ђоковићу”, *Политика*, 4. 1. 2022. <https://www.politika.rs/sr/clanak/496247/Etnicki-motivisan-govor-mrznje-o-Novaku-Dokovicu> (Приступљено 5. 5. 2022).

⁹⁹ „Михајловић: EPS треба да буде стоžер привреде и покретаč развоја”, *Srpska napredna stranka*, 5. 1. 2022. <https://www.sns.org.rs/novosti/vesti/mihajlovic-eps-treba-da-bude-stozer-privrede-i-pokretac-razvoja> (Приступљено 5. 5. 2022).

У *Куриру* је ова изјава оцењена као „Дно дна”,¹⁰⁰ читаоци се подсећају да је „Чанак небројено пута био први у реду кад је требало нападати све који се не стиде српског порекла и своје земље.” У коментару се даље каже: „Јасно је да војвођанском сепаратисти Ненаду Чанку смета свако помињање Срба и наглашавање да се над неким Србином чини неправда”, и поставља се питање: „Да ли ће неко реаговати на овај сраман твит Ненада Чанка?”¹⁰¹ *Еспресо* преноси истоветан коментар додајући да Чанак овим показује „како му смета што се неко усуђује да најбољег српског спортисту уопште представи као Србина.”¹⁰² И други таблоиди наводе да се ради о „срамотном коментару” у којем је Чанак „испљубао” Новака Ђоковића, да га је „најстрашније извређао”,¹⁰³ да се „укључио у хајку на Ђоковића”¹⁰⁴.

Твит Виоле фон Крамон. Посланица Европског парламента Виола фон Крамон (Viola von Cramon) 6. јануара објавила је *твит*: „Једнака правила за све у Аустралији. Нема уласка за невакцинисане људе. То укључује и тенисера Новака Ђоковића.” На овај *твит* се осврће, на споменутој конференцији за штампу одржаној 6. јануара, Александар Вучић, који свој одговор на питање новинара *News Adria* шта је држава урадила да помогне Новаку Ђоковићу да превазиђе тренутну ситуацију коју има у Аустралији, почиње: „Баш ме чуди да ме то ви питате. Изненадио сам се зато што сам ја приметио да на вашој телевизији – не мислим ништа лоше – искрено навијате за Виолу фон Крамон и веома подржавате све њене идеје од независног Косова до свега како би Србију и Српску требало кажњавати, па сам видео да је Виола фон Крамон подржала ту акцију против Новака Ђоковића. Сигуран сам да ће и Григорије и многи други да то учине јер је много паметна и храбра како кажу.”¹⁰⁵ Не само што се кратка

¹⁰⁰ „DNO DNA! ČANAK BEZ SRAMA IZVREĐAO ĐOKOVIĆA: Dok Novak prolazi TEROR U MELBURNU lider LSV ga nazvao nmagarcem!”, *Kurir*, 5. 1. 2022. <https://www.kurir.rs/sport/tenis/3844823/nenad-canak-novak-djokovic-tviter-uvreda-australijan-open-korona-pritvor> (Приступљено 5. 5. 2022).

¹⁰¹ „DNO DNA! ČANAK BEZ SRAMA IZVREĐAO ĐOKOVIĆA: Dok Novak prolazi TEROR U MELBURNU lider LSV ga nazvao nmagarcem!”, *Kurir*, 5. 1. 2022. <https://www.kurir.rs/sport/tenis/3844823/nenad-canak-novak-djokovic-tviter-uvreda-australijan-open-korona-pritvor> (Приступљено 5. 5. 2022).

¹⁰² „AU!!! NENAD ČANAK BRUTALNO IZVREĐAO NOVAKA ĐOKOVIĆA! Da lil mu je išta SVETO?”, *Espresso*, 5. 1. <https://www.espresso.co.rs/vesti/politika/952023/nenad-canak-brutalno-izvredjao-novaka> (Pristupljeno 5. 5. 2022.)

¹⁰³ „Skandalozne poruke Nenada Čanka dok maltretiraju Novaka: Političar nema srama, najstrašnije izvredao Đokovića!”, *Telegraf*, 5. 1. 2022. <https://www.telegraf.rs/sport/tenis/3441330-nenad-canak-novak-djokovic-vredjanje> (Приступљено 5. 5. 2022).

¹⁰⁴ „ČANAK SE UKLJUČIO U HAJKU NA ĐOKOVIĆA: Sramno izvredao Noleta, nazvao ga magarcem!”, *Novosti*, 5. 1. 2022. <https://www.novosti.rs/c/sport/tenis/1073041/novak-djokovic-tenis-atp-najnovije-vesti-australijan-open-nole-grend-slem-skandal-nenad-canak> (Приступљено 5. 5. 2022).

¹⁰⁵ Tanjug News Agency official, „06.01.2022. – Predsedništvo Srbije”, *Youtube*, 6. 1. 2022. https://www.youtube.com/watch?v=DP7lrmoOoH4&ab_channel=TanjugNewsAgencyofficial (Приступљено

изјава о потреби једнаких правила тумачи као наставак непријатељства према Србима, већ се користи прилика да се политички неистомишљеници у Србији повежу са „непријатељима Србије” и да им се инсинуира непријатељство према Ђоковићу и Србији.

Овај *твит* је окарактерисан као „срамна објава”,¹⁰⁶ „срамно ликовање” оне која је „добра пријатељица владике Григорија” и „непрестано ради против српског народа”.¹⁰⁷

Објектив разрађује ове коментаре и подвлачи да се ради о изразу непријатељства према Ђоковићу и српском народу, додајући за Виолу фон Крамон да је „познато да се у свом деловању против Србије не стиди да покаже како мрзи све српско”, да је овим „изразила задовољство због тортуре коју трпи најбољи тенисер света”, да „ликује” због те вести која ју је „посебно обрадовала” и тиме, како се у наслову каже, „још једном показала да МРЗИ све српско”, а читаоци се подсећају да се она залаже „да се српски народ прогласи за геноцидан”.¹⁰⁸

Текстови у *Данасу*. Извештавајући о збивањима у Мелбурну, *Данас* је, уз текстове осуде поступака аустралијских власти¹⁰⁹ имао и текстове у којима је објашњавао оштре реакције аустралијског јавног мњења и указивао и на Ђоковићев део одговорности. Такав је био текст у *Данасу* од 8–9. јануара у којем се описује ригорозан режим којим су подвргнути грађани Аустралије уз указивање да на сајту аустралијске владе јасно пише да се изузеће не добија за претходну инфекцију.¹¹⁰ Овај текст одмах постаје предмет напада на сајтовима таблоида. *Ало!* поставља текст „СРАМАН УДАР НА ЂОКОВИЋА. Ђиласова и Мариникина новина поручује: Аустралија је с правом бесна на тебе!” у којем се каже: „Велика подршка стиже из Србије и целог региона, али има и оних којима је најбољи спортиста света трн у оку, а то су они којима смета све добро у Србији.”¹¹¹ Таблоиди *Информер* и *Објектив* објављују идентичан коментар

5. 5. 2022).

¹⁰⁶ „NOVAK ĐOKOVIĆ TREBA DA BUDE DEPORTOVAN: Sramna objava poslanice Evropskog parlamenta”, *Novosti*, 6. 1. 2022. <https://www.novosti.rs/c/sport/tenis/1073137/viola-fon-kramon-novak-djokovic-tenis-evropski-parlament-nole-grend-slem-australijan-open-najnovije-vesti>. (Приступљено 5. 5. 2022).

¹⁰⁷ „VIOLA FON KRAMON LIKUJE! Prijateljica Grigorija: Drago mi je što Novaka Đokovića nisu pustili u Australiju”, *Alo!*, 6. 1. 2022. <https://www.alo.rs/vesti/politika/583288/viola-fon-kramon-likuje-prijateljica-grigorija-drago-mi-je-sto-novaka-dokovica-nisu-pustili-u-australiju/vest> (Приступљено 5. 5. 2022).

¹⁰⁸ „Viola fon Kramon još jednom pokazala da MRZI sve srpsko: Evo kako se raduje Novakovoj deportaciji”, *Objektiv*, 6. 1. 2022. <https://objektiv.rs/vest/951827/viola-fon-kramon-jos-jednom-pokazala-da-mrzi-sve-srpsko-evo-kako-se-raduje-novakovoj-deportaciji-video/> (Приступљено 5. 5. 2022).

¹⁰⁹ На пример, редакцијски коментар „Аустралијска срамота”, *Данас*, 8–9. 1. 2022, 2.

¹¹⁰ Милица Раденковић, „Аустралијанци с правом бесни на Новака Ђоковића”, *Данас*, 8–9. 1. 2022, 9–10.

¹¹¹ „СРАМАН УДАР НА ЂОКОВИЋА Ђиласова и Мариникина новина поручује: Аустралија је с правом бесна на тебе!”, *Alo!*, 8. 1. 2022. <https://www.alo.rs/vesti/politika/583886/novak-djokovic->

у којем још пишу да Ђиласу, Мариники и Шолаку „једноставно смета што је Новак Ђоковић Србин и што је поносан Србин. Сваки Србин који на било који начин јача и прославља Србију им смета. (...) Пример тога је и довођење у питање његовог PCR теста и валидности истог и то баш у тренутку кад Новак води одсудну битку” (...) Они су људи без образа и без морала који се воде оном ‘што Србији горе то нама боље.’ Народ ће све то знати да казни на прави начин”.¹¹² На насловној страни штампаног *Објектива* већину стране заузима наслов „БЕЗОБРАЗЛУК БЕЗ ГРАНИЦА. Ђилас и Шолак ПЉУЈУ ПО НОЛЕТУ. Лист *Данас* који је под контролом тајкунског двојца, објавио сраман текст у коме се оправдава живљевање аустралијских власти над најбољим српским спортистом у историји.”¹¹³

Данас у броју од 11. јануара пише да је јавност остала без одговора на питање да ли је тенисер знао да је позитиван на ковид 19 када је учествовао на јавном скупу у Београду, јер је на то питање новинарке његов брат Ђорђе Ђоковић одговорио да је конференција за медије завршена.¹¹⁴ И овај текст је одмах мета напада: „НАЈОДВРАТНИЈА КАМПАЊА. БОЛЕСНО. Ђиласовци нападају Новака. ТВ N1, Данас и други хејтерски медији оптужују Ђоковића да је фалсификовао документацију и отворено навијају да буде ухапшен и депортован из Аустралије.”¹¹⁵

Коментар Теофила Панчића. У својој колумни на порталу *Времена* Теофил Панчић 6. јануара објављује текст у којем износи мишљење да је Ђоковић добрим делом сам крив за настале проблеме, којих не би било да се вакцинисао.¹¹⁶ И овај текст одмах постаје предмет напада у таблоидима: „НЕМА КРАЈА БЕЗОБРАЗЛУКУ Ђиласов и Мариникин новинар на њиховом порталу најсрамније извређао Новака Ђоковића!”, пише *Информер*,¹¹⁷ говори се о „скандалозном

marinika-djilas/vest (Приступљено 5. 5. 2022).

¹¹² „ЂILASOVSKA TELEVIZIJA NASTAVLJA KAMPANJU PROTIV ĐOKOVIĆA: Ako je Novak bio pozitivan i šetao među decom i građanima to je neodgovorno i mora da bude kažnjen!”, *Informer*, 10. 1. 2022. <https://informer.rs/vesti/politika/666881/djilasovska-televizija-nastavlja-kampanju-protiv-djokovica-ako-novak-bio-pozitivan-setao-medju-decom-gradjanima-neodgovorno-mora-bude-kaznjen-video> (Приступљено 5. 5. 2022); „ЂILASOVA TELEVIZIJA NASTAVLJA KAMPANJU PROTIV NOVAKA Zahtevaju da bude kažnjen”, *Alo!*, 10. 1. 2022. <https://www.alo.rs/vesti/politika/584761/drgan-djilas-marinika-tepic-solak-novak-djokovic/vest> (Приступљено 5. 5. 2022).

¹¹³ *Објектив*, 10. 1. 2022, 1.

¹¹⁴ Vojislav Stojsavljević: „Uz pehare 'delio' i korona virus”, *Danas*, 11. 1. 2022, 7.

¹¹⁵ *Информер*, 12. 1. 2022, 1.

¹¹⁶ Теофил Панчић, „Svesrpsko ujedinjenje oko 'našeg Noleta': Vакciniši se, dečko”, *Vreme*, 6. 1. 2022. <https://www.vreme.com/kolumna/4580092/> (Приступљено 5. 5. 2022).

¹¹⁷ „NEMA KRAJA BEZOBRAZLUKU Đilasov i Marinikin novinar na njihovom portalu izvređao Đokovića!”, *Alo!*, 6. 1. 2022. <https://www.alo.rs/vesti/politika/583523/nema-kraja-bezobrazluku-dilasovi-marinikin-novinar-na-njihovom-portalunajsrarnije-izvređao-novaka-dokovica/vest> (Приступљено 5. 5. 2022).

тексту” у којем је Панчић „безобразно извређао” Ђоковића а исти коментар преноси и *Информер*.¹¹⁸

Прилози на *Nova S*. Када је портал *Nova.rs* 6. јануара пренео делове текста Анта Томића о Новаку Ђоковићу из *Јутарњег листа*,¹¹⁹ то је изазвало оштру реакцију у таблоидима. Таблоид *Ало!* под насловом „МАРИНИКА И ЂИЛАС НЕ ПОСУСТАЈУ. Пуштају све а нарочито Хрвате, да цео дан плјују по Новаку Ђоковићу” између осталог пише: „Преко њихових медија показали су колику дивљачку и неумерену мржњу имају према Србима. Цео дан оргијају и сеире се над ситуацијом у којој се нашао Новак Ђоковић.”¹²⁰ Под истим насловом напад објављује и таблоид *Објектив*: „Ђилас и Мариника не одустају: Пуштају све, а поготово Хрвате који цео дан ПЉУЈУ Новака Ђоковића!”¹²¹. Исти тај *Објектив* је пренео Томићев текст, али уз наслов „Овај Хрват је ЗГРОЗИО целу планету својим текстом: Језиве УВРЕДЕ упућене ка Новаку Ђоковићу!”¹²² *Република* такође преноси исти текст, уз наслов „ИМАТЕ ЛИ ОБРАЗА? Нови напад на Ђоковића из Хрватске. Сраман текст колумнисте ’Јутарњег листа’”.¹²³

Предмет жестоког напада био је и уводни коментар Јелене Обућине у Прегледу дана *Newmax Adria*¹²⁴ У опширном нападу у *Куриру* Обућина се назива „Шолаковим и Ђиласовим медијским мегафоном”, критикује се што о овом

¹¹⁸ „Ђilasov i Marinikin novinar na njihovom portalu najsramnije izveđao Novaka Đokovića!”, *Informer*, 6. 1. 2022. <https://informer.rs/vesti/politika/665944/djilasov-marinikin-novinar-njihovom-portal-u-najsramnije-izvedjao-novaka-djokovica> (Приступљено 5. 5. 2022).

¹¹⁹ „Ante Tomić: Ovu je nogu u guzicu oholi Novak Đoković pošteno zaslužio”, *Nova.rs*, 6.1. 2022. <https://nova.rs/kultura/ante-tomic-ovu-je-nogu-u-guzicu-oholi-novak-djokovic-posteno-zasluzio/> (Приступљено 5. 5. 2022).

¹²⁰ „MARINIKAI ĐILAS NE POSUSTAJU Puštaju sve, a pogotovo Hrvate, da ceo dan pljuju po Novaku Đokoviću”, *Alo!*, 6. 1. 2022. <https://www.alo.rs/vesti/politika/583564/marinika-djilas-novak-djokovic-vest> (Приступљено 5. 5. 2022).

¹²¹ „Ђilas i Marinika ne odustaju: Puštaju sve, a pogotovo Hrvate koji ceo dan PLJUJU Novaka Đokovića!”, *Objektiv*, 6. 1. 2022. <https://objektiv.rs/vest/952807/djilas-i-marinika-ne-odustaju-pustaju-sve-a-pogotovo-hrvate-koji-ceo-dan-pljuju-novaka-djokovica-foto/> (Приступљено 5. 5. 2022).

¹²² „Ovaj Hrvat je ZGROZIO celu planetu svojim tekстом: Jezive UVREDE upućene ka Novaku Đokoviću!”, *Objektiv*, 6. 1. 2022. <https://objektiv.rs/vest/952816/ovaj-hrvat-je-zgrozio-celu-planetu-svojim-tekstom-jezive-uvrede-upucene-ka-novaku-djokovicu/> (Приступљено 5. 5. 2022).

¹²³ „ИМАТЕ ЛИ ОБРАЗА? Нови напад на Ђоковића из Хрватске. Сраман текст колумнисте „Јутарњег листа””, *Republika*, 6. 1. 2022. <https://www.republika.rs/sport/tenis/332708/imate-li-obrazanovi-napad-na-dokovica-iz-hrvatske-sraman-tekst-kolumniste-jutarnjeg-lista> (Приступљено 5. 5. 2022).

¹²⁴ „Али где је Вучић? Ево пети дан у сенци првог рекета света. ПР тим нема решење, прво се закацио, сад би се одмакао. Крет Србије одједном није више на његовим него Ђоковићевим плећима. А Ђоковић је направио контрамитинг свега. Прво медицине тј. вакцине. Наш спортски херој којег би отац Срђан да хиротонише у Христа, заиста је на мукама. Аполитични Новак страда од политике. Сутра ћемо тачно знати које – строгих правила о изузећима, ниског рејтинга аустралијског премијера или српског муљања око медицинске документације.” „Обућина: ’Вучић већ пети дан у сенци првог рекета света, ПР тим нема решење’”, *Nova.rs*, 9.1. 2022. <https://nova.rs/vesti/politika/obucina-vucic-vec-peti-dan-u-senci-prvog-reketa-sveta-pr-tim-nema-reshenje/> (Приступљено 5. 5. 2022).

случају говори „у поспрдном, наслађујућем и ироничном тону”, приписују јој се „малициозне констатације” и „малициозни закључци”, и закључује се да је „очигледно да је Обућина оваквим опаскама хтела да изрази своје гађење како на солидарност коју су Срби исказали са најбољим тенисером свих времена тако и на чињеницу да Новак није хтео да се вакцинише.”¹²⁵

Све у свему, у доминантном наративу, да је реч је о нехуманом третману и дискриминацији Ђоковића на националној основи, чињенице на основу којих би цела епизода могла да се сагледа и у другом светлу, а то је да Ђоковић није вакцинисан, да није испунио услов за медицинско изузеће, да се неодговорно понашао када је (ако је) био позитиван, да је спорна документација са којом је дошао итд. систематски се прећуткују или се њихов значај умањује. Довољно је да неки од ових података не буде прећутан већ саопштен на порталима или социјалним мрежама попут *Твитера*, па да аутор буде изложен жестоким нападима.¹²⁶

Може се уочити и да су ови напади у великој мери селективни. Посебно оштри напади су на оне који су политички неистомисљеници владајуће странке и који ће бити политички конкуренти на будућим општим изборима одржаним 3. априла 2022. године и који су одраније означени као грађанска, ненационалистичка опција. У томе предњаче напади на функционере Странке слободe и правде, Драгана Ђиласа и Маринику Тепић. Тако, када су медији објавили вест да је Ђоковић био 16. децембра позитиван на корону а касније деци уручивао пехаре, предмет напада у таблоидима су само *Данас* и телевизија *Н1*, „медији који се налазе под уређивачком контролом Драгана Ђиласа”. Каже се да они „настављају са срамним нападима”, да „Ђиласовска телевизија покушава да натовари Новаку да је угрозио дечје животе”, да Новака „бездушном нападају” да се „наслађују Новаковом муком” док он „проживљава драму” и „проживљава тортуру”.¹²⁷ При том, не само да се нападнути медији означавају као „Ђиласо-

¹²⁵ „OSVETA JELENE OBUĆINE NAJBOLJEM TENISERU SVETA NOVAKU ĐOKOVIĆU: Ako nisi sa nama, naš si neprijatelj!”, *Kurir*, 16. 1. 2022. <https://www.kurir.rs/vesti/politika/3851427/osveta-jelene-obucine-najboljem-teniseru-sveta-novaku-djokovicu-ako-nisi-sa-nama-nas-si-neprijatelj> (Приступљено 5. 5. 2022).

¹²⁶ Као изузетак од овог правила, споменимо текст Биљане Србљановић објављен 17. јануара у *Блицу* „Срби нису посебни” (<https://www.blic.rs/komentar/srbi-nisu-posebni-biljana-srblijanovic-o-novaku-mogao-je-da-ne-ide-bolestan-medu-decu/bs5ztb0>). Проблем је, по ауторки, у томе што „ми” упорно одбијамо да прихватимо да Срби нису посебни, у нашој и Новаковој намери да добије посебан третман а да одбијање видимо како свет мрзи и нас и Новака. Уз то, она замера Ђоковићу понашање након позитивног теста и критикује понашање његове породице. Међутим, нема трагова на интернету да су она и њен текст били предмет напада у таблоидима.

¹²⁷ „ĐILAS UDARIO I NA NOVAKA: Njegova televizija optužuje Đokovića da je ugrozio dečje živote”, *Alo!* 8. 1. 2022. <https://www.alo.rs/vesti/politika/584129/dilas-udario-i-na-novaka-njegova-televizija-optuzuje-dokovica-da-je-ugrozio-decije-zivote-foto/vest> (Приступљено 5. 5. 2022); „ĐILAS UDARIO I NA NOVAKA: Njegova televizija optužuje Đokovića da je ugrozio dečje živote”, *Srbija*

ви и Мариникини”, већ се тврдње из тих медија преносе као да су их изrekli Ђилас, Тепић и Шолак.

Грађанска опција оптужена је за нападе на Новака Ђоковића и на порталу *Правда*, у тексту у којем Слободан Антонић пише: „Наша грађанерија скочила је као по команди на Новака Ђоковића. Нису презали од правих подлости и грађанских нискости.”¹²⁸ Из текста се види да се ове подлости и грађанске нискости, и, како се у тексту још каже, „лицемерно денунцирање” састоје у коментарисању Ђоковићевог неодговорног понашања кад је био позитиван као и изношењу сумњи у исправност приложене документације, углавном изнетих на *Твитеру*.

Таблоиди по правилу не полемишу са тврдњама које су предмет напада – њихов задатак се једино састоји у таргетирању оних који су такве ставове изнели, понављајући неколико идентичних фраза да су то срамотне и скандалозне изјаве које су дно дна и слично.

И преношење туђих критичких ставова такође изазива оштре нападе, посебно ако су они који те ставове преносе политички неистомисљеници који су и иначе изложени нападима и етикетирању. У суштини, разлог за нападе не може бити преношење ставова, јер их и сами таблоиди, у текстовима у којима се згражавају над оним шта су други пренели, и сами преносе у истоветном облику. Једина разлика је у томе што се у нападнутим медијима текстови преносе без коментара који у таблоидима прате пренети текст: на пример, да је хрватски новинар Анте Томић „на најсрамнији начин извређао” српског тенисера,¹²⁹ да је хрватски писац Борис Дежуловић Новака напао у „скандалозној колумни” и „опскурном тексту”¹³⁰ и слично.

Реакције на не-подршку

Предмет критике и прозивања нису само они који су имали критички однос, већ и они који су се уздржали од укључивања у давање подршке Ђоковићу. Тако,

Danas, 8. 1. 2022. <https://www.srbijadanas.com/vesti/info/dilas-udario-i-na-novaka-njegova-televizija-optuzuje-dokovica-da-je-ugrozio-decije-zivote-foto-2022-01-08> (Приступљено 5. 5. 2022); „ZAR VAM I NOVAK SMETRA?! Dilasovska televizija pokušava da natovari Đokoviću da je ugrozio dečje živote!”, *Informer*, 8. 1. 2022. <https://informer.rs/sport/tenis/666365/djilasovska-televizija-pokusava-natovari-djokovicu-ugrozio-decje-zivote> (Приступљено 5. 5. 2022).

¹²⁸ „Slobodan Anđonić: Sumanute omraze”, *Pravda*, 14. 1. 2022. <https://www.pravda.rs/lat/2022/1/14/slobodan-antonice-sumanute-omraze/> (Приступљено 5. 5. 2022).

¹²⁹ „Đilas i Marinika ne odustaju: Puštaju sve, a pogotovo Hrvate koji ceo dan PLJUJU Novaka Đokovića!”, *Objektiv*, 6. 1. 2022. <https://objektiv.rs/vest/952807/djilas-i-marinika-ne-odustaju-pustaju-sve-a-pogotovo-hrvate-koji-ceo-dan-pljuju-novaka-djokovica-foto/> (Приступљено 5. 5. 2022).

¹³⁰ „Šilas i Marinika uništavaju Šokovića: Ugrozio si zdravlje naroda Srbije!”, *Objektiv*, 17. 1. 2022. <https://objektiv.rs/vest/957883/djilas-i-marinika-unistavaju-djokovica-ugrozio-si-zdravlje-naroda-srbije/> (Приступљено 5. 5. 2022).

таблоиди прозивају Ану Ивановић и Јелену Јанковић. *Курир* пише да се „с правом поставља питање: зашто ћуте Ана Ивановић и Јелена Јанковић?“, јер се нису оглашавале „а морале су“.¹³¹ *Телеграф* под насловом „Срби жестоко прозивају Ану Ивановић: ’Где је подршка за Новака?! Муж ти још није дао одобрење?’“, пише о томе и читаоцима пружа на увид како изгледају неке од жестоких осуда и негативних коментара на Инстаграму.¹³² *Српски телеграф* на насловној страни објављује: „Није српски ћутати. Јелена и Ана издале Новака.“¹³³

Објектив због недавања подршке прозива на насловној страни Ивана Ивановића: „Иван Ивановић се прави мртав. Водитељ који је први када треба да се вређају они који су на мети његових газда није ни реч рекао у одбрану Ђоковића, у чије пријатељство се до инцидента клео.“¹³⁴

Чак и писање о имигрантском хотелу, где Ђоковић није главна тема, напада се као скретање пажње и занемаривање мука кроз које Ђоковић пролази. *Објектив* у тексту под насловом „Наставља се Ђиласова мучка кампања: Ђоковић је небитан, мигранти живе у кавезу!“ пише између осталог: „[Медији који се налазе под уређивачком контролом Драгана Ђиласа] сада више и не крију да су у овој ситуацији више наклоњени како да побољшају услове и пренесу целом свету повређена права мигранта, а пакао који проживљава Ђоковић им не представља велики значај.“¹³⁵

Дискусија и закључци

Наративна матрица којом смо се овде бавили упадала је у очи већ на самом почетку дешавања везаних за ускраћивање визе Новаку Ђоковићу, и њу су (још 7. јануара) прокоментарисали у једном интервјуу Жарко Кораћ и Соња Бисерко,¹³⁶ Кораћ је оценио да је дошло до друштвене параноје и да је Србија

¹³¹ „ZAŠTO ĆUTE ANA IVANOVIĆ I JELENA JANKOVIĆ? nekada najbolje teniserke NISU SE OGLASILE povodom drame kroz koju prolazi Đoković!“, *Kurir*, 14. 1. 2022. <https://www.kurir.rs/sport/tenis/3850419/novak-djokovic-ana-ivanovic-jelena-jankovic-australijan-open> (Приступљено 5. 5. 2022).

¹³² „Srbi žestoko prozivaju Anu Ivanović: „Gde je podrška za Novaka?! Muž ti još nije dao odobrenje?“, *Telegraf*, 14. 11. 2022. <https://www.telegraf.rs/sport/australian-open-2022/3444958-ana-ivanovic-novak-djokovic-srbi-navijaci-prozivka-instagram> (Приступљено 5. 5. 2022).

¹³³ *Српски телеграф*, 16. 1. 2022, 1.

¹³⁴ *Објектив*, 10. 1. 2022, 1.

¹³⁵ „Nastavlja se Đilasova mučka kampanja: Đoković je nebitan, migranti žive u kavezu!“, *Објектив*, 7. 1. 2022. <https://objektiv.rs/vest/953093/nastavlja-se-djilasova-mucka-kampanja-djokovic-je-nebitan-migranti-zive-u-kavezu-foto/> (Приступљено 5. 5. 2022).

¹³⁶ „SONJA BISERKO O SLUČAJU NOVAKA ĐOKOVIĆA: „Retorika o Srbima kao obespravljenima je zastrašujuća“, *Bosna*, 7. 1. 2022. https://www.slobodna-bosna.ba/vijest/231575/sonja_biserko_o_sluchaju_novaka_djokovica_quot_retorika_o_srbima_kao_obespravljenima_je_zastrasujuca_quot.html (Приступљено 5. 5. 2022).

поново враћена у период политике Слободана Милошевића: „То је матрица која у суштини непрестано траје, уз кратак прекид у вријеме Зорана Ђинђића. А та матрица гласи да су Срби прогањани, али ето, Бог им је дао посебан задатак, да је све ово направљено да се Србин спријечи у његовом успјеху.” Соња Бисерко је сматрала да „случај Ђоковића и Аустралије, односно помутње коју је изазвао међу српским народом, илустрира стање духа у земљи, али и регији” и такве реакције објаснила тиме што се „Србија никад није суочила с догађајима из прошлости, ратовима из 1990-тих година, то се прескаче, само стоји оно да је цијели свијет против Срба”. Каснија збивања су додатно говорила у прилог оваквих оцена. Можемо се само сложити са једним закључком донетим по завршетку ове аустралијске саге: „Домаћа реторика о случају Ђоковић може се упоредити само са оном коју смо слушали деведесетих, у време санкција и НАТО бомбардовања; тада само са државних медија, а данас још и са различитих портала и друштвених мрежа.”¹³⁷ Верујемо да изнете оцене и закључке поткрепљује анализа прикупљених података у овом раду.

Прикупљени подаци указују на следеће:

– Епизода коју смо назвали „одузимање визе Ђоковићу” није била колективни конфликт. Таквим га, уосталом, није представљала ни једна страна у конфликту. Новак Ђоковић ниједном речју није зазивао етничке идентификације, као ни аустралијске институције и њихови представници.

– У Србији је од почетка развијана наративна матрица по којој се епизода може најбоље разумети као колективни сукоб у којем се преко Новака Ђоковића још једном нападају Србија и Срби и намерно наноси неправда српском народу. Друга страна у конфликту је нејасно одређена, као аустралијски политичари, Аустралијанци, светски поредак, Запад. Речено у појмовима теорије само-категоризације, упадљивост етничке димензије је максимализована појачавањем њене доступности и прикладности.

– Развијана је позитивна, идеализована слика властите групе и негативна слика о припадницима спољашње групе. Информације које би могле да оправдају поступке спољашње групе или да баце сенку на властиту групу изостајале су а њихово објављивање је жестоко нападано.

– Овакво представљање конфликта служило је да се политизује етнички и национални колективни идентитет, чиме се створио простор за јачање етничке идентификације, хомогенизације, стереотипизације, предрасуда и дискриминације, и за поједностављивање тумачења социјалног света и збивања у њему.

– Ови процеси нису служили да се изврши мобилизација за ефикасније решавање конфликта, већ је конфликт инструментализован да послужи за етничку хомогенизацију и за обрачун са политичким противницима.

¹³⁷ Aleksandar Pavlović, „Dogodine u Melburnu”, *Peščanik*, 18. 1. 2022. <https://pescanik.net/dogodine-u-melburnu/> (Приступљено 5. 5. 2022).

Свакако да се мора водити рачуна и о ограничењима студије којом се до ових закључака дошло. Студија случаја као истраживачка техника нужно задржава субјективност у приступу и интерпретацији података. Закључивање је непоуздано и због ограничености и селективности прикупљених података. Анализиран је пре свега писани материјал који је доступан на интернету, и неки од видео записа. Али једно од важнијих оруђа у формирању јавног мњења – то како је овај случај представљан у телевизијским вестима, гостовањима у телевизијским студијима итд. остао је непокривен.

Даље, усредсредили смо се на проналажење случајева у којима постоји описана политизација колективних идентитета. По природи ствари остали су неспоменути случајеви у којима до такве политизације није дошло, а било их је. Рецимо, сем у описаним случајевима када је имала задатак да брани председникову изјаву, премијерка Ана Брнабић није у својим наступима развијала – а могла је – причу о колективним идентитетима (мада је сваки наступ користила да истакне важну улогу Александра Вучића у решавању конфликта). Сигурно да таквих примера има још. Али, наша теза и није била да је политизација етничких идентитета био једини па ни најчешћи наратив у јавности, већ да је такав наратив постојао и да је систематски ширен од врха власти и од режима наклоњених медија.

Реализовање описане наративне стратегије и њен учинак олакшани су тиме што су се ослањали на већ постојеће, уходане наративе присутне у јавном дискурсу. Такви су, између осталих, наративи о колективној кривици и негативном ставу Запада према Србима. Ни идентификација са Новаком Ђоковићем као прототипом Срба, чији успеси су разлог за понос грађана Србије, није започела епизодом у Мелбурну већ је развијана одраније.¹³⁸ Као годинама најбољи светски тенисер и спортиста уопште, Новак Ђоковић је поправљао проблематичан имиџ Србије у свету и јачао самопоштовање грађана Србије.

Постојање већ развијеног идентификационог обрасца овде је значајно из још једног разлога. Неки наративи у којима се само износи „нељудски” третман којем је Ђоковић изложен, или се Ђоковић приказује као жртва дискриминације, имају ефекта у политизацији колективног идентитета, тј. у закључивању да су Срби понижавани и да су Срби жртве дискриминације, и без додавања премисе „Ђоковић је Србија”. Премиса „Ђоковић је Србија” није саопштена али, зато што је та идентификација још раније успостављена, она се подразумева, и неправда према Ђоковићу се тумачи као неправда према Србима.

¹³⁸ Видети: Богдана Кољевић, „Зашто је Новак Ђоковић данас Србија”, *Време*, 2011, бр. 1064, 34–35; Ђорђе Вукадиновић, „Ноле и олимпијада – много више од игре”, *Политика*, 20. јул 2021.; Ivan Čolović, „Kako je Novak Đoković postao Srbenda”, *Peščanik*, 29. 7. 2021. <https://pescanik.net/kako-je-novak-djokovic-postao-srbenda/> (Приступљено 5. 5. 2022).

Izvori i literatura

Danas

- Alo!*, <https://www.alo.rs/>.
Blic, <https://www.blic.rs/>.
Espresso, <https://www.espresso.co.rs/>.
Kurir, <https://www.kurir.rs/>.
NI, <https://n1info.rs/>.
Nova, <https://nova.rs/>.
Novosti, <https://www.novosti.rs/>.
Objektiv, <https://objektiv.rs/>.
Peščanik, <https://www.pescanik.rs/>.
Politika, <https://www.politika.rs/>.
Republika, <https://www.republika.rs/>.
Sportski žurnal, <https://www.zurnal.rs/>.
Srpski Telegraf, <https://www.telegraf.rs/>.
Vesti, <https://www.vesti-online.com/>.

- Danojlić, Milovan. *Teško buđenje*. Beograd: Plato, 1996.
- Fisher, Roger. "Fractionating conflict". *Daedalus*, (1964), 920–941.
- Lickel, Brian, Miller, Norman, Stenstrom, Douglas M., Denson, Thomas F., & Schmader, Toni. "Vicarious Retribution: The Role of Collective Blame in Intergroup Aggression", *Personality and Social Psychology Review*, Vol 10, No 4, (2006). 372–390.
- Oakes, Penelope. J., Turner, John C., & Haslam, Alexander. "Perceiving people as group members: The role of fit in the salience of social categorizations", *British Journal of Social Psychology*, 30 (1991). 125–144.
- Popadić, Dragan, Pavlović, Zoran i Žeželj, Iris. *Alatke istraživača*. Beograd: Clio, 2018.
- Simon, Bernd, & Klandermans, Bert. "Politicized Collective Identity: A Social Psychological Analysis", *American Psychologist*, 56, no. 4, (2001). 319–331.
- Smith, Anthony D. *National identity*. London: Penguin Books, 1991.
- Tajfel, Henri. "Social categorization". *Introduction à la Psychologie Sociale* Vol. 1, edited by Serge Moscovici, Paris: Larousse, 1972. 272–302.
- Tajfel, Henri and Turner, John C. "The social identity theory of intergroup behavior". *The Social Psychology of Intergroup Relations*, urednici William G. Austin, and Stephen Worchel. Monterey, CA: Brooks/Cole, 1986. 7–24.
- Turjačanin, Vladimir. *Socijalna psihologija etničkog identiteta*. Banja Luka: Univerzitet u Banjoj Luci, Filozofski fakultet, 2015.
- Turner, John C., Hogg, Michael A., Oakes, Penelope. J., Reicher, Stephen D., Wetherell, Margaret S. *Rediscovering the Social Group: A Self-Categorization Theory*. Oxford: Basil Blackwell, 1987.

Summary

Dragan Popadić, PhD

Manipulating of Collective Identification: A Case Study – Withdrawal of Novak Djokovic's Visa

The paper is based on the thesis that manipulation of collective identities is one of the frequently used and important strategies in political discourse. The subject of the research is a narrative matrix developed during twelve days of events that attracted the attention of the domestic and international public and were related to the denial of an Australian visa to tennis player Novak Djokovic. The analysis of the narrative proved the thesis that this event was used to induce ethnic homogenization and disqualify political opponents by manipulating collective identities.

Keywords: collective identity, identity politicization, case study, social conflict.

316.654:323.12(=1:73)(497.11)"2022"
316.654:077.4FACEBOOK(497.11)"2022"

МА Катарина Беширевић, истраживач-приправник
Универзитет у Београду, Филозофски факултет
besirevickatarina@gmail.com

Оригинални научни рад
Примљен: 15. 9. 2022.
Прихваћен: 3. 10. 2022.

Антиамериканизам у Србији: анализа коментара на Фејсбуку на примеру објава о рату у Украјини*

Апстракт: Антиамериканизам, иако глобални феномен, разликује се у нијансама у односи на државу или регион у ком је присутан. У Србији, данас, антиамериканизам се пре свега јавља као последица НАТО бомбардовања Савезне републике Југославије 1999. године, а од тада кроз 21. век, улога Америке као непријатеља видљивија је током већих политичких криза. Најскорија оваква криза је рат у Украјини, који је избио 24. фебруара 2022, инвазијом Русије на суседну државу. У овом раду приказан је феномен антиамериканизма истраживан управо на примеру рата у Украјини, анализом коментара на друштвеној мрежи Фејсбук.

Кључне речи: антиамериканизам, Фејсбук, анализа дискурса, непријатељ, рат у Украјини.

Увод

Српско-амерички односи, од успостављања дипломатских веза 1881. године, па кроз готово читав 20. век, били су претежно пријатељски и бележе савезништва у два светска рата, економске, привредне, културно-просветне размене и друге видове сарадње. До драстичних промена долази избијањем ратова деведесетих у Југославији, а као „историјски минимум” односа Србије и Сједињених Држава и за период највеће политичке кризе узима се 1999. година и НАТО бомбардовање Савезне републике Југославије.¹ Бомбардовање, али и

* Овај рад настао је у оквиру научноистраживачког пројекта *Човек и друштво у време кризе* који финансира Филозофски факултет у Београду.

¹ Milan Krstić, „Srpsko-američki odnosi tokom devedesetih godina 20. veka”, u: *Politika Sjedinijenih Američkih Država prema regionu Zapadnog Balkana i Republici Srbiji*, (ur.) D. R. Simić, D. Živojinović, (Beograd: Fakultet političkih nauka, 2015), 187–205.

политичка превирања између две државе током читаве последње деценије 20. века директан су узрок формирања доминантног антиамеричког дискурса и перцепције Америке као непријатеља у Србији, који се протежу и кроз 21. век. Овакво виђење САД довело је до паљења америчке заставе, разбијања прозора и паљења зграде Америчке амбасаде у Београду, као и демолирања неколико Мекдоналдс ресторана у Србији фебруара 2008, након проглашења независности Косова од стране Скупштине Косова.² Антиамериканизам у Србији не јавља се искључиво током локалних криза, већ се везује и за дешавања на глобалном плану, у која Србија, а некад ни Америка нису непосредно укључене.³ Пример једне такве кризе која је задесила свет јесте рат у Украјини, који је почео 24. фебруара 2022, инвазијом Русије на суседну државу.

Руско-украјински рат изазвао је међу корисницима друштвених мрежа у Србији велики отпор, који, међутим, није изражен према једној од сукобљених страна, већ у великој мери према Америци, а затим и читавом Западу. С обзиром на то да је Америка перципирана као главни кривац за руску инвазију на Украјину,⁴ а да је чињеница да Сједињене Државе нису непосредни актери у овом рату занемарена, фокус овог истраживања стављен је на антиамерички дискурс, и на слику Америке као једног од водећих непријатеља Србије у временима кризе. Такође, у том контексту, рат у Украјини је међу корисницима подстакао сећање на ратове деведесетих, пре свега на НАТО бомбардовање СРЈ 1999. године. У којој мери су ови наративи присутни у анализираним коментарима и како су изражени, главна су питања постављена током истраживања.

Антиамерички наратив испитан је на примеру коментара на вести и објаве о рату у Украјини на друштвеној мрежи *Фејсбук (Facebook)*, као најпосећенијој у Србији.⁵ Упркос делимичном опадању његове популарности у односу на друге друштвене мреже, *Фејсбук* је и даље међу водећим медијима преко којих се корисници глобално информишу о најновијим вестима и дешавањима у свету.⁶ Као главни метод за истраживање корисничких коментара на *Фејсбуку* коришћена је анализа дискурса. Овај метод подразумева анализу текста и језика, међутим не са фокусом на њихове граматичке карактеристике, већ на функцију коју врше

² Radina Vučetić, "McDonaldization of Yugoslavia/Serbia 1988–2008: Two Images of a Society (From Americanization to anti-Americanism)", *Brotherhood and Unity and the Kitchen Table: Food in Socialist Yugoslavia*, edited by: Ruža Fotiadis, Vladimir Ivanović, Radina Vučetić, (Zagreb: Srednja Europa, 2019), 211–213.

³ У ситуацијама политичких криза, каква је била америчка инвазија на Ирак 2003, антиамериканизам постаје израженији глобално, а ни Србија није изузета из овог феномена.

⁴ Ова тема је детаљно обрађена у даљем тексту.

⁵ Подаци су преузети интернет странице за анализу интернет саобраћаја. *Statcounter*: <https://gs.statcounter.com/social-media-stats/all/serbia>. (30. 8. 2022).

⁶ Nick Newman, Richard Fletcher, Anne Schulz, et al., *Reuters Institute Digital News Report 2021*, (University of Oxford: Reuters Institute for Study of Journalism, 2021), 51–55.

изговорене, односно написане речи, као и на идеје и феномене који се налазе иза њих. Приликом анализе дискурса испитује се употреба текста и језик на конкретном примеру, шта се изражава тим путем и који је циљ иза тога.⁷ Један од водећих теоретичара анализе дискурса, Теун ван Дајк тврди да употреба *критичке* анализа дискурса нема за циљ унапређење одређене дисциплине или области, већ да је пре свега мотивисана горућим друштвеним проблемима, с потребом бољег разумевања истих.⁸ С обзиром на то да се дискурси на друштвеним мрежама данас граде око најсавременијих догађаја, криза и питања која погађају друштва,⁹ критичка анализа дискурса показала се као прикладан метод за истраживање антиамериканизма као веома актуелног феномена у Србији (али и глобално),¹⁰ и то баш на примеру рата у Украјини, као најскорије политичке кризе. Дакле, циљ овог истраживања јесте допринос бољем разумевању улоге Америке и перцепције Сједињених Држава као непријатеља у јавном дискурсу (у овом случају на друштвеним мрежама)¹¹ у Србији у једном периоду светске политичке кризе. За потребе истраживања анализирани су коментари на објавама пет најчитанијих српских дигиталних медија (*Блиц*, *Курир*, *Телеграф*, *Мондо* и *Нова*).¹² Анализирано је око пет хиљада коментара на преко педесет објава, а вести су претраживане по кључним речима: Америка и Украјина. Временски период који је обухваћен овим истраживањем сеже у прва три месеца 2022. и у време почетка рата, када су вести о дешавањима у Украјини још биле свеже.

Овај рад је писан у време када је рат у Украјини увелико у току, без знаке његовог краја, док је Русија под санкцијама Америке и Европске уније, а Србија тежи да води политику неутралности,¹³ не уводећи санкције Русији, већ се само придружујући Уједињеним нацијама у осудама инвазије.¹⁴ Намера рада

⁷ Linda A. Wood, Rolf O. Kroger, *Doing Discourse Analysis: Methods for Studying Action in Talk and Text*, (Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publications, 2000), 4; 9.

⁸ Teun A. van Dijk. "Principles of Critical Discourse Analysis". *Discourse and Society*, 4, 2 (1993), 252.

⁹ Amaney A. Jamal, Robert O. Keohane, David Romney, Dustin Tingley, "Anti-Americanism and Anti-Interventionism in Arabic Twitter Discourses", *Perspectives on Politics*, 13, 1 (2015), 56.

¹⁰ Актуелност овог феномена, како у Србији, тако и глобално, произилази из идеје да се 21. век заправо сматра „антиамеричким веком”, о чему ће бити више речи у наставку текста.

¹¹ С обзиром на распрострањеност друштвених мрежа (па конкретно и *Фејсбука*) и на њихов огроман број корисника, оне се могу узети као примери за истраживање преовлађујућих уверења у друштву. Видети: Gwen Bouvier, David Machin. "Critical Discourse Analysis and the Challenges and Opportunities of Social Media". *Review of Communication*, 18, 3 (2018), 178–192.

¹² Посећеност ових дигиталних медија је проверена на једној од водећих кућа за праћење дигиталних медија *Gemius*. <https://rating.gemius.com/rs/overview>, (30. 8. 2022).

¹³ „Vučić: Srbija čuva neutralnost, ne trebaju nam bilo čije baze”, *Insajder*, 17. 8. 2022. <https://insajder.net/prenosimo/vucic-srbija-cuva-neutralnost-ne-trebaju-nam-bilo-cije-baze>. (11. 9. 2022).

¹⁴ F. M. „Ujedinjene Nacije: Srbija glasala za Rezoluciju koja osuđuje Rusiju”, *Vreme*, 2. 3. 2022. <https://www.vreme.com/vesti/ujedinjene-nacije-srbija-glasala-za-rezoluciju-koja-osudjuje-rusiju/>. (10. 9. 2022). Србија је такође гласала за избацивање Русије из Савета Уједињених Нација за људска

није да прикаже било какву анализу рата у Украјини, нити руско-украјинских односа, већ је тема антиамериканизам који је истраживан на примеру једне студије случаја.

Антиамериканизам

Феномен американизације довео је до тога да се 20. век често назива и „америчким веком”, а Иван Крастев навео је да се разлог крије иза тога што су многи људи у Европи (пре свега Западној) видели у Сједињеним Државама спасиоца од комунизма и диктатуре Совјетског Савеза. Такође, уз то је руку под руку ишло и дивљење према америчком технолошком развоју и опчињеност америчком културом.¹⁵ Американизација се најчешће и повезује са америчком глобалном културном доминацијом, коју су Сједињене Државе успоставиле користећи вешто своју меку моћ,¹⁶ с тежњом да изазову у свету жељу за *америчким начином живота* и остварењем *америчког сна*.¹⁷ Но, американизација се не односи само на утицаје у културној сфери, већ подразумева и прихватање основних вредности које САД промовишу попут слободе, једнакости, владавине права, поштовања људских права и демократије. Очување и „извожење” ових вредности довело је до тога да Америка себе перципира изузетно супериорније у односу на друге нације, као својеврсног арбитра када је реч о имплементацији поменутих идеја.¹⁸ Оваква слика коју Сједињене Државе имају о себи, али и глобална превласт Америке и америчких производа допринели су порасту антиамериканизма, готово паралелно са процесом американизације.

Антиамериканизам се најпростије може дефинисати као феномен који подразумева непријатељство и одбојност према америчким производима, као и према различитим деловањима и утицајима Америке,¹⁹ или као „систематско

права: I. Š. M. „Srbija glasala za izbacivanje Rusije iz Saveta UN za ljudska prava”, *Danas*, 7. 4. 2022. <https://www.danas.rs/svet/srbija-glasala-za-izbacivanje-rusije-iz-saveta-un-za-ljudska-prava/>. (10. 9. 2022.)

¹⁵ Ivan Krastev, “Introduction”, *The anti-American Century*, edited by: Alan McPherson, Ivan Krastev (Budapest, New York, 2007), 1.

¹⁶ Џозеф Нај дефинисао је меку моћ као способност добијања онога чему се тежи кроз привлачност, а не приморавањем и поткупљивањем. Joseph S. Nye, *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, (New York: Public Affairs, 2004), 7.

¹⁷ Radina Vučetić, *Koka-kola socijalizam: amerikanizacija jugoslovenske popularne kulture šezdesetih godina XX veka*, (Beograd: Službeni glasnik, 2015), 30.

¹⁸ Wilber W. Caldwell, *American Narcissism: The Myth of National Superiority*, (New York: Algora Publishing, 2006), 6. Калдвел се у овој књизи детаљно бавио анализом америчког уверења у сопствену супериорност, од историјске представе овог феномена, па до његових различитих манифестација.

¹⁹ Robert Singh, “Are We All Americans Now? Explaining anti-Americanism”, *The Rise of anti-Americanism*, edited by: Brendon O’Connor and Martin Griffiths, (London, New York: Routledge,

супротстављање Америци као целини”.²⁰ Дакле, антиамериканизам није исто што и критичко посматрање поступака Сједињених Држава, већ овај феномен са собом носи одређену дозу емоција попут љутње и презира, а прожет је стереотипизованим перцепцијама Америке и неретко праћен теоријама завере.²¹ Иако се антиамериканизам није јавио тек с крајем хладног рата, већ се овај феномен може посматрати од насељавање Америке европским становништвом,²² ипак, амерички интервенционизам, ратови у Ираку, Авганистану, Сирији, личности попут Џорџа В. Буша, Дика Чејнија и Доналда Трампа, несумњиво су током 21. века допринели глобалном порасту одбојности према Америци. Америчка мека моћ, која је донела Сједињеним Државама популарност у ранијим периодима, није више била синхронизована са америчком тврдом моћи, употребом оружја и војних снага.²³

Упркос општим местима која карактеришу антиамериканизам, у различитим регијама и земљама овај феномен има своје специфичне манифестације, и перцепција америчког непријатеља може имати другачији контекст. Док је непријатељство према Америци глобално расло у време Бушове администрације (2001–2009) и након инвазије на Ирак (2003), у Грчкој, рецимо, антиамериканизам заједно са одређеном дозом презира према читавом Западу, произилази делом и из уверења да ове земље нису испуниле свој дуг према Грчкој за њен допринос победама у два светска рата, али и за њену улогу као „колевке западне цивилизације”, која датира још из античких времена.²⁴ С друге стране, узроци дубоко укоревеног антиамериканизма у земљама Блиског истока неупитно су последица америчког интервенционизма,²⁵ док поједине муслиманске државе гаје непријатељство према Америци услед њене блискости са Израелом.²⁶ Феномен антиамериканизма умногоме зависи и од идеолошког позиционирања одређених заједница (али може доћи и са леве и са деснице), као и од

2006), 29.

²⁰ Ivan Krastev, “The anti-American Century?”, *The anti-American Century*, 10.

²¹ Brendon O’Connor and Martin Griffiths, “Introduction: Making Sense of anti-Americanism”, *The Rise of anti-Americanism*, 1; Andrei S. Markovits, *Uncouth Nation: Why Europe Dislikes America*, (Princeton, Oxford: Princeton University Press, 2007), 12; Singh, “Are We All Americans Now?”, 30.

²² Брендон О’Конор пише о четири фазе развоја антиамериканизма кроз историју, видети: Brendon O’Connor, “The anti-American Tradition: A History in Four Phases”, *The Rise of anti-Americanism*, 12; Brendon O’Connor, “A History of anti-Americanism” *Anti-Americanism and American Exceptionalism: Prejudice and Pride about the USA*, (London, New York: Routledge, 2020), 56–82.

²³ John Kane, “Ambivalent anti-Americanism”, *The Rise of anti-Americanism*, 48.

²⁴ Elisabeth Kirtsoglou, Dimitrios Theodossopoulos, “The Poetics of anti-Americanism in Greece: Rhetoric, Agency, and Local Meaning”, *Social Analysis*, 51, 1 (2010), 115.

²⁵ Jamal, Keohane, Romney, Tingley, “Anti-Americanism and Anti-Interventionism in Arabic Twitter Discourses”, 56.

²⁶ Iyanatul Islam, “Anti-Americanism in the Muslim World: A Sceptic’s Guide”, *The Rise of anti-Americanism*, 68.

друштвеног положаја појединаца. Још у време Америчке револуције друштва су имала амбивалентне погледе на дешавања на „новом континенту”, па су тако аристократе у Француској гледале са стрепњом на дешавања у Америци, а републиканци с дивљењем.²⁷ Дакле, антиамериканизам се може јавити у различитим облицима, подстакнут многобројним факторима. Међутим, иако је неретко инспирисано поступцима Сједињених Држава, непријатељство према Америци често добија претеране димензије, те може изазвати тешке инциденте, попут паљења Америчке амбасаде.

Антиамериканизам у Србији није сасвим нова појава. Упркос претежно добрим односима кроз историју, перцепција Америке међу српским становништвом углавном је била амбивалентна и, као и на примеру глобалног антиамериканизма, у великој мери је зависила од политичких околности, и разликовала се код различитих друштвених група. Након савезништву у Другом светском рату, по завршетку рата Југославија и Америка су биле у непријатељским односима, што је била директна последица блоковске поделе хладноратовског света. Међутим, околности су се промениле већ неколико година касније када је дошло до разлаза између Југославије и Совјетског Савеза (1948), с чим је Југославија постала својеврстан „амерички комунистички савезник”,²⁸ што је потрајало готово до последње деценије 20. века. И током хладноратовских година, перцепција Америке у Србији (Југославији), без обзира на доминантно блиске званичне односе две државе, била је амбивалентна. Један пример пораста антиамериканизма било је југословенско отворено противљење америчком интервенционизму, што је довело и до протеста против Вијетнамског рата.²⁹

Ипак, антиамериканизам је узео примат у јавном дискурсу у Србији с крајем деведесетих, што се наставља и кроз 21. век. Услед НАТО бомбардовања СРЈ у време сукоба на Косову, а затим и с проглашењем независности Косова, Америка је у Србији заузела улогу једног од главних непријатеља. Подстакнут овим дешавањима, антиамериканизам постаје доминантан, а манифестује се на различите начине, од напада на некадашњу Америчку читаоницу у Кнез Михаиловој улици током бомбардовања 1999,³⁰ преко разбијања прозора различитих Мекдоналдс ресторана у више наврата, па до паљења Америчке амбасаде током протеста против проглашења независности Косова 2008. го-

²⁷ Kane, “Ambivalent anti-Americanism”, 56.

²⁸ Термин који је Твртко Јаковина искористио у наслову своје књиге. Т. Јаковина, *Амерички комунистички савезник: Хрвати, Титова Југославија и Сједињене Америчке Државе 1945.-1955.* (Загреб: Профил, Средња Европа 2003).

²⁹ О протестима против Вијетнамског рата у Југославији и феномену антиамериканизма, видети: Radina Vučetić, “Violence against the Antiwar Demonstrations of 1965–1969 in Yugoslavia: Political Balancing between East and West”, *European History Quarterly*, 45, 2 (2015), 255–274.

³⁰ Данас се на том месту налази Институт Сервантес, шпански културни центар, а 2006. у Дому омладине, у знак помирења Србије и САД, отворен је Амерички кутак.

дине.³¹ О распрострањености антиамериканизма у јавности у Србији сведоче и истраживања јавног мњења, па је тако према истраживању из 2017. о ставу грађана о питањима спољне политике Србије, већина негативно оценила утицај Америке без наде да ће се то променити, док је утицај Немачке, Кине и Русије виђен као позитиван. Такође, грађани су тада истакли значај српско-руских односа, иако су већински изразили став да Србија треба да се држи по страни када је био у питању руско-украјински сукоб око Крима.³² Данас готово 50% становништва сматра да су Сједињене Државе непријатељ Србије, а највећи проценат људи види питање Косова као узрок неслагања две државе. И док око половине становништва Србије верује да би требало одржавати добре односе и са Америком и са Русијом, већи број грађана радије подржава пријатељске односе са Русијом него са САД.³³ Како се ови резултати истраживања јавног мњења уклапају у анализу антиамеричког дискурса на *Фејсбуку*, јесте једно од питања које се протезало кроз истраживање представљено у овом тексту. Иако су односи Србије и Сједињених Држава тренутно стабилни, рат у Украјини и криза која је њиме изазвана допринели су порасту преплављујућег антиамеричког наратива.

Анализа коментара

Као што је наглашено у уводу, анализа антиамеричког дискурса у Србији рађена је на узорку коментара на објавама о рату у Украјини на *Фејсбук* страницама пет најчитанијих српских дигиталних медија: *Блица*, *Курира*, *Телеграфа*, *Монда* и *Нове*. Кључне речи по којима су објаве претраживане биле су Америка и Украјина, а фокус је стављен на истраживање перцепције Америке као непријатеља. Анализирано је преко пет хиљада коментара на преко педесет објава. Садржај цитираних коментара пренет је оним писмом којим су оригинално писани, у потпуности, са граматичким и језичким грешкама и непримереним речима. Овде нису издвојени сви прикупљени коментари, с обзиром на њихов велики број, већ су приказани најилустративнији примери доминантног антиамеричког наратива. У раду није стављен претеран нагласак на медијски дискурс, иако у неколико примера јесте истакнут наслов вести или објава медијских портала са којих су преузети кориснички коментари, како би се илустровао значај наратива

³¹ Видети: Vučetić, “McDonaldization of Yugoslavia/Serbia (1998–2008)”, 208–216.

³² Подаци су наведени према истраживању Београдског центра за безбедносну политику из марта 2017. године. Видети: *Stavovi građana o spoljnoj politici Srbije*, (Beograd: Beogradski centar za bezbednosnu politiku, mart 2017).

³³ Подаци су наведени према истраживању јавног мњења Института за европске послове из марта 2022. године. Видети: *Stavovi građana Srbije prema Americi: istraživanje javnog mnjenja*, (Beograd: Institut za evropske poslove, mart 2022).

који најчитанији медији у Србији пласирају грађанима. Ипак, у овом контексту, важније је било истаћи и оне објаве које ни на који начин нису „провоцирале“ читаоце, те се у вестима нигде не помиње Америка, а упркос томе, у коментарима срећемо преплављујући антиамериканизам. Коначно, главни циљ овог рада је приказ реакција дела јавности у Србији на кризну ситуацију и тенденција приписивања улоге непријатеља у прилици политичке кризе. У овом случају, за већину корисника, то су Америка и Запад.

Један од доминантних наратива који се проналази у анализираним корисничким коментарима³⁴ приказује Америку као главног кривца за избијање рата у Украјини. На анкету постављену на *Фејсбук* страници *Курира* са питањем, „Да ли очекујете сукоб Русије и Украјине, два братска народа?“, корисници су већином одговарали афирмативно, уз нагласак да је Америка (повремено НАТО или Запад) крива за тај сукоб, а примери таквих коментара су: „Гдје год амери прсте своје умијешају ту је сукоб, глад, избјеглице...“;³⁵ као и: „Amerika bi ratovala protiv Rusije do zadnjeg Ukrajinaca...Ali neće biti ništa od toga, za sada ne“.³⁶ Сличан тон преовладава на многим анализираним објавама, тако се на вести *Нове* и *Телеграфа* о заоштравању украјинско-руских односа и могућности избијања рата могу пронаћи коментари попут наведених: „Korona [вирус] polako prolazi, Amerikancima treba nešto novo, pa eto ginite Rusi i Ukrajnci“;³⁷ „Ništa ovo ne bi bilo bez amerike“;³⁸ као и: „Mogu Ameri Svijetu da prodaju tu maglu, ali nama koji znamo šta je rat zbog njihove 'pomoći', nama ne mogu“.³⁹ Важно је напоменути да се у објави на коју је остављен последњи цитирани коментар нигде не помиње Америка, већ се искључиво преноси вест о експлозијама у Украјини и почетку рата између Русије и Украјине. Међу *Фејсбук* корисницима присутно је и уве-

³⁴ У овом раду израз „корисници“, односно „*Фејсбук* корисници“, односи се на групу људи који су коментарисали објаве анализирание за потребе овог истраживања, а не подразумева све *Фејсбук* кориснике у Србији.

³⁵ Zlatko Šefki, komentar na objavu, „Da li očekujete sukob Rusije i Ukrajine, dva bratska naroda?“, *Kurir* 18. 2. 2022, 13:02. <https://www.facebook.com/kuririnfo/posts/pfbid07BydSmfYbYkcAWmUhr8V9Rvjrd37Zs8TydjJJDfTcRkpV3Uk46z5rgtsxYedM8ml>.

³⁶ Daniel Petrović, komentar na objavu, „Da li očekujete sukob Rusije i Ukrajine, dva bratska naroda?“, *Kurir*, 18. 2. 2022, 14:15. <https://www.facebook.com/kuririnfo/posts/pfbid07BydSmfYbYkcAWmUhr8V9Rvjrd37Zs8TydjJJDfTcRkpV3Uk46z5rgtsxYedM8ml>. (25. 8. 2022).

³⁷ Tanja Meglič, komentar na objavu, „Imate 48 sati*: Ukrajina postavila ultimatum Rusiji, čeka se odgovor Putina“, *Nova.rs*, 14. 2. 2022, 12:10. <https://www.facebook.com/nova.rs.officialpage/posts/pfbid029unU8QMif76kcYZ5PDFfXfkttoUZdmZkFvV424SaLuyuaC7AAGJnd7yzJMgn8Qrl>. (28. 8. 2022).

³⁸ Agape Nina Dorina, komentar na objavu, „137 Ukrajinaca poginulo tokom prvog dana: Zelenski naredio opštu mobilizaciju“, *Telegraf*, 24. 2. 2022, 10:18. <https://www.facebook.com/telegraf.rs/posts/pfbid02sLxEk7JPS2vsbKpnkEyZg7s39MLenLjReNxy4bfa3xj8nXhLdMCE4mNQC8jJMXg7l>. (26. 8. 2022).

³⁹ Ivana Sundać, komentar na objavu, „Ovo je momenat eksplozije u Kijevu“, *Telegraf*, 24. 2. 2022, 16:47. <https://www.facebook.com/telegraf.rs/posts/pfbid02ZH5kAkFwZmskKKGfNoiHiH6eAXYytHHnu9BisXAGGo2ZuZVhVBM2DKuMtHScSKqpl>. (26. 8. 2022).

ређе да је заправо Америка та која је напала Украјину како би изазвала Русију: „Amerika ce ih napasti,pa ubediti svet da su to uradili rusi“;⁴⁰ или: „Sigurno su Ameri pucali. Jer oni su izvježbani da prave diverzije, da bi suprotne strane zaratile“;⁴¹ као и: „То Амери басају петарде,пошто пото хоће рат!“⁴² Дакле, упркос томе што Америка није директно умешана у рат и што се оружане борбе воде искључиво између Русије и Украјине, реакције дела јавности у Србији на прве вести о актуелном рату односиле су се на Америку и на оптужбе против Сједињених Држава за провокације, па чак и за оружане нападе.

У вези са тим и узимајући у обзир чињеницу да је Украјина тежила да се прикључи НАТО-у, *Фејсбук* корисници су неретко исказивали своје разумевање за руски напад на суседну државу, као одбрану од експанзије Америке и НАТО савеза. Према схватањима које људи деле у коментарима, Сједињене Државе су те које се мешају у политику једне суверене земље,⁴³ а Украјина је, а пре свега украјинска влада на челу са председником Володимиром Зеленским, марионета Америке и Запада. Тако *Фејсбук* корисници тврде да је „predsednik Ukraine je vrlo poslušnan svojim gazdama Amerikancima trudi se da ispuní komandu amerikanaca i britanac“,⁴⁴ без икакве сумње истичући његову улогу америчког пиона: „Ko to šta

⁴⁰ Zeljko Kumovic, komentar na objavu, „Poziv na opštu mobilizaciju u Ukrajini: Amerika tvrdi da Rusi mogu napasti svakog trena“, *Blic* 20. 2. 2022, 21:15. <https://www.facebook.com/Blic.rs/posts/pfbid0EpAiz8wuj1idZU9SScJe4SMGTVPHmDvJdQ2z8S6Eg6xpg7vBJuyPspGaRDmFQsuBl>. (24. 8. 2022).

⁴¹ Branka Brönnle, komentar na objavu, „Dramatično: Rusi tvrde da su napadnuti, Ukrajina demantuje i tvrdi: PUCANO JE NA NAS“, *Blic*, 17. 2. 2022, 14:36. <https://www.facebook.com/Blic.rs/posts/pfbid02YWdgVnoU3KWzs2fnJQiGi4bJ6FSVgUuJVD2TkZe1GHm1UjrxLEMm9xmn5cs2h5sxl>. (24. 8. 2022).

⁴² Milka Petrović, komentar na objavu, „Poziv na opštu mobilizaciju u Ukrajini: Amerika tvrdi da Rusi mogu napasti svakog trena“, *Blic*, 20. 2. 2022, 23:57. <https://www.facebook.com/Blic.rs/posts/pfbid0EpAiz8wuj1idZU9SScJe4SMGTVPHmDvJdQ2z8S6Eg6xpg7vBJuyPspGaRDmFQsuBl>. (24. 8. 2022).

⁴³ Примери оваквих коментара: „Sve ovo sto se desava danas u svetu , direktna je posledica politike nato i amerike , oni su prvi poceli sa otimanjima teritorija , napadima na suverene drzave . Svako zlo i nesreca dolazi od amera i njihove organizacije nato pakta. Uporno svadjaju Evropu sa Rusijom i na kraju ce se Rusija okrenuti Aziji...“ Milovan Knezevic, komentar na objavu, „Putin: Odlučio sam da pokrenem specijalnu vojnu operaciju, Ukrajina: Počela je invazija!“, *Blic*, 24. 2. 2022, 10:00. https://www.facebook.com/Blic.rs/posts/pfbid02waU5jMJAZ7jPTztkwY9A7gHNTZzViTz3hvjlChJcRYrT7cY6XSQkARteuR7tK2ml?comment_id=10160139018377090. (24. 8. 2022); „Sta ce amerika po celom svetu da siri trupe i dolazi na to rusije evo sad nek oprobaju snage rus je krenuo veliki Vladimir Putin“. Milenko Ranković, komentar na objavu, „Ovo je momenat eksplozije u Kijevu“, *Telegraf*, 24. 2. 2022, 11:42. <https://www.facebook.com/telegraf.rs/posts/pfbid02ZH5kAkFwZmskKKGfNoiHiH6eAXYyHHnu9BisXAGGo2ZuZvHVBMD2KuMtHScSKqpl>. (26. 8. 2022).

⁴⁴ Dejan Jerkic, komentar na objavu, „ZELENSKI SE OGLASIO I UPOZORIO ZAPAD: 'POČEĆE TREĆI SVETSKI RAT'“, *Mondo*, 10. 3. 2022, 07:20. <https://www.facebook.com/mondo.rs/posts/pfbid06ATVpKLNduMhSb6Vs7ZbsAgqg2oyZ3DeqixSnz4RgkU3KMM76Tdui928D8e8Yjuw1>. (27. 8. 2022).

pita ti igraš kako ti Amerika kaze i ispašta narod Ukrajine”;⁴⁵ „Ovaj blic je na strani Ukrajine i NATO pakta..pa kad su nas bombardovali jel ste tad bili na strani NATO pakta i Amerike..Putin nije glup, brani svoj narod od nacista..daj boze da uhvati onog izdajnika Zelenskog, tad bi i rat tamo bio gotov..zao mi je civila naravno, da prodje ovo bez mnogo zrtava..A sto se tice vlasti, sve pohapsiti do jednog..”⁴⁶. Иако је, насупрот слици Зеленског, украјински народ релативно ретко приказиван негативно или представљан као непријатељ у анализираним коментарима, већ је чак исказивано саосећање са њим, ипак постоји и изузетак оваквој перцепцији Украјинаца, где је овај народ карактерисан као нацистички. Оваква слика Украјинаца је послужила појединим корисницима да оправдају руску инвазију и да додатно дискредитују Америку и Запад због њихове подршке једном „нацистичком режиму”, што се може видети из приложених коментара: „Zapad podrzava fasiste i naciste u Ukrajini?! Je li NATO 4 Rajh?”;⁴⁷ „Ne ovo je rat protiv nacista!” (као одговор на питање да ли рат у Украјини подсећа на НАТО бомбардовање СРЈ 1999);⁴⁸ „Putin zna sta radi cisti srzavu od nacista”;⁴⁹ а неретко је и цео Запад, насупрот Русији, виђен као нацистички: „Ove lazi su proizvod ocaja. Zasto America ne bombarduju Moskvu kao Beograd m? Putin se nebi suprostavio zapadnim nacistma da nema koња za trku”⁵⁰. Упркос присуству овог наратива, ипак преовладава онај у ком је положај народа у Украјини довођен у везу са ситуацијом у којој се Србија нашла у време 1999. године. Но, и оваква поређења неретко су се завршавала, иако разумевањем тешких прилика Украјинаца, с друге стране нагласком на томе да је Србију задесила већа трагедија.

⁴⁵ Dragan Jevtić, komentar na objavu, „OGLASIO SE ZELENSKI Spomenuo treći svetski rat”, *Kurir*, 20. 3. 2022, 19:19. <https://www.facebook.com/kuririnfo/posts/pfbid028Qk82sqLkNLoti891AK2LT7XngQ8vMMEfkoEiFQyHreirFXFpXmRV3Uv8hReAJgl>. (25. 8. 2022).

⁴⁶ Rikardo Gomes, komentar na objavu: „Krvoproliće u Harkovu! Rusi raketama razorili deo grada”, *Blic*, 28. 2. 2022, 17:25. <https://www.facebook.com/Blic.rs/posts/pfbid02wSGRaWLen4fhw6UR2wpp8Kn89M74mh4rF8jXQH2D2R8eSo1mk3YmoaqvshJZwChVl>. (24. 8. 2022).

⁴⁷ Caca Vasic, komentar na objavu, „Šta bi Zapad i Ukrajina mogli da ponude Rusiji kako bi završila krvavi rat”, *Blic*, 16. 3. 2022, 20:37. <https://www.facebook.com/Blic.rs/posts/pfbid025Xm8HmCqS65uYsEJreiKcFcmnqRejAjc6Za8yka1PTK47NqmWHSFDZoM1bPKoGmtl>. (24. 8. 2022).

⁴⁸ Nemanja Toskic, komentar na objavu, „Da li vas situacija u Ukrajini podseća na NATO bombardovanje 1999.”, *Kurir*, 27. 2. 2022, 19:23. <https://www.facebook.com/kuririnfo/posts/pfbid059GNLUGXTZuvhTw5ZnPn844qsdhhtPaiChzfwCrd3LiFFeiA77SvaebUPAxGybil>. (25. 8. 2022).

⁴⁹ Dobrirovj Carević, komentar na objavu, „Brutalne reči Obradovića o Ukrajini: 'Ne sećam se da su ljudi 1999. tako pričali o bombardovanju Srbije””, *Telegraf*, 9. 3. 2022, 7:53. <https://www.facebook.com/telegraf.rs/posts/pfbid0eFHirouLxw1seq3bhgvgaECCNN2srhyywt1JEiikv6GGXbL9LkRGVv1y4B82s39al>. (26. 8. 2022).

⁵⁰ Pedja Boodic, komentar na objavu: „UŽIVO SAD tvrde da je 'Putin priteran uz zid', Ukrajina: Zauzeli smo Makariv”, *Nova.rs*, 22. 3. 2022, 11:04. <https://www.facebook.com/nova.rs.officialpage/posts/pfbid035jfyR6rJsQSpf4Sq9p9x5aJyaY41vnSfBLZv8tWrzwdDEBufZwJZG15a1WVfonspl>. (28. 8. 2022).

Сећања на НАТО бомбардовање покренула су низ коментара прожетих антиамериканизмом на готово свим прегледаним објавама, а неретко су и вести истраживаних медија биле у сличном тону, евоцирајући код читалаца успомене на те догађаје. Један такав пример је анкета објављена на *Фејсбук* страници *Курира*: „Да ли вас ситуација у Украјини подсећа на НАТО бомбардовање 1999.?”, а неки од коментара на ову објаву били су: „U svakom momentu. Zeludac mi se skupi. Citav scenario je isti”; као и: „Skoro poseca kod nas je bilo mnogo gore”; „Da ali nama niko nije pomagao i niko nije dobio sankcije”; или пак, „Podseca, Ali svi su stali na stranu Ukrajine, Nas se Niko Nije setio!”.⁵¹ Сличног тона је објава *Телеграфа* у којој су пренете речи Жељка Обрадовића, тренера Кошаркашког клуба „Партизан”: „Не сећам се да су људи 1999. тако причали о бомбардовању Србије”, а *Фејсбук* корисници су афирмативно коментарисали Обрадовићеву изјаву, наглашавајући да се о рату у Украјини не би извештавало да је у питању сукоб у ком учествује НАТО или Америка (нпр. „Тасно тако. Nas je bombardovao Nato i zato nisu nasli za shodno da pisu o tome”).⁵² Највећи број анализираних коментара у којима је Америка несумњиво означена као непријатељ, углавном се односи на бомбардовање 1999. године, а овакви коментари могу се пронаћи и на објавама које немају везе са овим догађајем, у којима се чак ни не помиње НАТО, већ се искључиво преносе вести о рату у Украјини. Тако, на пример, на вести о почетку руске инвазије на Украјину, на оне о ратним дејствима у руско-украјинском рату, или пак на објаве о украјинским избеглицама налазимо коментаре попут следећих: „Samo da vidim sta ce sad NATO da uradi, da vidimo to kako ce braniti ukrainu I da li smiju napanut Moskvu kao Beograd 99god”;⁵³ „ZABORAVILI SRPSKE BOLNICE MOSTOVE TELEVIZIJU ...”;⁵⁴ „Za ovaj rat nije kriv Putin za ovaj rat je kriv Nato i nato ce podrzati ukainu da nastavi rat. Nato agresori su 24.03.1999 započeli operaciju pos nazivom 'Milosrdni Andjeo' ...”;⁵⁵ као

⁵¹ Branka Stanić, Aleksandar Marjanov, Violeta Savić, Zorica Obradović, komentari na objavu, „Da li vas situacija u Ukrajini podseća na NATO bombardovanje 1999.”, *Kurir*, 27. 2. 2022, <https://www.facebook.com/kuririnfo/posts/pfbid059GNLUGXTZuvhTw5ZnPPn844qsdtPaiChzfwCrd3LiFFeiA77SVaebUPAxGybil>. (25. 8. 2022).

⁵² Slavica Repić Hrcak, komentar na objavu, „Brutalne reči Obradovića o Ukrajini: Ne sećam se da su ljudi 1999. tako pričali o bombardovanju Srbije”, *Telegraf*, 9. 3. 2022, 08:25. <https://www.facebook.com/telegraf.rs/posts/pfbid0eFHirouLxw1seq3bhgvgaECCNN2srhywyt1JEiikv6GGXbL9LkRGVv1y4B82s39aI>. (26. 8. 2022).

⁵³ Marko Zmukic, komentar na objavu, „Руски председник Владимир Путин објавио је почетак напада на Украјину”, *Nova.rs*, 24. 2. 2022, 12:46. <https://www.facebook.com/nova.rs.officialpage/posts/pfbid0tWmpwBtbP5CgLVqvdtybyfQ6Z5oHQtd7FpzCSfBkS5iivCN4G8mJQyamyUd853gYtl>. (28. 8. 2022).

⁵⁴ Zivadin Stankovic, komentar na objavu, „Украјина објавила језиве снимке, оптужује Русију да је бомбардовала деčију болницу у Маријуполју: 'Пuno је убијених жена'”, *Blic*, 9. 3. 2022, 23:50. <https://www.facebook.com/Blic.rs/posts/pfbid02r9H15a95J1jhHgWAa7988CU7Av6oU7Vd7yGLrzdQey8NDmwPMhGoXERkjrJ3kmVml>. (24. 8. 2022).

⁵⁵ Mici Rakocevic, komentar na objavu, „Pretužne slike na granici sa Rumunijom: Mlade Ukrajinke vode samo svoju decu i po jedan kofer”, *Telegraf*, 26. 2. 2022, 15:44. <https://www.facebook.com/>

и, „E jado sta ti Amerika uradi kud sat u Ameriku a bjeda nek gine”⁵⁶. Примери оваквих коментара јасно илуструју колику је последицу бомбардовање оставило на јавност у Србији, као и колико је заправо дубока укорењеност непријатељства према Америци.

Поред сећања на НАТО бомбардовање које је у јавности евоцирано ратом у Украјини, Косово као горуће питање српске политике, али и жариште непријатељства према Америци, неизоставно је из антиамеричког наратива. Најбоља илустрација тога како се прилике на Косову повезују са ратом у Украјини јесте објава *Блица*, „Ако је Косово Србија, да ли је Донбас Украјина?”, која је изазвала бројне реакције, али и неслагања око овог питања. Док један корисник тврди: „KOSOVO JE SRBIJA A DONBAS UKRAJINA I DA NAPOKON DODJE DO MIRA BEZ RATA I RAZARANJA”, појединци су изнели другачије погледе: „Donbas je Rusija,ko što je Kosovo i Metohija Srbija”, па чак и тврдње да постоји „Greška u postavci. Kako je Kosovo Srbija, tako je Ukrajina Rusija, a Donbas mu onda dođe kao sever Kosova. E, sad upoređujte i raspravljajte”; а ни коментари о Америци на ову објаву нису изостали: „Ameri se pozivaju na medjunarodno pravo samo kada to njima paše a za to i služi to isto medjunarodno pravo samo za njihove ciljeve”.⁵⁷ Руска инвазија Украјине виђена је чак као својеврсна освета за досадашњи амерички интервенционизам, са посебним нагласком стављеним на Косово и бомбардовање СРЈ, те појединци у коментарима исказују уверење да ће Русија заправо помоћи Србији да „врати Косово”.⁵⁸ Америчко-руска дихотомија у којој су Сједињене Државе непријатељ Србије, а Руси „браћа”, још један је од доминантних наратива у коментарима, а антиамериканизам често се изражава у контрасту са подршком Русији.

Антиамериканизам није ограничен само на поступке Сједињених Држава, већ је изражен и у односу према Американцима, а нарочито према водећим

telegraf.rs/posts/pfbid02B5PL5rYDKZHUNHqS7oAjDP3CLYgA8uXY96GQyqE19mdhjBiYPgEwYcG7NqApX5Rv1. (26. 8. 2022).

⁵⁶ Ljubiša Marić, komentar na objavu: „ZELENSKI POZIVA NA ORUŽJE!”, *Kurir*, 24. 2. 2022, 14:49. <https://www.facebook.com/kuririnfo/posts/pfbid02EgddYAcQ5Gey6J62Fk65NsKETf2mHdVr133gzFSTRGbuXqyvXZZtpf147sqM1Qol>. (25. 8. 2022).

⁵⁷ Milovan Mile Plavsic, Dmitrov Bogdan, Dragana Milutinović, Goran Kovacevic, komentari na objavu, „Ако је Косово Србија да ли је Донбас Украјина? Постоји доста сличности, а једна баš бодe оči”, *Blic*, 22. 2. 2022. <https://www.facebook.com/Blic.rs/posts/pfbid0fyKndyxhfxHWXEF9VoVT4bWbGf1weD9zAM3L8gUAKmhQQLu65k3MCZnC7WFxAtY9l>. (24. 8. 2022).

⁵⁸ Примери оваквих коментара: „Donjeck i Lugansk je bumerang Americi i EU za Kosovo.” Sinisha Mancic, komentar na objavu, „Putin se obraća naciji: Današnja Ukrajina mogla bi se zvati po Lenjinu, on ju je stvorio”, *Telegraf*, 22. 2. 2022, 12:00. <https://www.facebook.com/Blic.rs/posts/pfbid0pFxFxZoABwGP4rQxWHzBY4oRRECGoJ1JMYdnKECgtVMct2VQb3wGFikYo39MiAiwHKl>. (26. 8. 2022); „Ajde braco zaletite se do nas kada krenete da odemo i do KOSOVA”. Savo Radusinović, komentar na objavu, „Stanje na ivici rata: Tenzije rastu, Putin uputio oštru poruku”, *Blic*, 23. 2. 2022, 08:53. <https://www.facebook.com/Blic.rs/posts/pfbid02ipLi2E76qzQFiYfR5oy6QoQqnirimEqPAnpfL3aVyRuMeRVTVTGDqrv2ZTV77KC9l>. (24. 8. 2022).

личностима америчке политике. Док теоретичари тврде да је председнички мандат Доналда Трампа довео до пораста антиамериканизма у свету,⁵⁹ у Србији је процес био обрнут. Трамп је углавном уживао популарност српске јавности,⁶⁰ па и након свог мандата, с обзиром на то да је остао упамћен као амерички председник који није започео ниједан рат. Тако је на вест о припремама Русије за напад на Украјину, у којој је наглашено да је то став Сједињених Држава, један од коментара: „Zbog ovoga im Tramp nije valjao”;⁶¹ а сличан наратив налази се и у коментарима на прве вести о почетку рата: „Rat je najstrašnja stvar jedna vojska koja gine ali američkim zlikovcima mora Putin da pokaže da ne mogu sve što hoće odmorio se svet od rata dok je Tramp bio na vlasti on je graditelj nije rušitelj evo vam Leša Bajedena”.⁶² Дакле, насупрот Трампу налази се Џозеф Бајден, чији је долазак на место америчког шефа државе у Србији примљен са негодовањем, што се такође доводи у вези са НАТО бомбардовањем, узимајући у обзир да је Бајден 1999. подржао бомбардовање СРЈ.⁶³ Чак непријатељство према Зеленском произилази из идеје да је он „Бајденов човек”,⁶⁴ а тон коментара који помињу овог америчког председника је готово искључиво негативан, што се може закључити из примера коментара на вести о дотадашњем броју погинулих у рату: „Bajdenovo delo srecan je kad ovako nesto vidi i svi oni koji

⁵⁹ О’Конор пише о томе како је Трамп заправо оличење свих антиамеричких стереотипа. Видети: Brendon O’Connor, “The Trump Factor: The Ugly American, Popular Culture and Populism”, *Anti-Americanism and American Exceptionalism*, 161–188.

⁶⁰ У Београду су у знак подршке Доналду Трампу чак постављани билборди. Видети: Vesna Anđić, Maja Fićović, „Bilbordi podrške Trampu u Beogradu i Severnoj Mitrovici”, *Radio slobodna Evropa*, 11. 11. 2016. <https://www.slobodnaevropa.org/a/bilbordi-tramp/28110287.html>. (7. 9. 2022).

⁶¹ Dejan Milacic, komentar na objavu, „Poziv na opštu mobilizaciju u Ukrajini: Amerika tvrdi da Rusi mogu napasti svakog trena”, *Blic*, 20. 2. 2022, 21:31. <https://www.facebook.com/Blic.rs/posts/pfbid0EpAiz8wuj1idZU9SScJe4SMGTVPHmDvJdQ2z8S6Eg6xpg7vBJuyPspGaRDmFQsuBl>. (24. 8. 2022).

⁶² Marija Minić, komentar na objavu, „Putin: Odlučio sam da pokrenem specijalnu vojnu operaciju. Ukrajina: počela je invazija”, *Blic*, 24. 2. 2022, 12:16. <https://www.facebook.com/Blic.rs/posts/pfbid0srYqX26NcUJ7yMdaXDdo8S59xkoeDrHe8ikm88B58FeVd2vJpCJYHuacobFhVTDul>. (24. 8. 2022).

⁶³ Milivoje Pantovic, “Biden Offers Condolences for Victims of NATO Bombing”, *Balkan Transitional Justice*, 17. 8. 2016. <https://balkaninsight.com/2016/08/17/biden-calls-serbia-and-kosovo-to-intensify-dialog-08-16-2016/>. (12. 9. 2022).

⁶⁴ Коментари из којих се види овакав став: „Moj predsedniče. Ti si mislio da je država pozorište. Da izadeš na scenu i zasmajavaš narod. Država je ozbiljna stvar i njom se bave vrlo pametni i ozbiljni ljudi. Ti si državu dao u ruke Bajdenu da je on vodi.” Dragomir Markovic, komentar na objavi, „’Ušli su, javljajte gde su, pravite Molotovljeve koktele’: Upozorenje ministarstva građanima Kijeva...”, *Telegraf*, 25. 2. 2022, 11:25. <https://www.facebook.com/telegraf.rs/posts/pfbid037b8P6XWYPLvxstPHtrQUegGZ1rLwHh72VjMb8UK9hVBHufy1T5TY6e4MygZfJ9Srl> (26. 8. 2022); „Jesi dobijo instrukcije od bajdena i Natoa sta da radis i sta da kazesz”. Ranka Grujičić, komentar na objavu, „OGLASIO SE ZELENSKI Spomenuo treći svetski rat”, *Kurir*, 20. 3. 2022, 20:55. <https://www.facebook.com/kuririnfo/posts/pfbid028Qk82sqLkNLoti891Ak2LT7XngQ8vMMEfkoEiFQyHreirfFXFPXmRV3Uv8hReAjl>. (25. 8. 2022).

ucestvuju u ratu”,⁶⁵ или на основу коментара на објаву у којој је пренесена изјава америчког председника да ће доћи до несташице хране: „То si hteo” и „Ра on је to i smestio evropi”.⁶⁶ Џозеф Бајден је у српској јавности неодвојив од перцепције Америке као непријатеља, те је и он сам попримио ту улогу. Као на примеру Косова, и овде се проналази контраст америчког председника као шефа једне империјалистичке државе, која непрестано започиње ратове, насупрот представи Владимира Путина, председника Русије, као својеврсног спаситеља и пријатеља Србије. Пример оваквог наратива види се још у једном од претходно наведених коментара, у ком је Путин позван да стане на пут Американцима. И коментари попут наведених такође илуструју поменућу разлику у перцепцију Русије и Америке (Путина и Бајдена) у српској јавности: „Да је jos takvih politicara kao sto је Putin ovim svetskim diktatorima da kaze STOP preterali ste”;⁶⁷ „Да је Putin pametan pa da spali Ameriku ,rata vise ne bi bilo.Ti zlocinci treba da dobiju po njusci jednom!”⁶⁸; као и „Sotono Bajdenu Rusija voli svoga cara Putina . Ziveo Putin !!”⁶⁹. Из свега приложеног евидентно је да антиамериканизам у јавном дискурсу у Србији има још једну карактеристичну одлику, која подразумева поређење „непријатеља” Америке са „братском” Русијом. Политичка криза која је наступила с избијањем рата у Украјини допринела је томе да две улоге буду можда и израженије него раније.

Наративи представљени у овом раду преовлађују у анализираним коментарима на *Фејсбуку*, међутим, погрешно би било тврдити да и другачији погледи на догађања нису присутни, иако у знатно мањој мери. С обзиром на то да је циљ овог рада да прикаже присуство антиамериканизма и америамеричког наратива међу *Фејсбук* корисницима у Србији, углавном су издвојени коментари који

⁶⁵ Smilja Nielsen, komentar na objavu, „137 Ukrajinaca poginulo tokom prvog dana sukoba: Zelenski naredio opшту mobilizaciju”, *Telegraf*, 24. 2. 2022, 17:47. <https://www.facebook.com/telegraf.rs/posts/pfbid02sLxEk7JPS2vsbKpnkEyZg7s39MLenLjReNxy4bfa3xj8nXhLdMCE4mNQC8jJMXg7l>. (26. 8. 2022).

⁶⁶ Radojka Novakov, Dragoljub Jandric, komentari na objavu, „NASTAĆE NESTAŠICA HRANE U SVETU! Dramatične reči Bajdena – ’To će biti stvarnost...’”, *Mondo*, 24. 3. 2022. <https://www.facebook.com/mondo.rs/posts/pfbid02F85VjPtPGDqGEhXyV2Li6Ew8irj5DFgEL8k2UyCM7bDcPLy2gUrS31g5xVDQvMql>. (27. 8. 2022).

⁶⁷ Dimitrije Paunovic, komentar na objavu, „Rat u Evropi smo već videli, NATO je napao Jugoslaviju, mi rat sad ne želimo”, *Telegraf*, 15. 2. 2022, 18:25. <https://www.facebook.com/telegraf.rs/posts/pfbid0LyPsaJKpG795p8tb2vpLN7sNy7LFfiKYCUor8S7kgXqxWtnJwPssgo2eRvDwXwDxl>. (26. 8. 2022).

⁶⁸ Marina Milenković, komentar na objavu, „Poziv na opшту mobilizaciju u Ukrajini: Amerika tvrdi da Rusi mogu napasti svakog trena”, *Blic*, 20. 2. 2022, 21:15. <https://www.facebook.com/Blic.rs/posts/pfbid0EpAiz8wuj1idZU9SScJe4SMGTVPPhmDvJdQ2z8S6Eg6xpg7vBJuyPspGaRDmFQsuBl>. (24. 8. 2022).

⁶⁹ Paja Ignjatovic, komentar na objavu, „BAJDEN SAD OTVORENO O PUTINU!”, *Kurir*, 27. 3. 2022, 10:29, <https://www.facebook.com/kuririnfo/posts/pfbid0shvTiF7H7UDTEfobfBX2CwgMvpQhp39ztFrDbAeNr4rQtPitdgd9T7xfEU3GKiAJl>. (26. 8. 2022).

најбоље илуструју овај феномен. Иако је понегде видљива осуда руског напада на Украјину, а може се пронаћи и критика Путинове политике, ипак није било коментара у којима је јасно изражен супротан став о САД од антиамеричког.

Закључак

Истраживање феномена антиамериканизма на примеру савремених политичких дешавања и криза, као што је рат у Украјини, нуди историчарима могућност да прате заступљеност и трансформацију феномена који су актуелни кроз историју све до данас. Антиамериканизам, иако у порасту у 21. веку, није нови феномен, али током двехиљадитих доживљава своју најновију трансформацију. Већина теоретичара се слаже око главног узрока те промене која произилази из чињенице да су Сједињене Државе изашле из хладног рата као најмоћнија светска сила, те да се антиамериканизам јавља као отпор према томе. Америка је због своје улоге у свету готово константно под лупом, те се сваки поступак САД пажљиво прати, а амерички интервенционизам није од помоћи Сједињеним Државама у побољшању доминантне слике коју одају о себи. Пример Србије није изузетак, већ је, као и код већине других земаља, обојен искуством из историје српско-америчких односа, а догађај који преплављујуће утиче на претежно негативну перцепцију САД у Србији је НАТО бомбардовање 1999. године.

Анализа корисничких коментара на *Фејсбук* објаве најчитанијих медија у Србији о рату у Украјини у потрази за примерима антиамериканизма, показала је да је перцепција Америке као непријатеља доминантна у српском друштву. Коментаришући рат у који ни Србија ни Америка нису непосредно укључене, корисници су ипак Америку и Американце прозвали главним кривцима за рат у Украјини. Поред тога, честе алузије на бомбардовање 1999, на положај Србије тада и на улогу Америке и њених појединих политичара у овом догађају неизоставне су на готово свакој од прегледаних објава. С супротне стране „америчког непријатеља” налази се „руски пријатељ” и подршка Русији, али не увек у рату са Украјинцима, већ пре свега у борби против „америчких злочинаца”. Занимљиво је да је Украјина готово сасвим стављена у други план у односу на америчко-руско сучељавање, те да се у коментарима углавном јавља наратив о Украјини и Украјинцима као „коллатералној штети”, као пасивним актерима у овом рату који немају готово никаквог утицаја на своју судбину. Перцепција Зеленског као америчке марионете доста говори о положају Украјине из перспективе јавности у Србији. Међутим, не треба занемарити ни слику „украјинских нациста” која се повремено може пронаћи међу коментарима.

Резултати представљеног истраживања показују да је антиамериканизам у јавности у Србији окренут ка свему што Америка *чини*, али готово и ка свему

ономе што Америка *јесте*.⁷⁰ Чак на објавама и вестима у којима се Сједињене Државе не помињу, оне ће добити улогу која им је приписана од стране великог броја *Фејсбук* корисника – углавном, улогу непријатеља. Међутим, иако је сасвим јасно да антиамериканизам у Србији има своје специфичне карактеристике, генералне одреднице овог *изма* незанемарљиве су и у српском дискурсу. Империјализам, супериорност, милитаризам и друга општа места глобалног антиамериканизма приметна су и у наративима у српској јавности. Важно је нагласити и чињеницу да ови наративи не преплављују искључиво коментаре, већ се неретко, помало прикривено, могу пронаћи и у објавама и вестима анализираних српских медија. С обзиром на то да је фокус овог рада стављен на коментаре *Фејсбук* корисника како би се добила што јаснија представа непријатеља у јавности у време кризе, медијски дискурс је стављен по страни, иако то питање свакако остаје отворено.

Izvori i literatura

- Stavovi građana o spoljnoj politici Srbije*. Beograd: Beogradski centar za bezbednosnu politiku, mart 2017.
- Stavovi građana Srbije prema Americi: istraživanje javnog mnjenja*. Beograd: Institut za evropske poslove, mart 2022.
- Andić, Vesna, Maja Fićović. „Билборди подршке Трапу у Београду и Северној Митровици”, *Radio slobodna Evropa*, 11. 11. 2016. <https://www.slobodnaevropa.org/a/bilbor-di-tramp/28110287.html>. (7. 9. 2022).
- F. M. „Уједињене Нације: Србија гласала за Резолуцију која осуђује Русију”, *Vreme*, 2. 3. 2022. <https://www.vreme.com/vesti/ujedinjene-nacije-srbija-glasala-za-rezoluciju-koja-osudjuje-rusiju/>. (10. 9. 2022).
- I. Š. M. „Србија гласала за изbacивање Русије из Савета УН за људска права”, *Danas*, 7. 4. 2022. <https://www.danas.rs/svet/srbija-glasala-za-izbacivanje-rusije-iz-saveta-un-za-ljudska-prava/>. (10. 9. 2022.)
- Pantovic, Milivoje. “Biden Offers Condolences for Victims of NATO Bombing”, *Balkan Transitional Justice*, 17. 8. 2016. <https://balkaninsight.com/2016/08/17/biden-calls-serbia-and-kosovo-to-intensify-dialog-08-16-2016/>. (12. 9. 2022).
- „Vučić: Србија чува неутралност, не требају нам било чије базе”, *Insajder*, 17. 8. 2022. <https://insajder.net/prenosimo/vucic-srbija-cuva-neutralnost-ne-trebaju-nam-bilo-cije-baze>. (11. 9. 2022).

⁷⁰Markovits, *Uncouth Nation: Why Europe Dislikes America*, 11.

Blic, *Facebook*. <https://www.facebook.com/Blic.rs>.

Kurir, *Facebook*. <https://www.facebook.com/kuririnfo>.

Mondo, *Facebook*. <https://www.facebook.com/mondo.rs>.

Nova.rs, *Facebook*. <https://www.facebook.com/nova.rs.officialpage>.

Telegraf, *Facebook*. <https://www.facebook.com/telegraf.rs>.

Gemius. <https://www.gemius.com>.

Statcounter. <https://gs.statcounter.com/>.

Berman, Russell A. *Anti-Americanism in Europe: A Cultural Problem*. Stanford, California: Hoover Institution Press, 2008.

Bouvier, Gwen and David Machin. "Critical Discourse Analysis and the Challenges and Opportunities of Social Media". *Review of Communication*, 18, 3 (2018), 178–192.

Caldwell, Wilber W. *American Narcissism: The Myth of National Superiority*. New York: Algora Publishing, 2006.

Fotiadis, Ruža, Vladimir Ivanović, Radina Vučetić. *Brotherhood and Unity and the Kitchen Table: Food in Socialist Yugoslavia*. Zagreb: Srednja Europa, 2019.

Jakovina, Tvrtko. *Američki komunistički saveznik: Hrvati, Titova Jugoslavija i Sjedinjene Američke Države 1945.-1955*. Zagreb: Profil, Srednja Europa 2003.

Jamal, Amaney A., Robert O. Keohane, David Romney, Dustin Tingley. "Anti-Americanism and Anti-Interventionism in Arabic Twitter Discourses", *Perspectives on Politics*, 13, 1 (2015). 56.

Kirtsoglou, Elisabeth and Dimitrios Theodossopoulos. "The Poetics of anti-Americanism in Greece: Rhetoric, Agency, and Local Meaning". *Social Analysis*, 51, 1 (2010), 106–124.

Marling, William H. *How "American" is Globalization?* Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2006.

Markovits, Andrei S. *Uncouth Nation: Why Europe Dislikes America*. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2007.

McPherson Alan, Ivan Krastev (eds.). *The Anti-American Century*. Budapest, New York: CEU Press, 2007.

Newman, Nick, Richard Fletcher, Anne Schulz, et al. *Reuters Institute Digital News Report 2021*. University of Oxford: Reuters Institute for Study of Journalism, 2021, 51–55.

Nye, Joseph S. *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. New York: Public Affairs, 2004.

O'Connor, Brendon. *Anti-Americanism and American Exceptionalism: Prejudice and Pride about the USA*. London, New York: Routledge, 2020.

O'Connor, Brendon and Martin Griffiths (eds.). *The Rise of anti-Americanism*. London and New York: Routledge, 2006.

Simić, Dragan R. Dragan Živojinović (ur.). *Politika Sjedinjenih Američkih Država prema regionu Zapadnog Balkana i Republici Srbiji*. Beograd: Fakultet političkih nauka, 2015.

Van Dijk, Teun A. "Principles of Critical Discourse Analysis". *Discourse and Society*, 4, 2 скуп(1993), 249–283.

-
- Vučetić, Radina. *Koka-kola socijalizam: amerikanizacija jugoslovenske popularne kulture šezdesetih godina XX veka*. Beograd: Službeni glasnik, 2015.
- Vučetić, Radina. “Violence against the Antiwar Demonstrations of 1965–1969 in Yugoslavia: Political Balancing between East and West”, *European History Quarterly*, 45, 2 (2015). 255–274.
- Wood, Linda A. and Rolf O. Kroger. *Doing Discourse Analysis: Methods for Studying Action in Talk and Text*. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publications, 2000.

Summary

Katarina Beširević, MA

Anti-Americanism in Serbia: Analyzing *Facebook* Comments on Posts about the War in Ukraine

Anti-Americanism is a global phenomenon, which also gains different characteristics depending on a specific country or region. It is predominantly instigated by the economic and military supremacy of the United States, but also by the global dominance of American values and its culture. In Serbia, anti-Americanism became visible and dominant in the public discourse after the 1999 NATO bombing. The narrative about the “American enemy” often re-emerges during various political crises in the country, and one of them is undoubtedly the ongoing war in Ukraine. The research presented in this paper is focused on user comments on *Facebook* posts about the war in Ukraine of five most read Serbian digital media, in search for the anti-American discourse. This paper offers an overview of the discourse analysis of the mentioned texts and an insight on how anti-Americanism is manifested in the Serbian public. Prevailing narratives linked to anti-Americanism in the Serbian public discourse are detected and singled out, with the goal of better understanding of the development and the variations of this phenomenon throughout history.

Key Words: anti-Americanism, *Facebook*, discourse analysis, the enemy, the war in Ukraine.

СЛИКА ДРУГОГ У ВРЕМЕНИМА ЕПИДЕМИЈСКИХ ИЗАЗОВА THE IMAGE OF THE OTHER IN TIMES OF EPIDEMIC CHALLENGES

316.647.8:[616.98:578.834(497.11)“2020/...”
327(497.11:510)“2020/...”

Др Радина Вучетић, редовна професорка
Универзитет у Београду, Филозофски факултет
rvucetic@f.bg.ac.rs

Оригинални научни рад
Примљен: 30. 9. 2022.
Прихваћен: 14. 10. 2022.

„Дежурни кривац” у епидемијама и пандемијама: од синофобије до „Хвала, брате Си!”

Апстракт: У чланку је приказан кратак историјат стигматизације и тражења „дежурног кривца” / „жртвеног јарца” у епидемијама и пандемијама, с посебним освртом на Србију, а потом је анализиран однос према Кини и Кинезима током пандемије ковид-19. Анализа стигматизације одређених религијских, етничких, расних и мањинских група у епидемијама и пандемијама, послужила је да се додатно осветле различита друштва и међусобни односи који владају у њима. Напади до којих је дошло на Кинезе током пандемије ковид-19 имају и политичку димензију, која је овде сагледавана и на глобалном нивоу, и у Србији.

Кључне речи: дежурни кривац, стигматизација, епидемија, пандемија, синофобија, ковид-19, Кина, српско-кинески односи.

У потрази за „дежурним кривцем”

Откако постоје епидемије и пандемије, постоји и потрага за „дежурним кривцем”, односно „жртвеним јарцем”, на кога пада сав бес заједнице суочене са смрћу изазваном вирусима и бактеријама. Тренутак у коме се одређене државе и друштва нађу под налетом епидемија или пандемија покреће различите одбрамбене механизме оних који су се нашли у опасности, и ти механизми често укључују стигматизацију одређених група, масовну хистерију, немире и насиље, што додатно осветљава та друштва и међусобне односе који владају у

њима.¹ Објекти ове врсте предрасуда и мржње укључивали су, пре свих, припаднике мањинских група или неке од аутсајдера и људи са маргине који су били „другачији” од већине у одређеној заједници. Кроз историју, „дежурни кривац” је тражен за кугу, колеру, велике богиње, шпанску грозницу, ХИВ, еболу, и различите епидемије и пандемије, закључно са пандемијом корона вируса (ковид-19), што је доводило и доводи до дискриминације и насиља, најчешће усмерених ка одређеној етничкој или религијској групи.² Истраживања показују да су друштва најнасилније реаговала против „дежурних криваца” за време велике епидемије куге (1347–1352), када се претпоставља да је само у Европи умрло око 50 милиона људи, за време епидемија колере и великих богиња у 19. веку, али и у 21. веку, за време епидемије еболе у Западној и Централној Африци (2013–2016) и пандемије ковид-19.³

У време велике епидемије куге у 14. веку, с врхунцем у периоду 1347–1352, када је од ове смртоносне болести умрло око 40% европске популације, „дежурни кривци” најчешће су тражени у Јеврејима.⁴ Окривљени за болест, Јевреји су тада претрпели један од највећих прогона и страдања у историји. Сматра се да је уочи „црне смрти” широм Европе било 363 града са јеврејским заједницама, да би током трајања епидемије више од 200 заједница било збрисано – њихови Јевреји су, оптужени за ширење заразе или тровање бунара, убијени, или протерани из својих домова.⁵ О томе колико су Јевреји стигматизовани током највеће епидемије куге у средњем веку, сведочи и иронични коментар *Нјујорк тајмса*, да чуди што судећи по томе колико често и отровно су оптуживани за ову пошаст, куги није остао назив „јеврејска смрт”, уместо „црна смрт”.⁶

¹ Frank M. Snowden, *Epidemics and Society. From Black Death to Present*, (New Haven and London: Yale University Press, 2019), 5; Radina Vučetić, *Nevidljivi neprijatelj. Variola vera 1972*, (Beograd: Službeni glasnik, 2022), 84.

² Samuel K. Cohn, “Pandemics: waves of disease, waves of hate from the Plague of Athens to A.I.D.S.”, *Historical Research*, 85(230), 535–555.

³ Remi Jedwab, Amjad M. Khan, Jason Russ, Esha D. Zaveri, “Epidemics, pandemics, and social conflict: Lessons from the past and possible scenarios for COVID-19”, *World Development*, 147(2021), 105629, 4.

⁴ Christian W. McMillen, *Pandemics. A Very Short Introduction*, Oxford: Oxford University Press, 2016, 17; J. N. Hays, *The Burdens of Disease. Epidemics and Human Response in Western History*, New Brunswick, New Jersey and London, 2009, 51.

⁵ Noel Johnson, Mark Koyama, Remi Jedwab, “Pandemics and the persecution of the minorities: Evidence from the Black Death”, CEPR, 3 May 2020, <https://cepr.org/voxeu/columns/pandemics-and-persecution-minorities-evidence-black-death> (1. новембар 2022); Priscilla Wald, *Contagious. Cultures, Carriers, and the Outbreak Narrative*, Durham and London: Duke University Press, 2008, 144–145.

⁶ McNeil, Donald G. Jr., “Finding a Scapegoat When Epidemics Strike”, *The New York Times*, Aug. 31, 2009, <https://www.nytimes.com/2009/09/01/health/01plague.html> (1. новембар 2022).

И 19. век је, са порастом смртности од заразних болести, донео нове „дежурне кривце“. Приликом велике епидемије колере у Великој Британији 1831–1832. године дошло је до нереда у градовима, јер су многи веровали да су за ширење ове болести криви лекари и елите, који су, наводно, изазвали епидемију да очисте популацију од сиромашних, који су њоме били највише погођени, а слична је била реакција сиротиње и у Русији, која је била погођена епидемијом колере годину дана раније, 1830–1831. године.⁷

И с друге стране Атлантика је кривац за болести тражен у Другом, најчешће религијском или етничком Другом. Тако су за време епидемије великих богиња у Сан Франциску у другој половини 19. века, кривци тражени у мањинској заједници Кинеза у овом граду, односно – у Кинеској четврти.⁸ Поред Кинеза, у Америци су за ширење болести попут колере, великих богиња и дечије парализе оптуживани имигранти из Ирске и Италије. Најпознатији је случај „Тифусне Мери“, ирске имигранткиње Мери Мелон, која је постала најпознатији светски „кривац“ за преношење неке заразе. Она је као девојка емигрирала из Ирске у Њујорк, где је радила као куvariца у елитним њујоршким породицама. Испоставило се да је између 1900. и 1907. умрло доста људи из породица у којима је радила, па је после епидемиолошких анализа утврђено да су сви умрли од тифусне грознице, коју им је пренела Мери Мелон, као асимптоматски преносилац. „Тифусна Мери“ је временом постала митски архетип зараженог Другог, у овом случају имигранта и представника ниже класе, који шири инфекцију у здравом, „цивилизованом“ друштву.⁹

Да су заразе културни конструкт, нису показивали само примери из давнијих времена, већ и различити случајеви у 20. веку. Када се појавио полиомијелитис као озбиљна америчка пошаст, одмах је повезан са сиромашном популацијом урбаних миграната, а чак је и зависност од дрога првенствено повезивана са различитим маргиналним расним или етничким групама – опијум са кинеским имигрантима, а кокаин и друге врсте дрога са Афроамериканцима.¹⁰

Довољно је некад и само се осврнути на називе болести и видети како су и они често „упирали прстом“ на „дежурног кривца“, о чему говоре различита именована вируса грипа („шпански“¹¹, „азијски“, „хонконшки“), због чега се Светска здравствена организација (СЗО) снажно бори да избегава називе везане за етницитет, или животињске врсте („птичији“ и „свињски“ грип, „мајмунске“ богиње) и да различите типове вируса означава на други начин, словима и

⁷ Jedwab, Khan, Russ and Zaveri, “Epidemics, pandemics, and social conflict”, 6.

⁸ Susan Craddock, “Sewers and Scapegoats: Spatial Metaphors of Smallpox in Nineteenth Century San Francisco”, *Social Science and Medicine*, Vol. 41, No. 7 (1995), 957.

⁹ Wald, *Contagious*, 68–69.

¹⁰ Hays, *The Burdens of Disease*, 293–294.

¹¹ Који, парадоксално, није имао никакве везе са Шпанијом, ни са Шпанцима.

бројевима (попут вируса грипа Х1Н1). Упркос овим тежњама СЗО, медији су били и остали склонији именовану вируса којим би се често упирао прст ка одређеном делу света и(ли) одређеној заједници.¹²

Двадесети век је списку „дежурних криваца” додао још једну мањинску групу, хомосексуалце, са појавом епидемије ХИВ/АИДС-а. Тражење кривца било је свеprisутно у јавном дискурсу о вирусу (ХИВ) и најтежем стадијуму болести (АИДС), а од како је болест откривена 1981. године, кривац је проналажен у мањинским групама које су оптуживане за неморално понашање, промискуитет и наркоманију. Да је свако додатно проналазио „свог” кривца, сведочи то што су Американци за ову болест оптуживали Хаићане, а Французи Американце.¹³ Штавише, формулација 4Х за коју се везивао АИДС, указивала је на „дежурне кривце” – хомосексуалце, хероинске овиснике, Хаићане и хемофиличаре. У стигматизацији су се издвајале прве три групе, јер су једино хемофиличари сматрани „недужним”. Осамдесетих и деведесетих година је та стигматизација у потпуности изоловала прве три маргиналне групе, и учинила да се појачају стереотипи о томе да су хомосексуалци и наркомани неморални, а да су Хаићани сиромашни, и као такви, више него ризични за преношење болести, што је паралелно јачало осећај супериорности „моралних” Европљана и Америкаца. Ова стигматизација је имала и своју економску компоненту – примера ради, пре сазнања о АИДС-у, у зиму 1982–1982. године, Хаити је имао 75.000 туриста, док је следеће зиме тај број пао на 10.000.¹⁴ На самом почетку осамдесетих, АИДС је називан и геј-кугом (*gay-plague*), иако је већ тада било познато да се болести највише ширила у Африци, и то међу хетеросексуалцима.¹⁵ Са растом оболелих од АИДС-а, појачана је била и дискриминација према афричким мигрантима,¹⁶ а за време епидемије еболе у Западној Африци (2013–2016), поред дискриминисања афричких миграната, „дежурни кривци” су тражени и у здравственим радницима и државним званичницима, услед чега је у немирима страдало неколико здравствених радника и државних службеника.¹⁷

Развој медицине и демократских институција нису помогли у рационалном сагледавању ни узрока пандемије ковид-19, те је опет тражен „дежурни кривац” у Другом. Страх и фрустрација због појаве новог смртоносног вируса навели

¹² McNeil, Donald G. Jr., “Finding a Scapegoat When Epidemics Strike”, *The New York Times*, Aug. 31, 2009, <https://www.nytimes.com/2009/09/01/health/01plague.html> (1. новембар 2022).

¹³ Dorothy Nelkin, Sander L. Gilman, “Placing Blame for Devastating Disease”, *Social Research*, Vol. 55, No. 3, In Time of Plague (AUTUMN 1988), 362.

¹⁴ Hays, *The Burdens of Disease*, 302.

¹⁵ Snowden, *Epidemics and Society*, 433.

¹⁶ Remi Jedwab et al., “Past plagues: why did some create conflict while others promoted cohesion”, *Economics Observatory*, <https://www.economicsobservatory.com/past-plagues-why-did-some-create-conflict-while-others-promoted-cohesion> (1.11. 2022).

¹⁷ Jedwab, Khan, Russ and Zaveri, “Epidemics, pandemics, and social conflict...”, 8.

су многе заједнице да током првих месеци пандемије идентификују „дежурне кривце“ у Кини и Кинезима. Тако су на самом почетку пандемије у САД хиљаде Американаца азијског порекла постале мета вербалних напада и расистичких и ксенофобичних изјава не само у медијима, него и са самог врха државе – од председника САД Доналда Трампа, који је у јавним наступима ковид-19 називао „кинеским вирусом“, „кинеским грипом“, и „Кунг-грипом“ (*kung-flu*).¹⁸ Хјуман рајтс воч (Human Rights Watch) је због тога 12. маја 2020. године позвао владе да предузму хитне кораке у спречавању расистичког и ксенофобичног насиља и дискриминације повезане са пандемијом ковид-19, и да процесуирају расне нападе на Азијате и људе азијског порекла. На том трагу је била и изјава Генералног секретара Уједињених нација Антонија Гутереша коју је дао 8. маја 2020, да пандемија наставља да изазива цунами мржње и ксенофобије, и тражење жртвеног јарца уз застрашивање, апелујући на владе да делују „како би ојачале имунитет наших друштава против вируса мржње.”¹⁹

Током прва два месеца од проглашења пандемије, напади на Азијате забележени су и у Великој Британији, Италији, Француској, Аустралији, Русији, Кенији, Етиопији, Јужноафричкој Републици, Бразилу, Јужној Кореји, Јапану, Индонезији...²⁰ До априла 2020. године, 96 земаља је увело рестрикције за путовања из Кине, многи ресторани у различитим земљама су забрањивали улазак Кинезима, бојкотоване су кинеске радње. Жртве синофобије су били многи Азијати, који нису нужно били Кинези из Кине, или Кинези уопште, те је тако у Лондону нападнут студент из Сингапура, а музички Конзерваторијум „Santa Cecilia” у Риму забранио је свим студентима из Источне Азије да похађају наставу, без обзира на то да ли су непосредно пре тога путовали у угрожена подручја.²¹

Ни остали делови света нису остали имуни на тражење „дежурног кривца”. Док је у западним земљама најприсутнија била дискриминација према кинеској и другим заједницама азијског порекла, у азијским земљама су за ширење вируса окривљени имигранти и верске мањине – у Кини су мете били Африканци и белци, док су у Индији „дежурни кривци” тражени међу муслиманима. Слично томе, на Блиском истоку су с неподозрењем гледали становнике југоисточне

¹⁸ Omar Simonetti, Mariano Martini, Emanuele Armocida, „COVID-19 and Spanish flu-18: review of medical and social parallels between two global pandemics”, *Journal of Preventive Medicine and Hygiene*. 2021, Sep 15; 62(3), E613-E620. (E-615 овде).

¹⁹ „Covid-19 Fueling Anti-Asian Racism and Xenophobia Worldwide”, Human Rights Watch, 12 May 2020. <https://www.hrw.org/news/2020/05/12/covid-19-fueling-anti-asian-racism-and-xenophobia-worldwide> (6. октобар 2022).

²⁰ Исто.

²¹ Zhipeng Gao, „Sinophobia during the Covid-19 Pandemic: Identity, Belonging, and International Politics”, *Integrative Psychological and Behavioral Science* (2022), 56, 477–478.

Азије и источне Африке.²² Напади до којих је дошло на Кинезе, нарочито у САД и Европи, имају и своју политичку димензију. Ако се узме у обзир да су многи обрасци тражења кривца у Другом одраз стереотипа, страхова и политичких предрасуда, који су повезани са друштвеним и политичким променама,²³ онда страх од Кине и Кинеза добија и политичко значење, услед пораста политичке и економске моћи Кине почетком 21. века, чиме се доводи у питање америчка глобална доминација.

Србија и „дежурни кривци”

Када је Србија у питању, нема много забележених случајева стигматизације до краја 19. века, јер тек тада медији почињу да извештавају о овим темама. Један од првих вируса о коме је штампа озбиљније извештавала био је „руски грип”, пандемија из 1889–1890. године, која је однела око милион жртава широм планете, мада се сматра да је број жртава сигурно био далеко већи. Зараза је кренула из Сибира 1889. године, због чега је болест и названа „руски грип”, проширила се по Европи до краја 1899, а потом почетком 1890. и даље по свету. Штампа је врло брзо почела да пише да су се неки Београђани досетили да би управо Руси, који су у граду продавали „разне коже и разне дрвенарије”, могли бити одговорни за ширење болести, те да би их требало протерати у Аустрију или Немачку, земље које су макар у широј јавности сматране непријатељским.²⁴ Руси су и касније, у међуратном периоду, оптуживани за велик број оболелих од сифилиса у североисточној Србији, нарочито у влашким насељима. Тада је, уз враџбине, којима је сифилис лечен, међу народом ширена и прича о томе да су сифилис у ове крајеве донели руски добровољци још 1876. године.²⁵

И за време епидемије шпанског грипа 1918–1920, нарочито за време другог таласа, који почео по пробоју Солунског фронта, када је српска војска улазила у ослобођену Србију, а који је био знатно погубнији од првог таласа, проносиле су се гласине да су окупатори у повлачењу тровали бунаре и храну, било је и вести да су болест донели „Немци из Азије”, мада је било и оних који су

²² Johnson, Noel, Koyama, Mark, Jedwab, Remy, „Pandemics and the persecution of the minorities: Evidence from the Black Death”, CEPR, 3 May 2020, <https://cepr.org/voxeu/columns/pandemics-and-persecution-minorities-evidence-black-death> (1. новембар 2022).

²³ Nelkin, Gilman, „Placing Blame for Devastating Disease”, 376.

²⁴ Емилија З. Цветковић, Марко М. Миљковић, „Руски грип и српски лек: пандемија грипа 1889–1890. године у Београду и Србији”, у: Марија Лојаница, Драган Бошковић (ур.), *Doomsday*. Кула, Крагујевац: Филум, 2000, 39–41.

²⁵ „Луес у Хомољу”, *Време*, 16. децембар 1936, 7.

сматрали да су болест донели ослободиоци, што није било без основе када су у питању били јужни и централни делови Србије.²⁶

У новонасталој држави, Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, негативна слика Другог као кривца који доноси болести, на стварном, али и на симболичком нивоу, коришћена је и у политичким сукобима. Тако је на заседању Уставотворне скупштине 22. априла 1921. године др Керубин Шегвић, хрватски историчар, политичар и католички свештеник, држао ватрен антисрпски говор, у коме је рекао да су Срби и српска војска донели кугу у новоослобођене крајеве.²⁷

За време Другог светског рата, у окупираној Србији, део пропагандно-едукативне акције били су и чланци о заразним болестима и њиховој превенцији објављивани у домаћој штампи, као и посебне брошуре. У једној од таквих публикација, објављеној 1942. године, у причи „Циганска посла“, описана је „Циганка Цулика, жена чергара Суље“, која иде по селу, гата и краде, остављајући по кућама у које је ушла ваши, од којих је цело село било заражено пегавцем. Даље је, у истој причи, лекар објаснио сељацима, да су „Цигани... покрали ствари, а оставили своје ваши... заражене клицама пегавца“, као и да су чергари ти који, такође, „често велике богиње разносе“,²⁸ што је све било у складу са расистичком политиком нацистичке државе, која је доследно спровођена и у Недићевој Србији, а што показује и уплив политике у тражење „дежурног кривца“ за различите болести.

У периоду социјалистичке Југославије, најочигледнији пример стигматизације Другог, везан је за највећу здравствену кризу у овој земљи, епидемију великих богиња (*variola vera*) из 1972. године, када је за „дежурног кривца“ проглашен дервиш са Косова, Ибрахим Хоти, а са њим, непосредно, и цела исламска заједница. Те године, у Југославији је избила последња европска епидемија великих богиња, болести од које је само у 20. веку страдало између 300 и 500 милиона људи, и од које је смртност у просеку била 30%. У ситуацији страха од непознатог, јер болести пре тога у Југославији није било 42 године, и трагања за „дежурним кривцем“, као и раније у историји великих епидемија и пандемија, посегнуло се за маргиналним Другим.²⁹ С обзиром на то да су вируси, поред „дежурног кривца“ имали и своју географију, те да су најчешће долазили из тропског појаса Африке, са Блиског или Далеког истока, што је требало да „докаже“ да опасност која прети „цивилизованом свету“ долази из „примитивног света“, у југословенском случају су се спајали „дежурни

²⁶ Владимир Кривошејев, *Епидемија шпанске грознице у Србији 1918–1919: са посебним освртом на ваљевски крај*, Нови Сад: Прометеј, 2020, 81.

²⁷ „Политички положај“, *Застава*, 23. април 1921, 3.

²⁸ Милан Ристовић, „Између сузбијања и идеолошке употребе заразних болести у окупираној Србији у Другом светском рату“, у: Милан Ристовић (ур.), *Свакодневица и друштвени одговори на епидемијске кризе 1914–2020*, Београд: Филозофски факултет, 2022, 55–56.

²⁹ Опширније у: Vučetić, *Nevidljivi neprijatelj*, 84–98.

кривац” и „географија заразе”, јер је дервиш са Косова Ибрахим Хоти велике богиње, како се касније испоставило, „донео” са хаџилука, највероватније са оријенталног базара. Тако је ова врста оријенталистичке стереотипизације о „назадним”, „прљавим”, „задртим” и „егзотичним” друштвима Оријента имао и своју балканску варијацију у Југославији, што је послужило за културну, али и политичку доминацију развијенијег дела земље, у односу на неразвијени и заостали југоисток. Као најнеразвијенији део Југославије, са албанским становништвом, чији је део припадао исламу, и које је говорило језик другачији него у остатку земље, Косово је било идеално место и за симболичку географију вируса, и за лоцирање „дежурног кривца”.³⁰ „Уношење” великих богиња у земљу од стране Албанца, дервиша, са хаџилука, послужило је медијима за написе, који су од стране Врховног исламског старешинства из Сарајева оцењени као распривање верске и националне мржње, и који су допринели даљој стигматизацији хаџија, исламске религије, али и Албанаца у Југославији.³¹ И после краја епидемије, остале су последице по исламску верску заједницу (до октобра 1973. су били забрањени одласци на хаџилук), а цела ситуација са „дежурним кривцем” је додатно продубила неповерење између различитих религијских и етничких група у Југославији.³²

Последња глобална пандемија, ковид-19, почела је регистравањем првих необичних случајева пнеумоније у граду Вухану, у централној Кини, у децембру 2019. године, да би се већ у фебруару 2020. године вирус проширио на 45 земаља, што је довело до тога да је 11. марта 2020. СЗО прогласила корона вирус (ковид-19) глобалном пандемијом.³³ Док вирус још није стигао у Србију, етиолошки дискурси су углавном преузимани из страних медија. Доминантан дискурс о кривцима пандемије односио се на Кину, град Вухан и пијацу на којој су се продавале специфичне животиње, од којих је најчешће истицан слепи миш.³⁴ У време док у Србији још није (макар званично) било короне, и док се на њу још увек гледало као на непознату болест о којој из Кине стижу узнемирујуће вести, Кинези су почели да доживљавају непријатности, а случај који је у јануару 2020. године највише узбуркао јавност везан је за кинеску робну кућу из Темерина. Запослени у овој робној кући су се, преко Фејсбука, 27. јануара 2020. обратили српској јавности, објашњавајући да никоме не прети опасност од њих, јер је вирус у Кини, а да су они Кинези из Србије: „*sta zelimo*

³⁰ Исто, 86–87.

³¹ Исто, 95–96.

³² Исто, 98.

³³ „Coronavirus disease (COVID-19) pandemic”, WHO, <https://www.who.int/europe/emergencies/situations/covid-19> (30. октобар 2022).

³⁴ Иван Ковачевић, „Базично мапирање кривца и жртава пандемије у јавном дискурсу”, у: Бојан Жикић (ур.), *Ковид-19 у Србији '20*. (Зборник радова), Београд: Филозофски факултет, 2021, 221.

da kazemo? ovako, nemamo VIRUS!!!! i ni su svi kinezi ima virus!!! jer virus krenuo u januar.2020,a mi nismo bili u kini od prosle godine. znaci. . . Azijka Robna Kuca je zdravo konacno, molim te budi pametan covek, nemoj samo slusas grupoati vesti ,hvala svima!!” и на ту објаву додали „znaci virus je u kini, U KINI!!! nije u Srbiji! a mi smo kinezi U Srbiji.”³⁵

Неколико дана касније, 31. јануара, СЗО је прогласила ванредну ситуацију због корона вируса на глобалном нивоу, јер је вирус почео да се шири ван граница Кине. У таквој ситуацији, Кинези из продавница у Београду наставили су да доказују да немају везе са Вуханом, да од њих не прети никаква зараза, да робу набављају у Кинеском тржном центру у новобеоградском Блоку 70, или да је наручују путем интернета. Продавац Ху из кинеске радње на Дорћолу тврдио је: „Ја сам сада ’Дорћолац’, а Вухан нисам ни видео. Шанса да добијем тај вирус је као да ме овде у Страхињића Бана (београдска улица на Дорћолу – прим. Р.В.) поједе ајкула.”³⁶

У атмосфери страха од непознате болести која се појавила у Кини, Кинески тржни центар у блоку 70 је престао са радом почетком фебруара, о чему је портал *Н1* известио 5. фебруара 2020, уз објашњење да су запослени мало продужили своје одморе после прославе кинеске Нове године, која је те године почела 25. јануара, све до 9. фебруара, иако „нико није болестан, али превентиве ради тако су одлучили.”³⁷ Када се тржни центар поново отворио, новинарка *Вајса* је забележила да је атмосфера „готово застрашујућа, првенствено са економског аспекта. Навучени метални застори, катанци, купци да их на прсте пребројиш.”³⁸

Пандемија ковид-19 проширила се на Србију 6. марта 2020. године, а 15. марта је проглашено ванредно стање на територији целе Републике Србије, које је подразумевало затварање обданишта, школа и универзитета и забрану масовних окупљања, а три дана касније је уведен и полицијски час.³⁹ Дан пре него

³⁵ Извор је пренет у аутентичном облику, без исправки: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=120355666157941&id=103388907854617 (3. новембар 2022).

³⁶ „Нема код нас вируса, централа нам је у Блоку 70, а не у Вухану”: завапили београдски Кинези”, *Новости*, 31. јануар 2020. <https://www.novosti.rs/vesti/naslovna/drustvo/aktuelno.290.html:844831-Nema-kod-nas-virusa-centrala-nam-je-u-Bloku-70-a-ne-u-Vuhanu-Zavapili-beogradski-Kinezi> (1. новембар 2022).

³⁷ „Кинези из блока 70 на Новом Београду продужили одмор до 9. фебруара”, *Н1*, 5. фебруар 2020, <https://n1.info.rs/vesti/a566930-kinezi-iz-bloka-70-na-novom-beogradu-produzili-odmor-do-9-februara/> (4. новембар 2022).

³⁸ Драгана Николетић, „Били смо у кинеском тржном центру у Блоку 70 првог радног дана после проглашења епидемије Корона вируса”, *VICE*, 12. фебруар 2020. <https://www.vice.com/sr/article/wxeg4q/bili-smo-u-kineskom-trznom-centru-u-bloku-70-prvog-radnog-dana-posle-proglasenja-epidemije-korona-virusa> (4. новембар 2022).

³⁹ „Проглашено ванредно стање на територији читаве Србије”, *Влада Републике Србије*, 15. март 2020. <https://www.srbija.gov.rs/vest/451323/proglaseno-vanredno-stanje-na-teritoriji-citave-srbije.php> (20. октобар 2022).

што је проглашено ванредно стање, затворена је кинеска робна кућа у Темерину, уз обавештење да због вируса запослени иду на принудни годишњи одмор од 16. марта. То, међутим није било довољно. Власница робне куће, Кинескиња Нена, која је, како су медији извештавали, у Србији од своје дванаесте године, морала је да објашњава да никада у животу није јела слепе мишеве, да о томе постоји заблуда („не да Нена не воли слепе мишеве него их никада у животу није јела, јер су ’ружни и мука јој је и да гледа’”), те да „ОБОЖАВА САРМУ, ЈАГЊЕТИНУ И ЉУТЕ ПАПРИЧИЦЕ”.⁴⁰

Страх од Кинеза остао је присутан и у Блоку 70 на Новом Београду, где се налази чувени Кинески тржни центар. Када је почетком маја 2020. године почело постепено отварање, и када је дошло до својеврсне нормализације живота, овај тржни центар отворио је врата посетиоцима 8. маја, али је муштерија било мало, а промет је био слаб.⁴¹ То је била драстична промена у односу на период пре пандемије, када су кинеске радње и робне куће у Београду и широм Србије биле пуне купаца, првенствено захваљујући ниским ценама и разноврсној роби. Иако је у медијима објашњавано да уз придржавање епидемиолошких мера (дистанца, маске), у кинеским радњама не постоји већи ризик него у другим радњама, купци су се плашили могућности да производи могу да носе вирус на себи, да су продавци можда заражени и да су радње недовољно проветраване. Иако су запослени у Кинеском тржном центру у Блоку 70 увели све заштитне мере (маске, рукавице, дезобаријере и дозатори у ходницима и дезинфекциона средства у локалима), оне нису уиле довољно поверења грађанима, и радње су углавном биле пуне.⁴² Временом су, међутим, написи о Кинеском тржном центру у Блоку 70 нестајали са новинских ступаца.

Како истиче Иван Ковачевић, овај у свету доминантан дискурс о Кини као „дежурном кривцу” није се поклапао са званичним политичким дискурсом у Србији, јер је „велико пријатељство два братска народа” и лично ангажовање „брата Сија” стварало амбивалентан однос према Кини. Када су из Кине као прва стручна помоћ из иностранства стигли кинески лекари да упуте медицинско особље у Србији у начине поступања са оболелима, с „кинеске кривице” се врло брзо прешло на различите теорије завере, попут оне да је вирус настао у лабораторији у Вухану, али да се не би кварили пријатељски односи са Кином,

⁴⁰ „Кинескиња Нена из Темерина за МОНДО: Волим САРМУ, не слепе мишеве!”, МОНДО, 1. април 2020. <https://mondo.rs/Info/Drustvo/a1304906/Korona-virus-u-Srbiji-najnovije-vesti-Korona-virus-Temerin-Kineskinja-iz-Temerina-Azijska-robna-kuca.html> (3. новембар 2022).

⁴¹ „Шта купце држи даље од Блока 70”, *РТС*, 28. мај 2020. <https://www.rts.rs/page/stories/sr/%D0%9A%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D1%80%D1%83%D1%81/story/3148/zivot-u-vreme-pandemije/3967720/kinezi-blok-70-beograd-korona.html> (4. новембар 2022).

⁴² Исто.

популарно је било схватање да су Американци убацили вирус у лабораторију у Вухану.⁴³

За разумевање српског одступања од доминантног дискурса, треба сагледати односе Србије и Кине у годинама које су претходиле избијању пандемије. Успон у билатералним односима се бележи од 2016. године, успостављањем „свеобухватног стратешког партнерства“ између две државе.⁴⁴ Кина је једна од две сталне чланице Савета безбедности Уједињених нација која није признала независност Косова, док је с друге стране Србија стала уз Кину у територијалним споровима које Кина има у Јужнокинеском мору и око Тибета и Ксињанга. Београд је 2014. године био домаћин Самита 16+1, који је окупио највише званичнике држава Источне и Централне Европе и Кине, а бројни сусрети на врху такође сведоче о значају односа две земље. Поред тога, Србија је главни партнер Кине на Западном Балкану и као део иницијативе „Појас и пут“⁴⁵, што је праћено и значајним кинеским улагањима у Србију,⁴⁶ иако су многе од кинеских инвестиција вишеструко дискутабилне, попут уговора са кинеском компанијом „Шандонг Линглонг“ о изградњи фабрике за производњу гума, сарадње са кинеском компанијом „Зи Ђин“, или кинеских инвестиција у Бору и Мајданпеку. Без обзира на то што се кинеска улагања махом сведе на кредите и позајмице које Србија узима од Кине и кинеских банака, у јавном мњењу је створена слика о изразито јаком српско-кинеском пријатељству. Пријатељство је додатно „продубљено“ и тиме што су од 2018. године, наводно због тога што у Србији живи велики број Кинеза, власти у Србији донеле одлуку о заједничким патролама српске и кинеске полиције, које су поред Београда, патролирале и Новим Садом и Смедеревом.⁴⁷

Одјек политике у тренуцима глобалног страха од новог, непознатог вируса, видео се већ 22. фебруара 2020. године, када су власти Србије организовале концерт подршке кинеском народу у Београду, на Калемегдану, приликом којег је заменик градоначелника Горан Весић изјавио да су „кинески народ и држава

⁴³ Ковачевић, „Базично мапирање криваца и жртава пандемије у јавном дискурсу”, 222.

⁴⁴ Жарко Обрадовић, „Стратешко партнерство 'мале' Србије и 'велике' Кине: Унутрашњи и међународни аспекти сарадње”, Српска политичка мисао, 3/2016, 121–122.

⁴⁵ „Појас и пут” је синтеза две стратешке иницијативе („Европски Пут свиле” и „Поморски Пут свиле 21. века”) које је изнео кинески председник Си Ђинпинг 2013. године, а који има за циљ повезивање територијалним и поморским правцем, и сарадњу великог броја држава на простору између Кине (Азије), Африке и Европе. (Обрадовић, „Стратешко партнерство 'мале' Србије и 'велике' Кине”, 132).

⁴⁶ Исто, 122; Стефан Владисављевић, „Однос Србије према Кини и кинеском присуству на Западном Балкану”, *БФПЕ*, 28. август 2018. <https://bfpe.org/u-fokusu/region-u-fokusu-fokus/odnos-srbije-prema-kini-i-kineskom-prisustvu-na-zapadnom-balkanu/> (15. новембар 2022).

⁴⁷ Ненад Кулачин, „Србија све више личи на кинеску провинцију”, *Al Jazeera*, 3. новембар 2022. <https://balkans.aljazeera.net/opinions/2022/11/3/srbija-sve-vise-lici-na-kinesku-provinciju> (5. новембар 2022).

били уз Србију када јој је било тешко за време НАТО бомбардовања Југославије 1999. године,” те да је обавеза Србије да у том тренутку буде уз Кину. О значају концерта и подршке кинеском народу, сведочи и податак да су присутни били и потпредседник владе и министар унутрашњих послова Небојша Стефановић и „национални координатор механизма сарадње Кине између земаља централне и источне Европе и министар рударства и енергетике Александар Антић”. Догађај је био увеличан паролама „Народ Србије је увек уз кинеску браћу!”⁴⁸

Већ у првом месецу од проглашења пандемије и у Србији, видљива је била промена дискурса, и промена улоге Кине, од краткотрајног „дежурног кривца” до главног помагача и партнера у новонасталим околностима. Већ 15. марта 2020, председник Србије Александар Вучић је на конференцији за штампу, означио Кину као „једину која може да помогне Србији” и као државу у коју се, у тренутку кризе, полагају највеће наде. Чим је кинеска помоћ стигла у Србију, председник Србије Александар Вучић је изјављивао „Не бисмо ништа могли без Кине... једина земља које може да помогне... Верујем у свог брата и пријатеља, Си Ђинпинга... Кина много воли Србију... и ми волимо Кину”, паралелно критикујући Европску унију, од које није добио очекивану помоћ.⁴⁹

Врхунац излива пријатељства су свакако представљали билборди „захвалности кинском лидеру Си Ђинпингу” на више локација по Београду, које је финансирао таблоид *Информер*. Како је дан касније објављено, „*Информер* се јуче (29. марта – прим. Р.В.) симболично захвалио председнику Народне Републике Кине Си Ђинпингу на великој помоћи српском народу у доба страшне пандемије коронавируса. На више локација широм Београда објавили смо билборде са поруком исписаном на српском и кинеском језику ’Хвала, брате Си!’” Главни уредник таблоида Драган Ј. Вучићевић је том приликом нагласио и да ће *Информер* поднети званичну иницијативу градским и републичким властима да се у центру Београда подигне споменик захвалности Кини.⁵⁰

Током трајања пандемије, у мају 2021. године, и министар спољних послова Србије, Никола Селаковић, истакао је да је сарадња Србије и Кине додатно појачана у заједничкој борби против ковида-19, уз подсећање да је „Србија прва европска земља која је почела да користи кинеске вакцине” и подсетио на кинеске медицинске стручњаке који су „прешли десетине хиљада километара да нам пруже помоћ”, као и да је Кина обезбедила медицинску опрему болницама у

⁴⁸ „Београд: Концерт подршке Кини у борби са коронавирусом”, *Al Jazeera*, 22. фебруар 2020. <https://www.slobodnaevropa.org/a/30449080.html> (5. новембар 2022).

⁴⁹ Цит. према: Ана Оташевић, „Кинески или амерички вирус”, *Демостат*, 4. април 2020. <https://demostat.rs/sr/vesti/analize/kineski-ili-americki-virus/852> (15. новембар 2022).

⁵⁰ „Челично пријатељство за сва времена! Хвала Кини и с билборда!”, *Информер*, 30. март 2020. <https://informer.rs/vesti/drustvo/504745/celicno-prijateljstvo-sva-vremena-hvala-kini-bilbor-da-video> (5. новембар 2022).

Србији и медицинарима.⁵¹ О кинеској помоћи се често извештавало, а нарочито су истицане донације Пекиншког института за генетска истраживања (БГИ), уз чију помоћ је у априлу 2020. године, у оквиру Клиничког центра Србије у Београду, отворена лабораторија „Ватрено око“ за тестирање на вирус корона, а потом и друга лабораторија у Нишу, као дотација БГИ и кинеске компаније „Зинђин“. Поред тога, Србија је и највећи број вакцина купила управо од Кине.⁵² Не чуди отуд што је нова амбасадорка Србије у Кини Маја Стефановић, уочи ступања на дужност у марту 2022. године, могла да оцени да су односи две земље на „највишем нивоу у историји“ и најавила даље јачање и продубљивање тих односа у наредним годинама.⁵³

Закључак

Потрага за „дежурним кривцем“ у пандемији ковид-19 у Србији, још једном је потврдила значај политике и политичких збивања у лоцирању и идентификовању „дежурног кривца“. На глобалном нивоу, у време међународних тензија око Кине, и политичких антипатија према Кини, где се преплићу здравствена, расна и политичка нетрпељивост, синофобија је била присутна у политици, медијима, бизнису, и директно је зависила од политичких односа које су различите земље имале са Кином, првенствено у САД, Западној Европи, Аустралији и на Новом Зеланду. Управо због тога, најјачи изливи синофобије и тражење „дежурног кривца“ у Кини и Кинезима су забележени у Америци.⁵⁴ Србија, са својом другачијом политиком према Кини, пратила је другачије глобалне трендове. С обзиром на политичко пријатељство са „дежурним кривцем“ кога је део света видео у Кини и Кинезима, Србија је током пандемије следила један други, такође чест модел понашања – јачање популизма и ауторитаризма, што је био случај у Америци Доналда Трампа, Мађарској Виктора Орбана, Бразилу Жаира Болсонара, или у земљама где су ојачале популистичке и десничарске странке.⁵⁵ Ауторитарни лидери тражили су „дежурног кривца“ за пандемију

⁵¹ „Селаковић: чврсти односи Србије и Кине се одражавају у свим областима“, *Н1*, 31. мај 2021. <https://n1.info.rs/vesti/selakovic-cvrsti-odnosi-srbije-i-kine-se-odrazavaju-u-svim-oblestima/> (10. новембар 2022).

⁵² „Vučić: Srbija će jačati političke i ekonomske odnose sa Kinom“, *Al Jazeera*, 6. јул 2021. <https://www.slobodnaevropa.org/a/vucic-kina-srbija-odnosi/31344096.html> (3. новембар 2022).

⁵³ „Амбасадорка Србије у Кини каже да су односи две земље ’најбољи у историји’“, *Слободна Европа*, 15. март 2022. <https://www.slobodnaevropa.org/a/srbija-kina-odnosi/31754262.html> (6. новембар 2022).

⁵⁴ Више у: Zhipeng Gao, “Sinophobia during the Covid-19 Pandemic: Identity, Belonging, and International Politics”, *Integrative Psychological and Behavioral Science* (2022), 56, 472–490.

⁵⁵ Florian Biber, „Global Nationalism in Times of the COVID-19 Pandemic“, *Nationalities Papers* (2022), 50:1, 17.

ковид-19 у својим „непријатељима”, што су за Виктора Орбана, који такође тесно сарађује са Кином, били имигранти и опозиција. Налажење „дежурног кривца” за пандемију међу имигрантима, имале су и десничарске партије у Европи, попут Алтернативе за Немачку у Немачкој и Слободарске партије у Аустрији, док су десничарске странке у Централној Европи оптуживале Роме.⁵⁶ Српски случај је ту, донекле, специфичан, јер је Кина врло брзо од „дежурног кривца” претворена у најпоузданијег партнера у сузбијању пандемије. На крају су „дежурни кривци” били једино грађани Србије, који су се 7. јула 2020. године окупили да протестују против најављеног поштравања мера за спречавање ширења корона вируса, односно, увођења вишедневног полицијског часа, против којих је интервенисала полиција, бацајући сузавац, и примењујући силу.⁵⁷

Целокупан осврт на „дежурне кривце” од велике епидемије куге у 14. веку, до пандемије ковид-19 у 21. веку, указује на континуитете и на одбрамбене механизме који у различитим временима и околностима функционишу слично. Колико год да су се друштва кроз векове, наизглед, променила, и колико год да су у 20. и 21. веку напредовали медицина и демократске институције, одговор друштва на велике епидемије и пандемије је остао готово непромењен када је суочавање са смртоносним вирусима и бактеријама у питању. И данас се пре посеже за стереотипима и тражењем кривца у Другом, не само да би се друштво лакше суочило са страхом од смрти, него да би се сачувао постојећи систем вредности, али и политичка (пре)моћ. Окривљујући Друге, друштва чувају себе и свој поредак, а однос према Кини у 21. веку показује не само велики потрес изазван пандемијом, него и велике политичке потресе у глобалном прекомпоновању снага.

Списак извора и литературе

- „Ambasadorka Srbije u Kini kaže da su odnosi dve zemlje 'najbolji u istoriji’”, *Slobodna Evropa*, 15. mart 2022. <https://www.slobodnaevropa.org/a/srbija-kina-odnosi/31754262.html> (6.11. 2022)
- „Beograd: Koncert podrške Kini u borbi sa koronavirusom”, *Al Jazeera*, 22. februar 2020. <https://www.slobodnaevropa.org/a/30449080.html> (5.11.2022).
- “Coronavirus disease (COVID-19) pandemic”, *WHO*, <https://www.who.int/europe/emergencies/situations/covid-19> (30.10.2022).
- “Covid-19 Fueling Anti-Asian Racism and Xenophobia Worldwide”, *Human Rights Watch*, 12 May 2020. <https://www.hrw.org/news/2020/05/12/covid-19-fueling-anti-asian-racism-and-xenophobia-worldwide> (6.10.2022).

⁵⁶ Исто, 18.

⁵⁷ Jovana Đurović, „Protest u Beogradu: Policija upotrebila suzavac, zapaljeno nekoliko policijskih vozila”, *VOA*, 7. jula 2020. <https://www.glasamerike.net/a/koronavirus-u-srbiji/5493209.html> (10. novembar 2022)

- „Čelično prijateljstvo za sva vermena! Hvala Kini i s bilborda!”, *Informer*, 30. mart 2020. <https://informer.rs/vesti/drustvo/504745/celicno-prijateljstvo-sva-vremena-hvala-kini-bilborda-video> (5.11. 2022).
- „Kineskinja Nena iz Temerina za MONDO: Volim SARMU, ne slepe miševе!”, *MONDO*, 1. april 2020. <https://mondo.rs/Info/Drustvo/a1304906/Korona-virus-u-Srbiji-najnovije-vesti-Korona-virus-Temerin-Kineskinja-iz-Temerina-Azijska-robna-kuca.html> (3.11.2022).
- „Kinezi iz bloka 70 na Novom Beogradu produžili odmor do 9. februara”, *NI*, 5. februar 2020. <https://n1info.rs/vesti/a566930-kinezi-iz-bloka-70-na-novom-beogradu-produzili-odmor-do-9-februara/> (4.11. 2022).
- Kulačin, Nenad. „Srbija sve više liči na kinesku provinciju”, *Al Jazeera*, 3. novembar 2022. <https://balkans.aljazeera.net/opinions/2022/11/3/srbija-sve-vise-lici-na-kinesku-provinciju> (5.11. 2022).
- „Lues u Homolju”, *Vreme*, 16. decembar 1936. (ćirilica)
- „Nema kod nas virusa, centrala nam je u Bloku 70, a ne u Vuhanu’: zavapili beogradski Kinezi”, *Novosti*, 31. januar 2020. <https://www.novosti.rs/vesti/naslovnadrustvo/aktuelno.290.html:844831-Nema-kod-nas-virusa-centrala-nam-je-u-Bloku-70-a-ne-u-Vuhanu-Zavapili-beogradski-Kinezi> (1.11. 2022).
- Nikoletić, Dragana. „Bili smo u kineskom tržnom centru u Bloku 70 prvog radnog dana posle proglašenja epidemije Korona virusa.” *VICE*, 12. februar 2020. <https://www.vice.com/sr/article/wxeg4q/bili-smo-u-kineskom-trznom-centru-u-bloku-70-prvog-radnog-dana-posle-proglasenja-epidemije-korona-virusa> (4.11.2022).
- Otašević, Ana „Kineski ili američki virus”, *Demostat*, 4. april 2020. <https://demostat.rs/sr/vesti/analize/kineski-ili-americki-virus/852> (15.11.2022).
- „Politički položaj”, *Zastava*, 23. april 1921. (ćirilica)
- „Proglašeno vanredno stanje na teritoriji čitave Srbije”, *Vlada Republike Srbije*, 15. mart 2020. <https://www.srbija.gov.rs/vest/451323/proglaseno-vanredno-stanje-na-teritoriji-citave-srbije.php> (20. 10. 2022). (ćirilica)
- „Selaković: čvrsti odnosi Srbije i Kine se odražavaju u svim oblastima”, *NI*, 31. maj 2021. <https://n1info.rs/vesti/selakovic-cvrsti-odnosi-srbije-i-kine-se-odrazavaju-u-svim-oblastima/> (10.11.2022).
- „Šta kupce drži dalje od Bloka 70”, *RTS*, 28. maj 2020. <https://www.rts.rs/page/stories/sr/%D0%9A%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D1%80%D1%83%D1%81/story/3148/zivot-u-vreme-pandemije/3967720/kinezi-blok-70-beograd-korona.html> (4.11.2022). (ćirilica)
- Vladislavljev, Stefan. „Odnos Srbije prema Kini i kineskom prisustvu na Zapadnom Balkanu.” *BFPE*, 28. avgust 2018. <https://bfpe.org/u-fokusu/region-u-fokusu-fokus/odnos-srbije-prema-kini-i-kineskom-prisustvu-na-zapadnom-balkanu/> (15.11.2022).
- „Vučić: Srbija će jačati političke i ekonomske odnose sa Kinom”, *Al. Jazeera*, 6. jul 2021. <https://www.slobodnaevropa.org/a/vucic-kina-srbija-odnosi/31344096.html> (3.11.2022).

- Cohn, Samuel K. "Pandemics: waves of disease, waves of hate from the Plague of Athens to A.I.D.S." *Historical Research*, 85(230), 535–534.
- Craddock, Susan. "Sewers and Scapegoats: Spatial Metaphors of Smallpox in Nineteenth Century San Francisco." *Social Science and Medicine*, Vol. 41, No. 7 (1995), 957–968.
- Cvetković, Emilija Z., Miljković, Marko M. „Ruski grip i srpski lek: pandemija gripa 1889–1890. godine u Beogradu i Srbiji.”, *Doomsday. Kuga*, Marija Lojanica, Dragan Bošković (ur.), Kragujevac: Filum, 2000, 37–57. (ćirilica)
- Gao, Zhipeng. "Sinophobia during the Covid-19 Pandemic: Identity, Belonging, and International Politics", *Integrative Psychological and Behavioral Science* (2022), 56, 472–490.
- Hays, J. N. *The Burdens of Disease. Epidemics and Human Response in Western History*. New Brunswick, New Jersey and London, 2009.
- Jedwab, Remi, Khan, Amjad M., Russ, Jason, Zaveri, Esha, D. "Epidemics, pandemics, and social conflict: Lessons from the past and possible scenarios for COVID-19." *World Development*, 147(2021), 105629, doi: 10.1016/j.worlddev.2021.105629.
- Johnson, Noel, Koyama, Mark, and Jedwab, Remi, "Pandemics and the persecution of the minorities: Evidence from the Black Death." *CEPR*, 3 May 2020, <https://cepr.org/voxeu/columns/pandemics-and-persecution-minorities-evidence-black-death> (1.11.2022).
- Kovačević, Ivan. „Bazično mapiranje krivaca i žrtava pandemije u javnom diskursu.” *Kovid-19 u Srbiji '20*. (Zbornik radova), Bojan Žikić (ur.), Beograd: Filozofski fakultet, 2021, 219–232. (ćirilica)
- Krivošejev, Vladimir. *Epidemija španske groznice u Srbiji 1918–1919: sa posebnim osvrtom na valjevski kraj*. Novi Sad: Prometej, 2020. (ćirilica)
- McMillen, Christian W. *Pandemics. A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2016.
- McNeil, Donald G. Jr. "Finding a Scapegoat When Epidemics Strike." *The New York Times*, Aug. 31, 2009, <https://www.nytimes.com/2009/09/01/health/01plague.html> (1.11.2022).
- Nelkin, Dorothy, Gilman, Sander, L. "Placing Blame for Devastating Disease." *Social Research*, Vol. 55, No. 3, In Time of Plague (AUTUMN 1988), 361–378.
- Obradović, Žarko. „Strateško partnerstvo 'male' Srbije i 'velike' Kine: Unutrašnji i međunarodni aspekti saradnje.” *Srpska politička misao*, 3/2016, 121–137. (ćirilica)
- Ristović, Milan. „Između suzbijanja i ideološke upotrebe zaraznih bolesti u okupiranoj Srbiji u Drugom svetskom ratu.” Svakodnevnica i društveni odgovori na epidemijske krize 1914–2020, Milan Ristović (ur.), Beograd: Filozofski fakultet, 2022. (ćirilica)
- Simonetti, Omar, Martini, Mariano, Armocida, Emanuele. „COVID-19 and Spanish flu-18: review of medical and social parallels between two global pandemics.” *Journal of Preventive Medicine and Hygiene*, 2021, Sep 15; 62(3), E613-E620.
- Snowden, Frank M. *Epidemics and Society. From Black Death to Present*. New Haven and London: Yale University Press, 2019.
- Vučetić, Radina. *Nevidljivi neprijatelj. Variola vera 1972*. Beograd: Službeni glasnik, 2022.
- Wald, Priscilla. *Contagious. Cultures, Carriers, and the Outbreak Narrative*. Durham and London: Duke University Press, 2008.

Summary

Radina Vučetić, PhD

Scapegoats in Epidemics and Pandemics: From Sinophobia to “Thank you, Brother Xi!”

Ever since there had been pandemics, there was a search for a “scapegoat,” to whom all the anger of the community faced with deadly fear is directed. Throughout history, the “scapegoat” was sought for plague, cholera, smallpox, Spanish flu, HIV, Ebola, and various epidemics and pandemics, including the coronavirus (covid-19) pandemic, leading to discrimination and violence, most often directed towards a specific ethnic or religious group. Immediately after the announcement of the coronavirus pandemic, the Chinese became targets of attacks. The attacks on the Chinese also had a political dimension, mainly due to the rise of China’s political and economic power at the beginning of the 21st century. In case of Serbia, before the virus reached it, the discourse about China as the “scapegoat” was mainly taken from foreign media. However, the situation quickly changed because this dominant discourse did not coincide with Serbian foreign policy and the “strategic partnership” between Serbia and China. During the first month after the pandemic in Serbia was declared, China became the leading partner in the struggle against the pandemic. The billboards represented the peak of the outpouring of friendship, spelling “in gratitude to Chinese leader Xi Jinping”. Even though China and the Chinese were considered “scapegoats” in many parts of the world, Serbia followed a different behavioral model during the pandemic. This included strengthening its friendship with China and growing populism and authoritarianism.

Key words: scapegoats, stigmatization, epidemic, pandemic, Sinophobia, Covid-19, China, Serbian-Chinese relations.

323.23:077.5TWITTER(497.11)“2021/2022”
316.647.5/.8:329(497.11)“2021/2022”

Др Зоран Павловић, редовни професор
Универзитет у Београду, Филозофски факултет
zoran.pavlovic@f.bg.ac.rs

Оригинални научни рад
Примљен: 5. 9. 2022.
Прихваћен: 26. 9. 2022.

„Драга патолошка лажовчино ...” – представа о политичком „другом” у Србији током пандемија Ковида 19*

Апстракт: Предмет рада је представа о другом у политичком дискурсу врхова политичких странака Србије на друштвеним мрежама. Све објаве на друштвеној мрежи Твитер на званичним профилима две водеће политичке странке, Српске напредне странке и Странке слободе и правде, у периоду јун 2021 – април 2022, њих укупно 4,731, анализирани су методом анализе садржаја. Анализа је показала да се о оном другом у објавама релативно често говори; када се говори, то је готово искључиво у негативном контексту, док се у већини негативних објава могу идентификовати морализаторске евалуације. У завршном делу дискутован је значај добијених налаза из угла теоретисања о афективној и моралној поларизацији.

Кључне речи: афективна поларизација, морална поларизација, социјални идентитет, партијска идентификација, друштвене мреже, Србија.

Уводна разматрања: партијски идентитети и политичка поларизација

О политичкој поларизацији говори се деценијама уназад, али, чини се, никада више до у последњих неколико година. Да постоје различитости у „понути” и „потражњи” у политичком животу једне заједнице, тј. да се политичке партије разликују у погледу позиција у вези са битним темама, вредностима које пропагирају и, уопштено, идеологијом, а да унутар бирачког тела постоје групе које се разликују по истим овим критеријума је не само неспорно, него

* Рад је настао у оквиру научноистраживачког пројекта *Човек и друштво у време кризе* који финансира Филозофски факултет Универзитета у Београду.

у једном демократском друштву и неопходно. Нека од класичних гледишта о мотиваторима политичке активности истичу да „човек мисли политички оно што је социјално”¹ или да пак рано усвојена партијска идентификација, осећај психолошке блискости и афективне везаности за одређену политичку партију, боји све касније политичке перцепције и води „преузимању” партијских позиција у вези са релевантним друштвено-политичким темама и детерминише конкретне изборне одлуке.² Социјално залеђе људи је различито, као што су различите и њихове партијске идентификације и, уколико постоји разноврсна партијска понуда, нека врста „подела” унутар друштва је природна последица која ни у ком смислу није, сама по себи, негативна појава.

Типично се у том контексту прави разлика између тзв. *тематски* засноване (енгл. *issue*) и *афективне* поларизације. Тематска (често називана и *идеолошка*) поларизација тиче се подела које се формирају око тема или позиција које су важне за значајан део друштва.³ Супротстављене позиције око Брегзита, обавезне вакцинације или, у домаћем контексту релевантних, приступања ЕУ или НАТО, примери су тема око којих може доћи до формирања супротстављених табора. Из разлога о којима ћемо убрзо нешто више рећи, ова врста поларизације блиско је повезана са другом врстом, афективном поларизацијом. Она се огледа у, најопштије речено, антипатијама које се гаје према онима у супротстављеном табору у чисто афективним терминима (нпр. несвиђање, неповерење).⁴ Разлика између тематске и афективне поларизације у суштини је разлика у фокусу на ставовима грађана/ки према битним темама или на односима међу члановима/цама група који се идентификују са различитим (па и супротстављеним) партијама. Но, обе врсте подела унутар бирачког тела претпостављају да, мотивисани позитивном везаношћу за сопствену групу, људи се „боре” да победе и превладају њихове, најопштије говорећи, идеје и њихов „тим”.

Међутим, последњих година, посебно у западњачком контексту, све чешћи су налази који указују на пораст онога што би могло бити описано као политичка мржња. Разна истраживања дошла су до закључка да унутар бирачког

¹ Paul Lazarsfeld, Bernard Berelson, and Hazel Gaudet, *The People's Choice*, (Columbia: Columbia University Press, 1968), 69.

² Angus Campbell, Angus, Philip E. Converse, Warren E. Miller, and Donald E. Stokes, *The American voter*, (Chicago: University of Chicago Press, 1980), 120–146; Zoran Pavlović, „Partije bez partijskih pristaša? Partijska identifikacija u Srbiji u periodu 1990–2020”, *Kako, koga i zašto smo birali: izbori u Srbiji 1990–2020. godine*, urednici Milan Jovanović i Dušan Vučićević, (Beograd: Institut za političke studije i Službeni glasnik), 133–166.

³ Steven W. Webster and Alan I. Abramowitz, “The ideological foundations of affective polarization in the US electorate”, *American Politics Research* 45, no. 4 (2017), 621–647.

⁴ Shanto Iyengar, Gaurav Sood, and Yphtach Lelkes, “Affect, not ideology: a social identity perspective on polarization.” *Public opinion quarterly*, 76, no. 3 (2012), 405–431; Shanto Iyengar, Yphtach Lelkes, Matthew Levendusky, Neil Malhotra, and Sean J. Westwood, “The origins and consequences of affective polarization in the United States.” *Annual Review of Political Science*, 22 (2019), 129–146.

тела негативна осећања према онима који су у супротном политичком табору постају све интензивнија и надјачавају позитивна осећања према сопственој политичкој опцији, постајући важнији предиктор гласачког понашања.⁵ Једна студија, рецимо, показала је да 91% републиканаца и 86% демократа у САД има неповољно мишљење о другој партији.⁶ Будући да су докази у прилог аналогним променама у преференцијама „политика” веома двосмислени и упитни, основа за непријатељство према другом постаје њихов партијски идентитет.⁷ Конфликт који је на помолу постаје развезан од неслагања у вези са конкретним „политикама”.

Тезе о томе да партијска идентификација води пристрасностима у, најопштије говорећи, обради информација заговаране су деценијама уназад. Како неки аутори констатују, „људима није потребна ауторитарна држава да их наведе да игноришу своје сопствене очи и уши: партијски идентитети искривљују читав низ судова, чак и када су суочени са чињеницама које говоре супротно”.⁸ Ако свему овоме додамо и то да су партијски идентитети чврсто увезани са општијим идеолошким оријентацијама људи,⁹ да задовољавају веома различите и битне мотиве људи¹⁰ и да представљају оквир за усвајање моралних вредности,¹¹ постаје лако разумљиво зашто се партијска лојалност често ставља изнад конкретних политика, па и „истине”,¹² а партијска конкуренција контекстуализује као борба непомирљивих супротстављених страна.

Данас класична социопсихолошка истраживања показала су да је практично било какав облик разврставања људи у групе, чак и оне направљене по потпуно тривијалним критеријумима (нпр. бацањем новчића), „окидач” за позитивна осећања према члановима сопствене групе и негативне евалуације оних који су „други”.¹³ Теорија социјалног идентитета претпоставља да људи

⁵ Alan Abramowitz and Steven W. Webster, “Negative partisanship: Why Americans dislike parties but behave like rabid partisans”, *Political Psychology*, 39, 1 (2018), 119–135.

⁶ “Views of the Republican and Democratic parties”, *Pew Research Center*, 25. 1. 2022, <https://www.pewresearch.org/politics/2022/01/25/views-of-the-republican-and-democratic-parties>.

⁷ Eli J. Finkel, Christopher A. Bail, Mina Cikara, Peter H. Ditto, Shanto Iyengar, Samara Klar, Lilliana Mason et al., “Political sectarianism in America”, *Science*, 370, no. 6516 (2020), 533–536.

⁸ Jay J. Van Bavel and Andrea Pereira, “The partisan brain: An identity-based model of political belief”, *Trends in cognitive sciences*, 22, no. 3 (2018), 213.

⁹ Zoran Pavlović and B. Todosijević, “Ideological self-identification and party identification in Serbia”, *Psychology of Political and Economic Self-Constitution* (2016), 58–61.

¹⁰ John T. Jost, Jack Glaser, Arie W. Kruglanski, and Frank J. Sulloway, “Political conservatism as motivated social cognition”, *Psychological bulletin*, 129, no. 3 (2003), 339–375.

¹¹ Philip E. Tetlock, Ori V. Kristel, S. Beth Elson, Melanie C. Green, and Jennifer S. Lerner, “The psychology of the unthinkable: taboo trade-offs, forbidden base rates, and heretical counterfactuals”, *Journal of Personality and Social Psychology*, 78, no. 5 (2000), 853–870.

¹² Van Bavel & Pereira, “The partisan brain”, 213–214.

¹³ Henri Tajfel, Michael G. Billig, Robert P. Bundy, and Claude Flament, “Social categorization and intergroup behaviour”, *European Journal of Social Psychology*, 1, no. 2 (1971), 149–178.

о себи размишљају у терминима припадности различитим друштвеним групама (нпр. жена, Србин, радикал).¹⁴ Значај било ког од мноштва социјалних идентитета које свако од нас поседује варира са социјалним контекстом. Када је одређени социјални идентитет истакнут (нпр. на политичком скупу) људи ће пре испољавати оно понашање и доживљавати оне емоције које су у складу са активираним социјалним идентитетом.¹⁵ Будући веома мотивисани да своју групу посматрају у позитивним терминима, то за резултат може имати разне анимозитете према онима који припадају другим партијама,¹⁶ али може водити и различитим међугрупним конфликтима. Иако мржња према онима који нису „наши” није неизбежни исход групне идентификације,¹⁷ она имплицира „принципијелно несвиђање оних који су припадници туђе групе”.¹⁸ Третирање поларизације као негативног исхода групне идентификације има теоријског смисла, посебно уколико имамо у виду да у политичкој утакмици постоји реалистичка претња (компетиција око политичке моћи) и симболичка претња (по уверења и норме),¹⁹ што су фактори који имају неспорно велики значај у динамици међугрупних односа. Тако главна манифестација поларизације постаје психолошко и афективно дистанцирање, укључив и интензивну хостилност и изражено неповерење, па и даљу екстремизацију – стереотипизацију и дискриминацију оних који нису „ми”.²⁰

Морална поларизација?

Сасвим недавно, о односима међу присталицама почело се говорити и у контексту моралне поларизације,²¹ тенденције да се морални карактер оних који су присталице друге политичке опције (или, општије, идеолошког „табора”)

¹⁴ Henry Tajfel & John C. Turner, “An integrative theory of intergroup conflict”, *The social psychology of intergroup relations*, uredinci Wiliam G. Austin & Stephen Worchel, (Monterey, CA: Brooks/Cole, 1979), 33–37.

¹⁵ Van Bavel & Pereira, “The partisan brain”, 213–214.

¹⁶ Justin F. Landy, Joshua Rottman, Carlota Batres, and Kristin L. Leimgruber, “Disgusting Democrats and Repulsive Republicans: Members of Political Outgroups Are Considered Physically Gross”, *Personality and Social Psychology Bulletin* (2021), 01461672211065923, 1.

¹⁷ Marilyn B. Brewer, “The psychology of prejudice: Ingroup love and outgroup hate?”, *Journal of Social Issues*, 55, no. 3 (1999), 429–444.

¹⁸ Iyengar et al. “Affect, not ideology”, 406.

¹⁹ Ana-Maria Bliuc, Ayoub Bouguettaya, and Kallam D. Felise, “Online Intergroup Polarization Across Political Fault Lines: An Integrative Review”, *Frontiers in Psychology* (2021), 3.

²⁰ Ibid. 10.

²¹ Shanto Iyengar and Sean J. Westwood, “Fear and loathing across party lines: New evidence on group polarization”, *American Journal of Political Science*, 59, no. 3 (2015), 691–696; Ben M. Tappin and Ryan T. McKay, “Moral polarization and out-party hostility in the US political context.” *Journal of Social and Political Psychology*, 7, no. 1 (2019), 213–220.

посматра негативно, а морални карактер истомишљеника позитивно.²² Тако је, рецимо, једна студија показала да приближно половина републиканаца и трећина демократа у САД оне друге виде као неморалне.²³ Рекло би се да је ово сасвим очекивана последица међугрупних процеса. Имајући у виду да се под идеологијом често подразумева скуп уверења о *исправном* друштвеном поретку и начинима његовог остварења,²⁴ као и гледишта о идеолошким основама групног²⁵ или партијског идентитета,²⁶ групе формиране око дистинктивних уверења и вредности имају, да тако кажемо, различите *етике*. А одатле, до успостављања и употребе моралних критеријума евалуације „нас” и „њих” је кратак пут.

Практично било какав политички конфликт подразумева неслагање у вези са тим каква уверења, вредности и праксе чине добро или пожељно друштво, те и сасвим блага политичка размимоилажења имплицирају и да је „наша” опција више морална него она „друга”, тј. моралну поларизацију.²⁷ Морална дехуманизација или демонизација других честа је тема конфликта у стварном свету, али углавном неке друге природе, попут етничких или расних. Морално демонизоване групе могу бити опажене као егзистенцијална претња,²⁸ чиме и екстремни видови борбе „добра против зла” постају не само легитимни, већ и неопходни. О овим трендовима се говори и као о својеврсном политичком „секташтву” (енгл. *sectarianism*) које се огледа у тежњи да се доминира над омраженим другим, да се „усвоји морализујућа идентификација са једном политичком групом, а против неке друге”.²⁹ Попут религијског, и политичко секташтво у фокусу има моралну исправност и супериорност сопствене групе.

²² Iyengar et al., “Fear and loathing”, 690–692.

²³ “Views of the Republican and Democratic parties”, *Pew Research Center*, 25. 1. 2022, <https://www.pewresearch.org/politics/2022/01/25/views-of-the-republican-and-democratic-parties>.

²⁴ Robert S Erikson and Kent L. Tedin. *American public opinion: Its origins, content and impact*. (London: Routledge, 2015), 64.

²⁵ Bliuc et al., “Online Intergroup Polarization”, 6–8.

²⁶ Pavlović, „Partije bez partijskih pristaša”, 131–141; Bojan Todosijević i Zoran Pavlović, *Pred glasačkom kutijom: politička psihologija izbornog ponašanja u Srbiji* (Beograd: Institut društvenih nauka, 2020), 141–147.

²⁷ John T. Jost, Christopher M. Federico, and Jaime L. Napier, “Political ideology: Its structure, functions, and elective affinities”, *Annual Review of Psychology*, 60 (2009), 307–337; Tappin & McKay, “Moral polarization”, 215–216.

²⁸ Roger Giner-Sorolla, Bernhard Leidner, and Emanuele Castano, “Dehumanization, demonization, and morality shifting: Paths to moral certainty in extremist violence.” *Extremism and the psychology of uncertainty*, 165–182.

²⁹ Finkel et al., “Political Sectarianism”, 533.

Пандемија ковида 19 и политичка поларизација

Несигурност и друштвене тензије које је са собом донела пандемија ковида 19 само су долили „уље на ватру” у контексту феномена политичке поларизације. У једном општијем смислу, описани трендови поларизације сами по себи представљају претњу по демократски поредак, пре свега, један његов темељни принцип – репрезентацију. Будући да екстремна присталица неке политичке партије неће ни под којим условима гласати за опозиционе партије, политичари губе интерес да репрезентују све сегменте друштва, а недемократске тактике у борби за политичку моћ (читај: спречавање доласка на власт „сатанизоване” опције) постају сасвим прихватљиве.³⁰ Пратећа последица ове праксе јесте и давање приоритета партијском „чистунству” насупрот компромисима којима се адресирају потребе великог броја људи. Стога и теме које нису нужно политизоване то у ствари постају.

Пандемија ковида 19 најбоља је и најсвежија илустрација тих трендова. У ситуацији када донете мере бивају перципиране као неадекватне и нетранспарентне, више ствар политичке промоције и маркетинга него бриге о јавном здрављу, а (неопходне) рестрикције селективне, придржавање противпандемијских мера постало је детерминисано партијским припадностима, па и нека врста партијског симбола. Уопштено говорећи, истраживања су показивала да су они либералније политичке оријентације, као и они који симпатишу партије либералног предзнака, били склонији придржавању прописаних мера.³¹ У САД је ношење маске или поштовање изолације било веће међу демократама, него међу републиканцима, а у домаћем контексту је и питање да ли су веома бројни преминули лекари и здравствени радници „умрли од ковида или су умрли од малигних болести (...) политичко питање”.³² Политичке елите су у доброј мери креирале и подстицале поделе унутар друштва зарад неких других, ускопартијских интереса, чиме је партијски идентитет само додатно добијао на ви-

³⁰ Ibid. 535–536.

³¹ Benjamin Coe Ruisch, Courtney Moore, Javier Granados Samayoa, Shelby Boggs, Jesse Ladanyi, and Russell Fazio. “Examining the left-right divide through the lens of a global crisis: Ideological Differences and their implications for responses to the COVID-19 pandemic”, *Political psychology* 42, no. 5 (2021), 795–816; Zoran Pavlović, Bojan Todosijević, and Dragan Stanojević, “Support for the measures in fighting the COVID-19 pandemic: The role of political ideology.”, *Psihologija*, 54, 3 (2021), 207–222; Iii Conway, Lucian Gideon, Shailee R. Woodard, Alivia Zubrod, and Linus Chan, “Why are conservatives less concerned about the coronavirus (COVID-19) than liberals? Comparing political, experiential, and partisan messaging explanations”, *Personality and Individual Differences*, 183 (2021), 111–124.

³² Даница Грујић у интервјуу за Инсајдер: „Prof. dr Grujić: Pogrešno sam shvaćena”, *Insajder*, 16. 3. 2022. <https://insajder.net teme/prof-dr-grujicic-pogresno-sam-shvacena> (посећено 16. марта 2022).

дљивости и релевантности у објашњавању понашања људи. Вакцине (посебно оне „кинеске”) тако постају „Вучићеве”, а противници донетих мера опозиција која „навија за корону”.³³

За то време, емпиријска истраживања су (сада већ недвосмислено) показала да је мотивација људи да се ангажују у вези са противпандемијским понашањима недвосмислено зависна од осећаја заједништва. Осећај заједничког идентитета важна је основа колективне акције у корист нечије групе, укључујући и помажуће понашање у ванредним околностима.³⁴ Велики број студија је показао да су на солидарност у околностима актуелне пандемије спремнији они које карактерише израженији осећај националне идентификације,³⁵ а да су се са пандемијом успешније избориле оне земље (попут Новог Зеланда) чији лидери су у фокусу имали подстицање заједништва, осећаја да су сви у истом проблему и да се све што се ради „за/због нас”, а не „(над) нама”.³⁶ Не треба трошити превише речи на указивање на поражавајуће последице које пропагирано нејединство у оваквим околностима може имати.

Свему морамо додати и важност медија и чињеницу да је пандемија била праћена и инфодемијом. Не само да су људи, у складу са својим препостојећим политичким оријентацијама склонији да бирају медије и информације, већ су и сами медији постали страначки обојени и нескривено пристрасни, што се иначе сматра извором увећаног политичког секташтва.³⁷ Истраживања показују да афективна поларизација може бити појачана негативном кампањом или изложеношћу пристрасним медијима.³⁸ Све ово додатно добија на значају у контексту комуникације путем друштвених мрежа. Начелно говорећи, друштвене мреже су важан катализатор поларизације јер олакшавају интензивну унутаргрупну интеракцију, самим тим и потврђивање, па и екстремизацију групних позиција,³⁹ постови на друштвеним мрежама далеко чешће деле се међу истомишљеницима

³³ „ORIC ŽESTOKO ODGOVORIO ĐILASU: Ukrao je 619 miliona evra, a sebi daje za pravo da napada lekare”, *Kurir*, 16. 11. 2020. <https://www.kurir.rs/vesti/politika/3568617/oric-zestoko-odgovorio-djilas-ukrao-je-619-miliona-evra-a-sebi-daje-za-pravo-da-napada-lekare> (поцењено 16. марта 2022).

³⁴ Vivian L. Vignoles, Zahira Jaser, Frankiebo Taylor, and Evangelos Ntontis, “Harnessing shared identities to mobilize resilient responses to the COVID-19 pandemic”, *Political Psychology*, 42, no. 5 (2021), 817–826.

³⁵ Jay J. Van Bavel, Aleksandra Cichocka, Valerio Capraro, Hallgeir Sjøstad, John B. Nezlek, Tomislav Pavlović, Mark Alfano et al., “National identity predicts public health support during a global pandemic”, *Nature communications*, 13, no. 1 (2022), 1–14.

³⁶ Vignoles et al., “Harnessing shared identities”, 818–819.

³⁷ Finkel et al., “Political Sectarianism”, 535–536.

³⁸ Iyengar et al., “Affect, not ideology”, 424–427.

³⁹ Magdalena Wojcieszak and R. Kelly Garrett, “Social identity, selective exposure, and affective polarization: How priming national identity shapes attitudes toward immigrants via news selection.” *Human communication research* 44, no. 3 (2018), 247–273.

– што се генерално описује као тзв. „ехо комора” феномен (енгл. *echo chamber*).⁴⁰ Чак и излагање гледиштима друге групе врло често за главну последицу има то да међугрупни конфликт постане само – још видљивији.⁴¹ „Информације” које угрожавају позитивну слику своје групе, представљају (симболичку) претњу колективном самопоштовању, те подстичу унижавање и негативне ставове према другој групи.⁴² Тако, иронично, суочавање са скандалима у „својим редовима” за резултат има већу антипатију према политичким ривалима.⁴³ Ако имамо у виду да су друштвене мреже биле један од главних канала (дез)информисања, формулације и ширења различитих и супротстављених наратива о пандемији,⁴⁴ значај њихове анализе не може бити прецењен.

Све ово заправо указује на то да би процеси поларизације у актуелним околностима требало да буду посебно истакнути.

Политичка поларизација у Србији

У којој мери се горео писана динамика односи на политички живот Србије? У смислу (теоријских) нагађања у великој мери; у емпиријском смислу у нешто слабијој мери. И поред сасвим очигледне разлике политичког контекста Србије у поређењу са оним америчко-западњачким (одакле долази највећи број налаза) која се огледа у постојању вишепартијског система, једнако очигледна јесте релевантност тезе о „две Србије” која се одомаћила у домаћем медијском дискурсу као илустрација дубоких подела које између два супротстављања тabora унутар бирачког тела у Србији постоје. На том трагу су и налази бројних емпиријских истраживања последњих неколико деценија, која указују на то да су поделе унутар бирачког тела веома добро документоване и многоврсне.⁴⁵ Грађани и грађанке који гласају за различите партије разликују се по низу

⁴⁰ Eytan Bakshy, Solomon Messing, and Lada A. Adamic, “Exposure to ideologically diverse news and opinion on Facebook”, *Science* 348, no. 6239 (2015), 1130–1132; Alexander J. Stewart, Mohsen Mosleh, Marina Diakonova, Antonio A. Arechar, David G. Rand, and Joshua B. Plotkin, “Information gerrymandering and undemocratic decisions”, *Nature* 573, no. 7772 (2019), 117–121; Jeroen M. Van Baar, and Oriël FeldmanHall, “The polarized mind in context: Interdisciplinary approaches to the psychology of political polarization”, *American Psychologist* (2021), 77, 394–408.

⁴¹ Wojcieszak & Garrett, “Social Identity”, 3–12.

⁴² Blake M. Riek, Eric W. Mania, and Samuel L. Gaertner, “Intergroup threat and outgroup attitudes: A meta-analytic review”, *Personality and Social Psychology Review*, 10, no. 4 (2006), 336–353.

⁴³ Zachary K. Rothschild, Lucas A. Keefer, and Julianna Hauri, “Defensive Partisanship? Evidence that In-Party Scandals Increase Out-Party Hostility”, *Political Psychology* 42, no. 1 (2021), 3–21.

⁴⁴ Видети, нпр. Zoran Pavlović, „Planirana pandemija”? Teorije zavere o korona virusu”, *Svakodnevnica i društveni odgovori na epidemijske krize 1914–2020*, urednik Milan Ristović (Beograd: Filozofski fakultet, 2021), 93–108.

⁴⁵ Jovan Komšić, Dragomir Pantić i Zoran Slavujević, *Osnovne linije partijskih podela i mogući pravci političkog pregrupisanja u Srbiji* (Beograd: Institut društvenih nauka, 2003), 10–113.

релевантних социодемографских обележја,⁴⁶ диспозицијама и ставовима,⁴⁷ културно-вредносним⁴⁸ и идеолошким оријентацијама.⁴⁹ Штавише, поређења присталица различитих политичких партија указивала су на извесне сличности „типичног бирача” идеолошки сродних партија, што је често водило закључку да се појављују обриси „двопартијског система” у бирачком телу Србије који је описиван као подела на модернистичко/проевропски/грађански насупрот традиционалистичком/ националистичком блоку.⁵⁰

Ова истраживања су, међутим, углавном усмерена на питања групних разлика у овим или оним мерама или односу грађана или грађанки према политичким актерима, а веома ретко на питања односа *присталица једне* политичке партије према *присталицама неке друге* политичке партије, посебно у контексту моралних евалуација. Имамо много налаза који указују на генералну дистанцираност грађана од света политике и политичара, нпр. о политичком цинизму, неповерењу, апатији и приватизацији.⁵¹ Но, шта једни о другима у терминима ових групних припадности мисле је практично непознаница. Ни ова студија неће много тога рећи у том смислу, али чини се да не бисмо превише погрешили уколико бисмо закључили да су раније дата разматрања сасвим примерена дескрипција политичких трендова у нашој средини.

Разматрања која у том смислу постоје тичу се дугорочних трендова међупартијских борби или конкуренције међу политичким елитама. Модерна политичка историја Србије мање је прича о стратегијама и дугорочном планирању, о принципијелном и програмском, а више о емоцијама и то оним негативним; борба за власт често више личи „на пузећи грађански рат него на такмичење

⁴⁶ Zoran Slavujević, „Socijalna utemeljenost političkih stranaka pre i posle izbora 2002”, *Partijska scena Srbije posle 5*, urednik Vladimir Goati, (Beograd: Institut društvenih nauka, 2002), 159–194; Todosijević & Pavlović, *Pred glasačkom kutijom*, 151–167.

⁴⁷ Bora Kuzmanović, „Autaritarnost–vapaj za jakim i pouzdanim vođama i disciplinom”, *Kako građani Srbije vide tranziciju, istraživanje javnog mnjenja tranzicije*, priredio Srećko Mihailović (Beograd: Friedrich Ebert Stiftung, 2010), 87–104; Todosijević & Pavlović, *Pred glasačkom kutijom*, 194–197.

⁴⁸ Dragomir Pantić, „Vrednosti birača pre i posle demokratskog preokreta 2000. godine”, *Partijska scena Srbije posle 5. oktobra 2000.*, urednik Vladimir Goati (Beograd: Friedrich Ebert Stiftung i Institut društvenih nauka, 2002), 131–158; Dragomir Pantić & Zoran Pavlović, *Political culture of voters in Serbia* (Belgrade: Institute of Social Sciences, 2009), 38–70; Zoran Pavlović, *Vrednosti samoizražavanja u Srbiji: u potrazi za demokratskom političkom kulturom* (Beograd: Inst. Društvenih Nauka, 2009), 86–97; Zoran Pavlović, *Ogledi o političkoj kulturi* (Beograd: Centar za izdavačku delatnost Filozofskog fakulteta, 2017), 91–107; Zoran Pavlović, Bojan Todosijević, and Olivera Komar, “Education, authoritarianism, and party preference in the Balkans”, *Problems of Post-Communism*, 66, no. 6 (2019), 402–417.

⁴⁹ Pavlović & Todosijević, “Ideological self-description”, 58–61.

⁵⁰ Нпр. Pantić & Pavlović, *Political culture*, 38–70; Pavlović, *Ogledi o političkoj kulturi*, 91–107.

⁵¹ Нпр. Ivana Spasić, *Kultura na delu* (Beograd: Fabrika knjiga, 2013), 99–174; Irena Fiket, Zoran Pavlović, i Gazela Pudar Draško, *Političke orijentacije građana Srbije – Kartografija nemoći* (Beograd: Friedrich-Ebert-Stiftung, 2017), 53–54; Pavlović, *Ogledi o političkoj kulturi*, 108–109.

различитих начела и концепата”.⁵² „Традиција” насилних смена власти на овим просторима, као и политички дискурс препун најтежих оптужби најбоља су илустрација да власт и опозиција једни у другима не виде легитимног противника и сарадника на заједничком пројекту, већ непријатеља против кога је дозвољено употребити сва средства, укључујући и политичке прогоне и убиства.⁵³ У таквој ситуацији, власт и опозиција често не изгледају као „интегрални делови политичког система, већ до границе грађанског рата сукобљене групе”.⁵⁴ Иако се ови закључци примарно тичу односа међу елитама, њихов неспоран значај за текућа разматрања постаје очигледан уколико у политичким елитама – онима који се вређају, прогоне и убијају – видимо оно што они у уско социопсихолошком смислу јесу: истакнути представници групе. Из тог угла посматрано, лидери/елите имају посебно важну улогу у креирању норми, значења групне припадности и одређивања генералног тона интергрупних односа,⁵⁵ па негативна реторика, увреде и претње само воде додатном увећању поларизације. А „лопов”, „лопужа”, „тајкун”, „криминалац”, „доктор смрт”, „слина”, „олош”, „фукара”, „мафијаш”, „фашиста”, „сецикеса”, „педофил” итд. само су неке од етикета које су (постале) саставни део речника у међусобном обраћању локалних политичара, рекло би се поодавно.

Читава ситуација са пандемијом је ствар довела до усијања. Поларизованост, чини се, није могла бити већа јер би се тешко могао пронаћи неки аспект пандемије око кога је консензус разуман или очекиван, од броја преминулих, природе вакцина или самог вируса корона, до транспарентности процедура, успешности рада владе и одговорности оних на позицијама моћи. Два потпуно супротстављена наратива / интерпретације социјалне реалности бисмо поједностављено могли описати као „*има много свега 'доброг' (новца, тестова, заштитне опреме, респиратора, вакцина, људства, транспарентних процедура, информација у медијима ...)* и *мало било чега 'лошег' (преминулих грађана и грађанки, лекара и здравствених радника, лажних информација)*” насупрот гледиштима да „*нема довољно ничега 'доброг' (све побројано)* и *има превише онога 'лошег' (све побројано)*”. Први наратив пропагиран је од стране владајућег режима, медија и оних који га подржавају, док је критични наратив заговаран од стране опозиционих политичара, независних медија и грађана/ки. Имајући у виду да је све у вези са пандемијом било дословце питање живота и смрти, ултимативних критеријума

⁵² Dubravka Stojanović, *Ulje na vodi – ogledi iz istorije sadašnjosti Srbije* (Beograd: Pešćanik, 2010), 67.

⁵³ Dubravka Stojanović, „Ulje na vodi: politika i društvo u modernoj istoriji Srbije”, *Srbija 1804–2004: Tri viđenja ili poziv na dijalog*, Ljubodrag Dimić, Dubravka Stojanović i Miroslav Jovanović (Beograd: Udruženje za društvenu istoriju, 2005), 115–148.

⁵⁴ Ibid. 133.

⁵⁵ Daan van Knippenberg and Michael A. Hogg, “A social identity model of leadership effectiveness in organizations”, *Research in organizational behavior*, 25 (2003), 243–295.

„доброг” и „лошег”, или онога што је лако у тим терминима могло бити самерено (честа „вагања” између очувања економске активности и заштите јавног здравља), сасвим разумно звучи претпоставка да би и морализаторски дискурс од стране елитних чланова групе требало да буде посебно изражен.

Проблем и циљеви студије

У контексту свега реченог, предмет овог рада је представа о другом у политичком дискурсу врхова политичких странака на друштвеним мрежама. Док се горња дискусија углавном тичала питања поларизације „одоздо”, дакле, међу грађанима и грађанкама једне политичке заједнице, фокус ће бити на питањима поларизације „одозго”, међу политичким елитама. Таква анализа важна је из неколико различитих разлога. Постојање трендова поларизације у политичком дискурсу елита фактички би, у складу са горњим разматрањима, дало „материјал” за читав процес поларизације у бирачком телу. Политички дискурс истакнутих представника групе може бити главни канал промоције доминантних идеолошких наратива који постаје основ социјалне идентификацији поделе на „нас” и „њих”, и повезаних процеса групне динамике, међугрупне пристрасности и унутаргрупне фаворизације.

Политички дискурс, употреба језика како би се обављао посао политике, у било ком медију, укључив и друштвене мреже, битан је не само у оном „класичном” смислу уоквиравања одређених тема и когнитивнолингвистичких теза о утицају језика на начин промишљања о феноменима,⁵⁶ већ и у тзв. политолингвистичком смислу.⁵⁷ Политичке поруке за садржај имају не само преношење „политика” – формулацију задатака, циљева и програма у различитим областима друштва – већ и експресију вредности заједничких онима које бисмо могли сматрати члановима и присталицама специфичне политичке групе, које су углавном епидеиктичког типа и за циљ имају похвалу (углавном „нас”) или погрду (углавном „њих”).⁵⁸

Другим речима, функција дискурзивних пракси јесте обликовање ставова и мишљења јавности у целини, али и, специфичније, како унутаргрупно, тако и међугрупно нормирање, позитивно самопредстављање и негативно представљање других, креирање дистинктивне позитивне слике говорника.⁵⁹

⁵⁶ George Lakoff, *Don't Think of an Elephant! Know Your Values and Frame the Debate* (VT: Chelsea Green Publishing, 2004), 3–34.

⁵⁷ Martin Reisigl, “Rhetoric of political speeches”, *Handbook of communication in the public sphere* 4, edited by Ruth Wodak and Veronika Koller (Walter de Gruyter, 2008), 243.

⁵⁸ Ibid. 243–245.

⁵⁹ Martin Reisigl & Ruth Wodak, *Discourse and discrimination: Rhetorics of racism and antisemitism* (London, UK: Routledge, 2001), 263–270; Ruth Wodak, “The contribution of critical linguistics

Ове праксе могу бити социјално интегративне, јер доприносе формирању на-диндивидуалног идентитета и групне солидарности, исто као што могу имати функцију дезинтеграције наглашавајући разликовања и, у најгорем случају, подстичући насилне реакције према онима који су „искључени” и критиковани од стране говорника.⁶⁰

Имајући у виду далекосежне и погубне последице моралне поларизације по могућност успостављања друштвеног консензуса и мирољубивог разрешења конфликта, она ће бити у посебном фокусу даље анализе, са једном хипотетичком, али здраворазумском претпоставком да су аналогни процеси категори-зације међу бирачким телом добрим делом индуковани политичким праксама политичких елита, као истакнутих представника групе, а да је у тренутним околностима морална поларизација посебно истакнута. Не само пандемија вируса корона, већ и еколошки протести, разне афере и, поврх свега, избори и предизборна кампања, сврставања на нас и њих по критеријуму партијске припадности учинило је хронично истакнутим и само додатно појачаним не-ком врстом реторичке свеprisутности политичара захваљујући друштвеним мрежама и онлајн комуникацији.⁶¹

Метод и процедура

Друштвене мреже су бројне, али, у контексту њиховог значаја за политичку комуникацију, једна се јасно издваја – *Твитер* (енгл. *Twitter*)⁶². Како је то недавно једно од великих имена социјалне психологије, Сузан Фиске, приметила, „Твитер дефинише тренутни политички пејзаж”.⁶³ И грађа за ову студију прикупљена је на овој друштвеној мрежи. Уз помоћ слободно доступног сервиса за анализу главних аспеката комуникације на овој друштвеној мрежи *Vicinitas*⁶⁴ преузете су све објаве на овој мрежи на званичним профилима два тренутно главна поли-

to the analysis of discriminatory prejudices and stereotypes in the language of politics”, *Handbook of communication in the public sphere* 4, edited by Ruth Wodak and Veronika Kolle (Walter de Gruyter, 2008), 291–316.

⁶⁰ Reisigl, “Rhetoric of political speeches”, 313.

⁶¹ Ibid. 310–316.

⁶² *Твитер* је бесплатна онлајн друштвена мрежа која омогућава корисницима да шаљу своје и читају туђе кратке текстуалне уносе, тзв. *твитове* – текстуалне поруке максималне дужине до 280 карактера. Поруке могу садржавати слике, видео материјал, могу бити дословно преношење туђих порука (тзв. „ретвитовање”) итд. Регистровани корисници могу да читају и шаљу своје твитове, док их они који нису регистровани могу само читати. *Твитер* је покренут 2006. године и једна је од најпопуларнијих друштвених мрежа. У свету политике, посебно ју је популарисао бивши председник САД, Доналд Трамп.

⁶³ Susan T. Fiske, “Twitter manipulates your feed: Ethical considerations”, *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 119, no. 1 (2022), 1.

⁶⁴ Видети више на: <https://www.vicinitas.io>.

тичка такмаца у Србији, Српске напредне странке (СНС) и Странке слободe и правде (ССП). Будући да сам *Твитер* ограничава могућност преузимања објава „уназад” на максималних 3250 објава, а како би период посматрања био довољно дуг, прикупљен је материјал у периоду од девет месеци, од 1. јуна 2021. г. до 4. априла 2022. г. (дан након избора). Главне информације о прикупљеној грађи приказане су у Табели 1. Анализиране су све објаве (укључив и тзв. „ретвитове”) на тим профилима у посматраном периоду, укупно 4,731 објава, што је приближно 115,150 речи. Све анализиране објаве су јавне и може им приступити било ко уз помоћ интернет претраживача.

Табела 1. Главне информације о материјалу укљученом у анализу

Политичка странка	Твитер налог	Број објава на профилу до 4. априла 2022.	Број објава од 1. јуна 2021. до 4. априла 2022.	Број речи
Српска напредна странка (СНС)	@sns_srbija ⁶⁵	≈22,600	2,920	51,140
Странка слободe и правде (ССП)	@SlobodaIPravda ⁶⁶	4,391	1,811	64,010
Укупно			4,731	115,150

Напомена: називи оба профила су у оригиналу на латиничном писму, као и касније даване објаве ССП, те су у том облику и задржане. Број речи укључује све елементе објаве, укључив евентуалне линкове, тзв. хештегове, називе профила итд.

Свака објава је, као целина, била кодирана по три критеријума. Први се тицао „објекта” објаве и свака објава је кодирана с обзиром на то да ли се у њој **говори о представницима друге групе или не**. Под тиме подразумевамо да се директно или индиректно спомињу друге политичке партије, њихови представници, појединци на позицијама политичке моћи (нпр. министри) или присталице. Спомињање других релевантних актера политичког живота – невладиних организација (нпр. ЦРТА), међународних институција и организација (нпр. НАТО) или појединаца (нпр. Горан Марковић) – кодирано је као неспомињање политичког другог (уколико се у објави, наравно, говорило *само* о њима).

Уколико се о другом говорило, објава је даље кодирана с обзиром на други критеријум, **валенцу објаве**; регистровано је да ли се о политичком другом говори предоминантно *позитивно* (било каква врста позитивне реакције на „лик и дело” другог), *неутрално* (неодређен или нејасан однос, успутно спомињање) или *негативно* (било каква врста негативне реакције). Оне објаве које су о другом говориле негативно, кодиране су додатно с обзиром на **присуство морализујућих евалуација** о другом. Раније студије су „мерењу” моралне

⁶⁵ Видети више на: СНС Србија, *Twitter*, https://twitter.com/sns_srbija?lang=en.

⁶⁶ Видети више на: Stranka slobode i pravde, *Twitter*, <https://twitter.com/slobodaipravda?lang=en>.

поларизације прилазиле из угла приписивања негативних (нпр. неискрен, насилан) и позитивних (нпр. поштен, искрен) моралних црта онима који, рецимо, подржавају супротстављену партију.⁶⁷ Анализе комуникације на друштвеним мрежама више се усмеравају на присуство или одсуство специфичних речи или термина који имплицирају моралне осуде, видљиво у специфичним емоционалним реакцијама које се често сматрају и моралним емоцијама (нпр. гађење) или исказима да је онај други крив, те треба да буде и кажњен.⁶⁸

Овде смо, на трагу тих разматрања, под таквом врстом објава сматрали употребу језика која садржи: (1) негативно конотиране описе понашања (нпр. лаже, краде, врши насиље)⁶⁹ или „личности” другог (нпр. лажов, крадљивац, насилник)⁷⁰ који се типично сматрају релевантним у контексту разматрања питања (не)моралног или погрешног/лошег; (2) указивање на поступке којима се крше (прећутне) морално-законске норме (нпр. куповина гласова, корупција), позивање на потребу кажњавања и преузимања одговорности⁷¹ или отворену евалуацију поступака других у терминима штетних или лоших последица⁷²; (3) присуство емотивних реакција специфичног типа (нпр. гађење, стид, срамота, бес) на поступке друге стране⁷³.

⁶⁷ Tappin & McKay, “Moral polarization”, 218–219.

⁶⁸ Christopher A. Bail, Lisa P. Argyle, Taylor W. Brown, John P. Bumpus, Haohan Chen, MB Fallin Hunzaker, Jaemin Lee, Marcus Mann, Friedolin Merhout, and Alexander Volfovsky, “Exposure to opposing views on social media can increase political polarization”, *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 115, no. 37 (2018), 9216–9221.

⁶⁹ На пример, Igor Radošević, „RT @RadoševićIgor : Lazarevac godinama nema vodu! 🇷🇸 Vesić je pre 2 meseca obećao da će Lazarevac dobiti bunare za pijaću vodu. Opet je slagao! Umesto toga, gradi se fontana za koju će vode biti, a za Lazarevčane restrikcije svakog dana.”, *Twitter*, 7. 10. 2021. <https://twitter.com/SlobodaIPravda/status/1446034342929735681>. Објава се може приступити копирањем датог линка у интернет претраживач (овај коментар важи за све друге веза ка друштвеној мрежи *Твитер* у наставку).

⁷⁰ На пример, СНС Србија, „Знамо сви да сте ти и твој газда Ђилас професионалци у крађи народних пара, али да сте толике лоповчине да чак и слогане крадете је нови ниво блам, чак и за тебе. Владанка”, *Twitter*, 23. 1. 2022. https://twitter.com/sns_srbija/status/1485370197968048132.

⁷¹ На пример, Borko Stefanović, „RT @BorkoStef : Još uvek golubovi nisu prinuđeni da glasaju za sns, ali građani jesu. Neka znaju ti koji organizuju dovođenje birača i pritiske na ljude da glasaju za sns da je zakonska kazna zatvora pet godina i da ne zastareva pet godina od sad. Neće se izvući odgovornosti pred zakonom.”, *Twitter*, 11. 2. 2022. <https://twitter.com/SlobodaIPravda/status/1492231226077421574>.

⁷² На пример, Stranka slobode i pravde, „RT @ssp_begrad : 🇷🇸 METRO – 🇷🇸 Reč struke Naš eminentni arhitekta Dragoljub Bakić, govorio je o štetnom metrou koji je projektovala ova štetočinska vlast. Da u ovoj zemlji može i gore, njemu je bio zabranjen ulaz na Javnu raspravu o metrou 🇷🇸 Oni Beograd vide kao plen i svaka kritika se guši.”, *Twitter*, 13. 10. 2021. <https://twitter.com/SlobodaIPravda/status/1448221515686756353>.

⁷³ На пример, Dejan Bulatović, „RT @DejanBulatovi2 : Zašto u Srbiji ima ljudi koji su gladni, posebno dece??? Zašto ova vlast na to ćuti??? Ovako bogata zemlja, a prazni frižideri, obori i štale... SRAMOTA!!!”, *Twitter*, 3. 11. 2021. <https://twitter.com/SlobodaIPravda/status/1455957257292746765>.

У табели 2 описане су главне варијабле и њихове вредности, а дате су и конкретне илустрације.

Табела 2. Кодна схема са примерима

Варијабла	Пример објаве	
Сломињање другог	Не	Konferenciju za medije možete pratiti uživo na linku https://t.co/nD7Y2Gt75O https://t.co/JSWWfwcaPD ⁷⁴
	Да	Орлић @Vladimir_Orlic: Ђилас и Јеремић траже алиби за крах на изборима ⁷⁵
Валенца коментара о другом	Позитивна	Србија је земља у којој морају да се поштују закони, али и демократске слободе, поручио је председник Републике Србије Александар #Vucic @avucic, те нагласио да управо зато, сматра да су графити мржње и претње упућене Борису Тадићу апсолутно недопустиве. ⁷⁶
	Неутрална	RT @DejanBulatovi2 : Idemo među ljude, da čujemo uživo kako se danas živi u Srbiji, kakve su ponude i cene na pijaci. Važno je da li narod podržava ovu vlast, koliko su ljudi (ne)zadovoljni... Vidimo se sutra u 09:30h u LIVE укључењу! ⁷⁷
	Негативна	Толико се трудио и коначно је успео – дошао је и тај дан да је Ђилас постао већи лажов него што је лопов. Честитамооо! Владанка ⁷⁸
Морализација у негативном коментару	Не	RT @RadoševićIgor : Za 8 godina ova vlast nije rešila problem otpadnih voda. Zato imamo neprijatne mirise fekalne kanalizacije koje se ispuštaju u naše reke. Vreme je da se nešto promeni. Izbori su 3. Aprila, mislite o tome @ssp_beograd @SspZemun ⁷⁹
	Да	Драга патолошка лажовчино што се бахатиш у тајкунском поршеу, никада више Србијом неће управљати криминалци – ни ти, која си на плати у компанији највећег лопова у Србији, а ни твој газда, криминалац светских размера, Ђилас. Владанка ⁸⁰

Овако конципирана анализа за циљ је имала одговоре на питања о томе колика је уопште заступљеност „другог” у комуникацији путем званичног канала на друштвеној мрежи, у каквом „светлу” се он примарно приказује и колико

⁷⁴ Објава Stranka slobode i pravde, *Twitter*, 14. 2. 2022. <https://twitter.com/SlobodaIPravda/status/1493149222421643267>.

⁷⁵ Објава СНС Србија, *Twitter*, 30. 3. 2022. https://twitter.com/sns_srbija/status/1509164881169293318.

⁷⁶ Објава СНС Србија, *Twitter*, 11. 6. 2021. https://twitter.com/sns_srbija/status/1403309102374297600.

⁷⁷ Објава Dejan Bulatović, *Twitter*, 22. 12. 2021. <https://twitter.com/SlobodaIPravda/status/1473718229054930960>.

⁷⁸ Објава СНС Србија, *Twitter*, 21. 12. 2021. https://twitter.com/sns_srbija/status/1473257998063742978.

⁷⁹ Објава Igor Radošević, *Twitter*, 27. 12. 2021. <https://twitter.com/SlobodaIPravda/status/1475571900508168194>.

⁸⁰ Објава СНС Србија, *Twitter*, 17. 7. 2021. https://twitter.com/sns_srbija/status/1416382139734663173.

често се самерава према моралним критеријумима. Поред кодирања објава по наведеним критеријумима посебна пажња посвећена је и самом садржају анализираних објава, која је за циљ имала квалитативну дескрипцију главних елемената наратива о другом. Ко су ти „други“? какви су они и како су описани? шта то они (лоше) раде и с којим циљем? – нека су од питања на која је тражен одговор у анализираном материјалу.

О „навијачима за корону”⁸¹, „моралним кепецима”⁸² и „сваковрсном олошу”⁸³ – Резултати анализе

Од укупног броја од 4,731 анализираних објава, политички други спомиње се у укупно 1,373 објаве, тј. у нешто више од четвртине свих објава (29%). Таква анализа нам овде није у фокусу, али значајно чешће се други спомиње у објавама ССП (48%), него у објавама СНС (17%). Реферисање на „њих”, што се, формално гледано, односи на различите политичке субјекте, релативно је често (Табела 3). Када се други спомиње, то је скоро па искључиво у негативном контексту. Иако је то било постављено као разумно очекивање, спомињање другог на позитиван начин регистровано је само – једном (управо у примеру који је дат у претходној табели 2 као илустрација). У најбољем случају други се спомиње у неутралном, па и неодређеном смислу, али и то веома ретко. У оба случаја се то односи на свега двадесетак објава, што је, у просеку посматрано, свега 3% од укупног броја објава у којима се други уопште спомиње. Реферисање на другог фактички значи његову негативну карактеризацију и то је правило које има веома ретке изузетке. Напоследку, при негативном реферирању на друге, морална евалуација идентификована је у приближно две трећине (61%) објава које на негативан начин говоре о другом.

Но, више од ових квантитативних показатеља који су важни и информативни сами по себи, речитији су вербални описи другог који су били садржаји анализираних објава. У табели 3 приказани су описи и карактеризације других, својеврсни речник увреда и „етикета”, негативних карактерних описа и морално-карактерних „фалинки” политичких опонената. Сви наведени изрази

⁸¹ „ORIC ŽESTOKO ODGOVORIO ĐILASU: Ukrao je 619 miliona evra, a sebi daje za pravo da napada lekare”, *Kurir*, 16. 11. 2022. <https://www.kurir.rs/vesti/politika/3568617/oric-zestoko-odgovorio-djilasu-ukrao-je-619-miliona-evra-a-sebi-daje-za-pravo-da-napada-lekare> (posećeno 16. marta 2022).

⁸² Žarko Mićin, „Dragi građani, moralni kepec #boranovakovic koji ne dolazi na posao 9 godina a uzima platu i izbegao je odgovornost za nestalih 462 miliona vašeg novca će sutra skupljati potpise protiv koga ste vi birali treći put za gradonačelnika. Pokažite kepecu šta mislite o tome”, *Twitter*, 12. 11. 2021. <https://twitter.com/micinzarko/status/1459291487137636353>.

⁸³ „Lopov, ološ, fašista: Politički rečnik predsednika Srbije Aleksandra Vučića”, *Nova.rs*, 5. 1. 2022. <https://nova.rs/vesti/politika/lopov-olos-fasista-politicki-recnik-predsednika-srbije-aleksandra-vucica/> (posećeno 16. marta 2022).

и синтагме конкретно су се јавили у објавама и чак и површан поглед на овај „импресиван” списак негативних описа указује на то да не би било превише погрешно констатовати да оног другог приказују као веома „лошег”.

Табела 3. Субјекти објава и њихови описи и карактеризације

Ко су „они”? На кога се објава односи?
(Бивши) Режим; лидери странака / истакнуте личности (нпр. Д. Ђилас, А. Мартиновић, М. Тепић итд.); „Они”; Председник Републике; представници локалних власти (градоначелници, председници општина); представници Владе (министарства, појединачни министри и министарке); странке (нпр. ДС, СНС); страначке присталице (нпр. „напредњаци”, „Ђиласовци”, „Палмини активисти”).
Шта су „они”? Какви су? Како су описани?
Агресивни; бахати; багинаши; Беливукови политички ментори; безобразници; безбизирни; битанге; „Бивши” политичари; „бокани”; братија; брука и срамота; чекићари; „чивавице”; чуварке режима; деструктивни део опозиције; диктатори; Ђиласов психо-пар; Ђиласова тајкунска свита; Ђиласови пајаци; Ђиласови стипендисти; „Фамилиа”; фићфирићи; финансијери убица; „финансисте”; фукаре; гњиде; „господа” нацисти; хијене; хистерични лажови; храбрише; хулигани; изопаченици; јадни преваранти; јунаци са Твитера; „јуначине”; јуришници; кабадахије; камарила; картел; Кербери; кољачи; крими-комесари; криминалци; крпељи; курсације; лајави крелци; лажљиви пацовчићи; лажна елита; лажни еколози; лажов(чине); лоповска дружина; људски муљ; мегафонке; мекушци; „мишеви”; монструми; моралне наказе; моралне „громаде”; морални ништаци; мрзитељи свега доброг; мултиком банда; надничари; нарко снајке; нарко-комбине; нарко-мафија; ненародни режим; неснађени искомплексирани јадници; незналице; ноћна мора; новокомпоновани окупатори; олош; опасности; Палмини багинаши; Павелићеви поданици; перјанице; пискарала; плаћеници; погрешни људи; политичка трулеж; политички лешинари; политички олоши; политички острашћени појединци; поремећени тајкунски двојац; портпароли убица; послушници; прелетачи/це; преваранти; примитивци; профитери; пропали политичари; психопате; пулени; распали наркомани; разарачи; сатрапи; сецикесе; СНС дрекавци; СНС ескадрон; СНС фаланга; СНС комесари; СНС привесци; СНС старешине; СНС-сателити; сподобе; Српска Нарко Странка; суперлажови; „шапићи”; штеточински режим; шверцери; тајкунска банда; тајкунска опозиција; тајкунска упосленица; тајкунске марионете; тајкунски клан; тајкунско-лоповски тим; тајкунско-политички естаблишмент; талибанско крило опозиције; „весићи”; властољубиве лопуже; Вучићеви гаулајтери; „вучићевићи”; Вучићеве батине; Вучићева скипа; ВУЧИЋЈУГЕНД; згубидани; зли; злочинци; звери; женске верзије Бакареца; жути тајкуни; „Шешелји”.

Не само да други јесте лош, већ, разумљиво, лоше намерава и ради. У табели 4 приказан је релативно исцрпан списак разноразних активности које су у објавама на овај или онај начин осуђиване, а који би, рекло би се, био „применији” опис активности уличних банди или удружених криминалних кланова

него политичких организација, изабраних представника грађана и грађанки. Готово да нема морално-законске норме на чије кршење није указивано, од лагања, крађе, куповине гласова, издаје националних интереса до батинања, уцена, претњи, прижељкивања смрти оног другог и отвореног криминалног деловања.

Иза ових лоших поступака крију се и лоше намере, циљеви због којих морално корумпирани други ради то што ради (Табела 4). Лично богаћење, заштита приватних интереса, спашавање од робије, разни видови дестабилизације државе и злоупотребе ресурса – типично су навођени као циљеви (или разлози) због којих је деловање оног другог такво како јесте.

Табела 4. Осуђујућа понашања и циљеви којима „други” теже

Шта то „лоше” они раде?

Ботују; „цртају мете”; девастирају; дезинформишу јавност; гађају кокошкама; гепекују непослушне; гуше критику; хушкају људе на протесте; иду у погрешном правцу; издају/газе интересе грађана / државе / нације; измишљају афере; колонизују Србију; краду гласове; криминализују противнике; криминализују власт; крше изборни тишину; крше људска права; крше законе; кују заверу; куну; купују гласове; лажу; линчују; „лове” гласове; малтретирају; манипулишу истраживањима; машу пиштољима; мрзе (грађане / своју земљу / државу); нападају (децу / породицу / родитеље / оне који не могу да се бране); неоправдано хапсе; организују атентате; плаћају гласове; пљачкају; „плују”; поклањају земљу странцима (нпр. Арапима); поткопавају позицију Србије; поткупљују; позивају на ликвидацију (Вучића / Ђиласа / Тадића / породице / деце); праве криминалне кланове; пребијају људе; прете; прете смрћу; причају небулозе / бајке / замајавају; прикривају повезаности са криминалцима; припремају изборну крађу; прижељкују смрт / траже метак (нпр. за Председника); продају маглу; провоцирају сукобе; „сахрањују” (нпр. пољопривреднике); сеју зло; спроводе прљаву кампању; спроводе тиранију; спроводе „екоцид”; сврставају се на страну непријатеља; спашавају убице од бекства; шаљу инспекције; шибицаре; шиканирају; шире неистине; штете; тероришу; траже санкције и изолацију Србије; тргују дрогом / оружјем; трују; удружују се са криминалцима; угрожавају здравље људи; уништавају (екологију / економију / државу / земљу / пољопривреду / институције); унижавају успехе Србије; урнишу сопствени народ; увозе народ за гласање; величају и славе злочине; вређају; врше корупцију; врше насиље; злоупотребљавају државне ресурсе; злостављају краве.

С којим циљем то раде?

Да се сачувају од робије; да дођу на власт без избора; да повежу оног другог са криминалцима и мафијом; да се (поново) дочепају републичке касе; да униште традицију и културу; да врате Србију у прошлост; да дестабилизују земљу; да се врате / дођу на власт; да физички елиминишу (председника / појединце / опозицију); да избегну одговорност; да изазову грађански рат; да легализују отимачину; да неометано пљачкају; да се обогате; да доведу до оставке Александра Вучића; да прикрију малверзације; да прикрију некомпетентност; да сруше државу; да заштите интересе приватних компанија / странаца.

Дискусија и закључак

Осамдесетих година прошлог века, једно од ретких истраживања из наше средине, из једног сасвим другог друштвено-политичког контекста, за предмет је имало и социјалну дистанцу, спремност на ступање у блиске интерперсоналне односе са другима који су другачији по низу критеријума, између осталог и по политичкој афилијацији, чланству у Савезу комуниста Југославије.⁸⁴ Испитано на уобичајен начин, путем спремности за ступање у брак, истраживање је указало на практично одсуство социјалне дистанце према критеријуму чланства у СК; три четвртине грађана и грађанки (74%) прихватало је за супруга/у особу са чланством у СК, а идентичан проценат је прихватао и оне који нису чланови. Чланство је другим речима било ирелевантан критеријум социјалног сврставања⁸⁵. Не знамо какви би се резултати могли добити данас, али судећи по међусобним нетрпељивостима и готово дехуманизацији видљивој међу елитним представницима групе, врховима политичких странака, немамо много разлога за оптимизам.

Путем званичних канала комуникације са јавношћу, представници две водеће политичке снаге у Србији, током девет месеци посматрања, једни другима упућивали су веома тешке оптужбе. Политички „други виђен” је као неко чији је карактер мањкав, поступци срамотни и за осуду, а намере малеволентне. Њихов статус, с обзиром на расподелу политичке моћи и њихове позиције у том смислу, власт или опозиционо деловање, утицало је само на то да ли се ради о онима који су лагали и крали у *прошлости* и сада би, наравно преваром и крађом, да се на власт врате (гледите позиције) или онима који *тренутно* лажу и краду и за то ће свакако одговарати, једном када буду свргнути с власти (гледите позиције). У контексту ранијих теоријских разматрања, чини се да је морална поларизација, иза које стоје сви они споменути идентитетски процеси, готово „опипљив” феномен српског политичког живота. Међутим, ствари су још сложеније јер неомиљени други није, да тако кажемо, такмац који заговара интересе одређених скупина унутар друштва и „бори” се да његове идеје и његова визија друштва победе како би свима било боље, већ „кварњак” који се својим карактеристикама и поступцима скоро па дисквалификује као равноправни члан једне моралне заједнице у којој важе норме о које се он тешко „огрешио”. Овакви трендови сасвим су на трагу свих оних процеса који, у исто-

⁸⁴ Dragomir Pantić, „Društvena distanca”, *Jugosloveni o društvenoj krizi*, priredio Stojan Obradović (Beograd: Izdavački centar Komunist, 1985), 155–187.

⁸⁵ Pantić, „Društvena distanca”, 161–170. Илустрације ради, социјална дистанца према другима дефинисаним неким другим критеријумима била је далеко израженија. На пример, свега 45% грађана и грађанки било је спремно да прихвати за брак религиозну особу (нерелигиозни партнер је заправо био пожељнији, 74%); две трећине показивало је одсуство етничке дистанце, док 71% прихватало за брачног супруга особу без обзира на ниво образовања.

ријској перспективи указују на веома изражене анимозитете, узавреле емоције и, у крајњој линији, тешке оптужбе и насиље у српском политичком животу. У том контексту важно је неколико додатних увида.

Пре свега, иако је пандемија и даље била у јеку, она се као тема са различитим интерпретацијама готово није ни спомињала. Изузев успутних оптужби за угрожавање јавног здравља, окосница објава биле су разноврне хроничне афере и теме које са пандемијом ковида 19 и нису имале неке посебне везе. На то је свакако утицала чињеница да су током доброг дела посматраног периода једна од главних тема били избори који су, чини се, сами по себи били тема „препуцавања” и однели превагу и над још једном врло важном темом – ратом у Украјини, за који неко ко би о дешавањима судио на основу званичних објава на друштвеним мрежама две водеће политичке струје у Србији, не би уопште знао ни да се десио. Све ово свакако је последица предизборних стратегија, фокусирања на специфичне теме које имају диспропорционално велики значај у комуникацији са „својима”, али и, не би требало заборавити, неминовних ограничења ове студије која се усмерила само на једну друштвену мрежу и на само две политичке странке.

Поред тога, морамо имати у виду да се ради о комуникацији међу *елитама*. Све анализиране објаве долазе из „устију” саме странке или њихових истакнутих представника чије објаве су даље ширене. Не ради се, дакле, о процесима који нам неминовно говоре да су они аналогни и на „нижем” нивоу, међу присталицама партија, грађанима и грађанкама ове земље. У објавама се, такође, врло ретко говори о грађанима и грађанкама који подржавају супротстављене партије, већ је сав негативитет усмерен на партијске врхушке и, евентуално, интензивније активисте странака током кампање. Савремена политичка психологија сугерише да идентификација са социјалном групом, попут политичке партије, ствара тако снажну унутаргрупну инвестицију да је антипатија неизбежна,⁸⁶ али и да људи постају мање подељени када елите промене своје „секташко” понашање, након што виде да се супротстављени политичари једни према другима односе са топлином и да говоре „непартијским” језиком.⁸⁷ Ова анализа показала је да „материјала” за нормирање односа према другима који је обојен искључиво негативним терминима (што је блага констатација) има у изобиљу. Али, да ли је заиста тако, показаће нека наредна истраживања.

Овде стога можемо указати на импликације добијених налаза које се чине неспорним. Већ је споменуто какве тешкоће и опасност за питање политичке репрезентације представља појава израженије поларизације унутар друштва. Када је то случај, политика постаје не ствар репрезентовања интереса што

⁸⁶ Iyengar et al., “Fear and loathing”, 703–705.

⁸⁷ Leonie, Huddy & Omer Yair. “Reducing affective polarization: Warm group relations or policy compromise?”, *Political Psychology*, 42, no. 2 (2021), 291–309.

већег броја људи, већ тежње да морално корумпирани противник буде побеђен, ствар доминације над непријатељем. Друга страна „вара, тако да бисмо били будале уколико бисмо се придржавали установљених демократских норми”.⁸⁸ Демократији се, уколико ју је овде у старту и било, не пише добро у тренутним околностима. У овом нашем случају, стиче се утисак да две главне политичке партије, једна другу не виде као организације које представљају неке грађане и грађанке који за њих гласају на изборима, већ искључиво као „братију” која „шибицари”, пуни своје џепове и за народ уопште не хаје.

Политичко „секташтво” није неизбежно нити „неизлечиво”. Али у ситуацији када наместо да у ванредним околностима политичке елите промовишу заједништво, осећај припадности и репрезентованости унутар система оне обилато користе морализаторски језик који потенцијално увећава поларизацију, мало је вероватно да је исход ишта друго до аналогне међугрупне хостилности међу грађанима и грађанкама или, алтернативно, њихово устезање и повлачење из јавног живота који, судећи по језику политичких представника, изгледа као борба за криминалну превласт над једним малом делом европске територије који се зове Србија. И једно и друго имају једнако негативне ефекте по перспекте развоја демократије на овим просторима.

Izvori i literatura

SNS Srbija, *Twitter*, https://twitter.com/sns_srbija?lang=en.

Stranka slobode i pravde, *Twitter*, <https://twitter.com/SlobodaIPravda>.

Pew Research Center, <https://www.pewresearch.org/>.

Vicinitas, <https://www.vicinitas.io>.

„Lopov, ološ, fašista: Politički rečnik predsednika Srbije Aleksandra Vučića”, *Nova.rs*, 5. 1. 2022. <https://nova.rs/vesti/politika/lopov-olos-fasista-politicki-recnik-predsednika-srbije-aleksandra-vucica/>. (posećeno 16. marta 2022).

„ORIĆ ŽESTOKO ODGOVORIO ĐILASU: Ukrao je 619 miliona evra, a sebi daje za pravo da napada lekare”, *Kurir*, 16. 11. 2022. <https://www.kurir.rs/vesti/politika/3568617/oric-zestoko-odgovorio-djilasu-ukrao-je-619-miliona-evra-a-sebi-daje-za-pravo-da-napada-lekare>. (posećeno 16. marta 2022).

„Prof. dr Grujičić: Pogrešno sam shvaćena”, *Insajder*, 16. 3. 2022. <https://insajder.net teme/prof-dr-grujicic-pogresno-sam-shvacena> (posećeno 16. marta 2022).

⁸⁸ Finkel et al., „Political Sectarianism”, 535.

- Abramowitz, Alan I., and Webster, Steven W. „Negative partisanship: Why Americans dislike parties but behave like rabid partisans.” *Political Psychology*, 39, 1 (2018), 119–135.
- Bail, Christopher A., Argyle, Lisa P., Brown, Taylor W., Bumpus, John P., Chen, Haohan, Hunzaker, Fallin, Lee, Jaemin, Mann, Marcus, Merhout, Friedolin and Volfovsky, Alexander. „Exposure to opposing views on social media can increase political polarization.” *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 115, no. 37 (2018), 9216–9221.
- Bakshy, Eytan, Messing, Solomon and Adamic, Lada A. „Exposure to ideologically diverse news and opinion on Facebook.” *Science*, 348, no. 6239 (2015), 1130–1132.
- Bliuc, Ana-Maria, Bouguettaya, Ayoub and Felise, Kallam D. „Online Intergroup Polarization Across Political Fault Lines: An Integrative Review.” *Frontiers in Psychology*, (2021), 4744.
- Brewer, Marilynn B. „The psychology of prejudice: Ingroup love and outgroup hate?.” *Journal of Social Issues*, 55, no. 3 (1999), 429–444.
- Campbell, Angus, Converse, Philip E., Miller, Warren E. and Stokes, Donald E. *The American voter*. Chicago: University of Chicago Press, 1980.
- Conway Iii, Gideon, Lucian, Woodard, Shailee R., Zubrod, Alivia and Chan, Linus. „Why are conservatives less concerned about the coronavirus (COVID-19) than liberals? Comparing political, experiential, and partisan messaging explanations.” *Personality and individual differences*, 183 (2021), 111124.
- Erikson, Robert S., and Tedin, Kent L. *American public opinion: Its origins, content and impact*. London: Routledge, 2015.
- Fiket, Irena, Pavlović, Zoran i Pudar Draško, Gazela. *Političke orijentacije građana Srbije – Kartografija nemoći*. Beograd: Friedrich-Ebert-Stiftung, 2017.
- Finkel, Eli J., Bail, Christopher A., Cikara, Mina, Ditto, Peter H., Iyengar, Shanto, Klar, Samara, Mason, Lilliana et al. „Political sectarianism in America.” *Science*, 370, no. 6516 (2020), 533–536.
- Fiske, Susan T. „Twitter manipulates your feed: Ethical considerations.” *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 119, no. 1 (2022), 1.
- Giner-Sorolla, Roger, Leidner, Bernhard and Castano, Emanuele. „Dehumanization, demonization, and morality shifting: Paths to moral certainty in extremist violence.” *Extremism and the psychology of uncertainty* (2012), 165–182.
- Huddy, Leonie, and Yair, Omer. „Reducing affective polarization: Warm group relations or policy compromise?.” *Political Psychology*, 42, no. 2 (2021), 291–309.
- Iyengar, Shanto, and Westwood, Sean J. „Fear and loathing across party lines: New evidence on group polarization.” *American Journal of Political Science*, 59, no. 3 (2015), 690–707.
- Iyengar, Shanto, Lelkes, Yphtach, Levendusky, Matthew, Malhotra, Neil and Westwood, Sean J. „The origins and consequences of affective polarization in the United States.” *Annual Review of Political Science*, 22 (2019), 129–146.
- Iyengar, Shanto, Sood, Gaurav and Lelkes, Yphtach. „Affect, not ideology: a social identity perspective on polarization.” *Public Opinion Quarterly*, 76, no. 3 (2012), 405–431.

- Jost, John T., Federico, Christopher M. and Napier, Jaime L. „Political ideology: Its structure, functions, and elective affinities.” *Annual Review of Psychology*, 60 (2009), 307–337.
- Jost, John T., Glaser, Jack, Kruglanski, Arie W. and Sulloway, Frank J. „Political conservatism as motivated social cognition.” *Psychological Bulletin*, 129, no. 3 (2003), 339–375.
- Komšić, Jovan, Pantić, Dragomir i Slavujević, Zoran. *Osnovne linije partijskih podela i mogući pravci političkog pregrupisanja u Srbiji*. Beograd: Institut društvenih nauka, 2003.
- Kuzmanović, Bora. „Autaritarnost–vapaj za jakim i pouzdanim vođama i disciplinom”. *Kako građani Srbije vide tranziciju, istraživanje javnog mnjenja tranzicije*, priredio Srećko Mihailović, Friedrich Ebert Stiftung, 2010, 87–104.
- Lakoff, George. *Don't Think of an Elephant! Know Your Values and Frame the Debate*. VT: Chelsea Green Publishing, 2004.
- Landy, Justin F., Rottman, Joshua, Batres, Carlota and Leimgruber, Kristin L. „Disgusting Democrats and Repulsive Republicans: Members of Political Outgroups Are Considered Physically Gross.” *Personality and Social Psychology Bulletin* (2021), 01461672211065923.
- Lazarsfeld, Paul F., Berelson, Bernard and Gaudet, Hazel. *The People's Choice*. Columbia: Columbia University Press, 1968.
- Pantić, Dragomir & Pavlović, Zoran. *Political culture of voters in Serbia*. Belgrade: Institute of Social Sciences, 2009.
- Pantić, Dragomir. „Društvena distanca”. *Jugosloveni o društvenoj krizi*, priredio Stojan Obradović, Izdavački centar Komunist, 1985, 155–187.
- Pantić, Dragomir. „Vrednosti birača pre i posle demokratskog preokreta 2000. godine”. *Partijska scena Srbije posle 5. oktobra 2000.*, urednik Vladimir Goati, Friedrich Ebert Stiftung i Institut društvenih nauka, 2002, 131–158.
- Pavlović, Zoran and Todosijević, Bojan. „Ideological self-identification and party identification in Serbia”. *Psychology of Political and Economic Self-Constitution*, edited by Irena Bondarevskaya & E. Iordănescu, Proceedings of the IV international scientific and practical seminar, 2016, 58–61.
- Pavlović, Zoran, Todosijević, Bojan and Komar, Olivera. „Education, authoritarianism, and party preference in the Balkans.” *Problems of Post-Communism* 66, no. 6 (2019), 402–417.
- Pavlović, Zoran, Todosijević, Bojan and Stanojević, Dragan. „Support for the measures in fighting the COVID-19 pandemic: The role of political ideology.” *Psihologija*, 54, 2 (2021), 207–222.
- Pavlović, Zoran. “‘Planirana pandemija’? Teorije zavere o korona virusu”. Svakodnevnica i društveni odgovori na epidemijske krize 1914–2020, urednik Milan Ristović, Filozofski fakultet, 2021, 93–108.
- Pavlović, Zoran. “Partije bez partijskih pristaša? Partijska identifikacija u Srbiji u periodu 1990–2020”. *Kako, koga i zašto smo birali: izbori u Srbiji 1990–2020. godine*, urednici Milan Jovanović i Dušan Vučićević, Institut za političke studije i Službeni glasnik, 2020, 133–166.

- Pavlović, Zoran. *Ogledi o političkoj kulturi*. Beograd: Centar za izdavačku delatnost Filozofskog fakulteta, 2017.
- Pavlović, Zoran. *Vrednosti samoizražavanja u Srbiji: u potrazi za demokratskom političkom kulturom*. Beograd: Institut društvenih nauka, 2009.
- Reisigl, Martin & Wodak, Ruth. *Discourse and discrimination: Rhetorics of racism and antisemitism*. London, UK: Routledge, 2001.
- Reisigl, Martin. „Rhetoric of political speeches”. *Handbook of communication in the public sphere* 4, urednice Ruth Wodak and Veronika Kolle, Walter de Gruyter, 2008.
- Riek, Blake M., Mania, Eric W. and Gaertner, Samuel L. „Intergroup threat and outgroup attitudes: A meta-analytic review.” *Personality and Social Psychology Review*, 10, no. 4 (2006), 336–353.
- Rothschild, Zachary K., Keefer, Lucas A. and Hauri, Julianna. „Defensive Partisanship? Evidence that In-Party Scandals Increase Out-Party Hostility.” *Political Psychology*, 42, no. 1 (2021), 3–21.
- Ruisch, Benjamin Coe, Moore, Courtney, Samayoa, Javier Granados, Boggs, Shelby, Ladanyi, Jesse, and Fazio, Russell. „Examining the left-right divide through the lens of a global crisis: Ideological Differences and their implications for responses to the COVID-19 pandemic.” *Political psychology*, 42, no. 5 (2021), 795–816;
- Slavujević, Zoran. „Socijalna utemeljenost političkih stranaka pre i posle izbora 2002”. *Partijska scena Srbije posle* 5. oktobra, urednik Vladimir Goati, Institut društvenih nauka, 2002, 159–194.
- Spasić, Ivana. *Kultura na delu*. Beograd: Fabrika knjiga, 2013.
- Stewart, Alexander J., Mosleh, Mohsen, Diakonova, Marina, Arechar, Antonio A., Rand, David G. and Plotkin, Joshua B. „Information gerrymandering and undemocratic decisions.” *Nature*, 573, no. 7772 (2019), 117–121;
- Stojanović, Dubravka. „Ulje na vodi: politika i društvo u modernoj istoriji Srbije”. *Srbija 1804–2004: Tri viđenja ili poziv na dijalog*, Ljubodrag Dimić, Dubravka Stojanović i Miroslav Jovanović, Udruženje za društvenu istoriju, 2005, 115–148.
- Stojanović, Dubravka. *Ulje na vodi – ogledi iz istorije sadašnjosti Srbije*. Beograd: Peščanik, 2010.
- Tajfel, Henri, Billig, Michael G., Bundy, Robert P. and Flament, Claude. „Social categorization and intergroup behaviour.” *European Journal of Social Psychology* 1, no. 2 (1971), 149–178.
- Tajfel, Henry & Turner, John C. „An integrative theory of intergroup conflict”. *The social psychology of intergroup relations*, urednici William G. Austin & Stephen Worchel, Monterey, CA: Brooks/Cole, 1979, 33–37.
- Tappin, Ben M., and McKay, Ryan T. „Moral polarization and out-party hostility in the US political context.” *Journal of Social and Political Psychology*, 7, no. 1 (2019), 213–245.
- Tetlock, Philip E., Kristel, Ori V., Elson, S. Beth, Green, Melanie C. and Lerner, Jennifer S. „The psychology of the unthinkable: taboo trade-offs, forbidden base rates, and heretical counterfactuals.” *Journal of Personality and Social Psychology*, 78, no. 5 (2000), 853–870.

- Todosijević, Bojan, and Pavlović, Zoran. *Pred glasačkom kutijom: politička psihologija izbornog ponašanja u Srbiji*. Beograd: Institut društvenih nauka, 2020.
- Van Baar, Jeroen M., and FeldmanHall, Oriol. „The polarized mind in context: Interdisciplinary approaches to the psychology of political polarization.” *American Psychologist* (2021).
- Van Bavel, Jay J., and Pereira Andrea. „The partisan brain: An identity-based model of political belief.” *Trends in cognitive sciences* 22, no. 3 (2018), 213–224.
- Van Bavel, Jay J., Cichocka, Aleksandra, Capraro, Valerio, Sjøstad, Hallgeir, Nezelek, John B., Pavlović, Tomislav, Alfano, Mark et al. „National identity predicts public health support during a global pandemic.” *Nature communications* 13, no. 1 (2022), 1–14;
- Van Knippenberg, Daan, and Hogg, Michael A.. „A social identity model of leadership effectiveness in organizations.” *Research in organizational behavior*, 25 (2003), 243–295.
- Vignoles, Vivian L., Jaser, Zahira, Taylor, Frankiebo, and Ntontis, Evangelos. „Harnessing shared identities to mobilize resilient responses to the COVID-19 pandemic.” *Political psychology*, 42, no. 5 (2021), 817–826.
- Webster, Steven W., and Abramowitz, Alan I.. „The ideological foundations of affective polarization in the US electorate.” *American Politics Research* 45, no. 4 (2017), 621–647.
- Wodak, Ruth. „The contribution of critical linguistics to the analysis of discriminatory prejudices and stereotypes in the language of politics”. *Handbook of communication in the public sphere* 4, urednice Ruth Wodak and Veronika Kolle, Walter de Gruyter, 2008, 291–316.
- Wojcieszak, Magdalena, and Garrett, R. Kelly. „Social identity, selective exposure, and affective polarization: How priming national identity shapes attitudes toward immigrants via news selection.” *Human communication research*, 44, no. 3 (2018), 247–273.

Summary

Zoran Pavlović, PhD

”Dear pathological liar...” – the image of the political ‘other’ in Serbia during the COVID-19 pandemic

The phenomenon of political polarization has been increasingly studied recently. Two types of polarization are typically distinguished in the pertinent literature – the *issue* (or ideological) and *affective* polarization. Affective polarization, the relationship towards the political out-group in emotional terms, has attracted much attention in recent years and scholars argue that animus towards the out-group has become a more important determinant of political life than attachment to one’s own political in-group. Political hatred of the political ‘other’ is usually accompanied by negative moral characterization of political opponents, often described as *moral* polarization. Negative moral judgments of political opponents are not only very corrosive for any democratic society, but make the political life more the matter of the victory over the morally corrupted ‘others’ than a struggle over competing ideas and principles. The ongoing COVID-19 pandemic and unprecedented ease of communication via social networking sites further fuelled these polarization processes. The aim of this paper is to analyze the image of the ‘other’ in the political discourse of the main political parties in Serbia on social networking sites. All posts on Twitter, one of the most popular social networking sites, from the official accounts of the two leading political parties, the Serbian Progressive Party (SNS) and the Party of Freedom and Justice (SSP), in the time period from June 2021 to April 2022 were collected. A total of 4,731 Twitter posts were analyzed using the combination of quantitative and qualitative content analysis. The posts were coded according to three criteria: (1) whether the political ‘other’ has been referenced in the post; (2) if so, whether it has been mentioned in a negative, neutral or positive context; (3) and, if mentioned negatively, how often the moral evaluation of the ‘other’ has been present. The analysis has shown that the ‘other’ is relatively often mentioned in the selected posts; when mentioned, it is almost exclusively in a negative context, while moralizing evaluations can be identified in the majority of negative posts. Moral polarization seems to be widespread, at least in the discourse on social networking sites of SNS and SSP. In the concluding part, the relevance of the obtained findings is discussed from the point of view of theorizing about affective and moral polarization and the prospects of democratization of the Serbian society.

Key words: affective polarization, moral polarization, social identity, party identity, social networking sites, Serbia.

Др Лидија Б. Радуловић, ванредна професорка
Универзитет у Београду, Филозофски факултет
lradulov@f.bg.ac.rs

Оригинални научни рад
Примљен: 21. 9. 2022.
Прихваћен: 4. 10. 2022.

Глас особа са инвалидитетом у време пандемије: антрополошки приступ неједнакости*

Апстракт: У овом раду разматрају се последице које је друштвени одговор на пандемију оставио на особе са инвалидитетом; концепт рањивости и зависности у контексту антропологије неједнакости доводи се у везу са прекарном позицијом особа са инвалидитетом и њихових породица у току првог таласа пандемије; указује се на могућности концептуализације антрополошких истраживања која би узела у обзир глас особа са инвалидитетом, глас оних који брину о њима и осећају додатну несигурност због изостанка или неуспешне мреже социјалне и медицинске подршке у време пандемије.

Кључне речи: ковид 19, особе са инвалидитетом, неједнакост, студије инвалидитета, здравствене и социјалне службе

Увод

Брига о деци, старима, болеснима, особама са инвалидитетом и другим маргиналним и угроженим групама је оно што нас чини људима посебно у кризним временима као што је пандемија изазвана вирусом SARS ковид – 2.¹ И како Гинзбург и Рап примећују, мислимо и о томе да свако може да се препозна и нађе у неком тренутку живота (старењем, несрећним околностима) у категорији инвалидитета, неки ће бити рањивији од других због сиромаштва,

* Овај рад настао је у оквиру научноистраживачког пројекта *Човек и друштво у време кризе* који финансира Филозофски факултет у Београду.

¹ Стикер парафразира познату изреку „реци ми како се понашаш према инвалидима, ја ћу ти речи ко си”. Henri Jacques Stiker, “Using Historical Anthropology to Think Disability”, *Disability in Different Cultures Reflections on Local Concepts*, edited by Brigitte Holzer, Arthur Vreede, Gabriele Weigt (Bielefeld: transcript Verl, 1999), 375.

ратова, катастрофа, лоше здравствене заштите али нико није апсолутно изузет.² Неједнакости у друштву се продубљују након великих катастрофа и криза у друштву, а након пандемије ковид 19 економске неједнакости између богатих и сиромашних постале су све израженије, посебно су погођене маргиналне групе а међу њима и особе са инвалидитетом. Антрополози су средином 20. века својим истраживањима неједнакости били референтна наука за описе и тумачења, а од осамдесетих година доминирао је и активистички приступ за искорењивање неједнакости која је, историјски гледано, одувек постојала. Питање неједнакости као истраживачки проблем од почетка 21. века није више у средишту интересовања антрополога,³ а веома мали број антрополога је посветио пажњу особама са инвалидитетом, посебно у домаћој науци. У првом делу рада више пажње посвећено је прегледу значајних антрополошких и радова из других друштвених и хуманистичких наука⁴ у којима су елабориране и дискутоване различите концептуализације инвалидитета. У другом делу рада разматрају се последице које је, глобално, друштвена реакција и интеракција, и друштвени одговор на пандемију оставио на особе са инвалидитетом; концепт рањивости и зависности, у контексту антропологије неједнакости, доводи се у везу са прекарном позицијом у току првог таласа пандемије.

На крају рада, за будућа емпиријска истраживања остављена је могућност концептуализације антрополошког истраживања које би узело у обзир глас особа са инвалидитетом, глас оних који брину о њима и осећају додатну несигурност због изостанка или неуспешне мреже социјалне и медицинске подршке у време пандемије. Интерпретације проживљеног искуства особа са инвалидитетом биле би значајне за креирање социјалних политика ублажавања будућих епидемијских криза, у којима би особе са инвалидитетом имале неподељену пажњу друштва и третман адекватан њиховим потребама.

Дефинисање појма „инвалидитет” – социјални модел

Термин „инвалиди” је инклузивна категорија, обухвата веома велику групу људи са различитим функционалим оштећењима, са различитим, мањим или

² Faye Ginsburg and Rayna Rapp, “Disability Worlds”, *Annual Review of Anthropology*, 42 (2013), 55.

³ Charles Tilly, “Introduction. Anthropology confronts inequality”, *Anthropological Theory* 1,3, (2001), 299.

⁴ Студије инвалидитета обухватају више академских дисциплина а деведесетих година одвијао се интензивни развој у Великој Британији и Сједињеним Америчким Државама. Види: Tom Shakespeare, “Introduction”, *The Disability Reader: Social Science Perspectives*, edited by Tom Shakespeare, (London Continuum, 1998), 1.

већим здравственим диспаратима.⁵ Иако је термин широко прихваћен постоје неслагања око његове ваљаности и начина на који се употребљава у јавном говору и деловању. Сматра се политички некоректном употреба термина „инвалид” или „инвалидне особе” и препоручује употреба израза „особе са инвалидитетом” јер се специфичност „инвалидности” не односи на особу у целини већ је само део њеног идентитета. У Француској је, на пример, усвојен термин „хендикеп”⁶ који једнако указује на умањеност физичких и менталних способности, али у први план ставља онемогућеност, неравноправност и подређеност у односу на друге људе.⁷ О терминологији би требало дискутовати као делу историјског процеса и развоја односа друштва према особама са инвалидитетом, који се истина споро мења у пракси али утиче на креирање нових социјалних политика и јавних дебата које би водиле до друштвених промена. Историјски посматрано прешли смо пут од представа и веровања у божанску природу и дело особа рођених са неким оштећењем; средњовековно сврставање у лудистички концепт забаве на рачун особа са инвалидитетом; индустријализацију и ратове који су допринели да се број стечених инвалидитета значајно повећа и да се, с једне стране, са верског аспекта, инвалидитет посматра кроз милосрђе и добротинство, с друге стране, развојем медицине уведе медицински модел.⁸ Медицински модел се заснива на клиничкој дијагнози и има за циљ отклањање оштећења, у мери у којој је то могуће путем медицинских третмана рехабилитације, са циљем да се појединац приближи или подреди концепту нормалности у датом друштву.⁹ Овај модел у пракси преовлађује у многим државама света, па и у Србији, наиме, још увек се врши категоризација на основу оштећења, медицински радници репродукују друштвену стигму приписујући различите етикете особама са инвалидитетом.

Друштвене и хуманистичке науке успешно су се избориле за промену схватања инвалидитета од медицинског проблема ка политичком и друштвено конструисаном. Особа са инвалидитетом је онемогућена не својом оне-

⁵ Градски завод за јавно здравље Београда, поводом Међународног дана посвећеног особама са инвалидитетом изнео је податак да у свету живи 15% или једна милијарда људи са инвалидитетом. <https://www.danas.rs/zivot/jedna-milijarda-ljudi-ili-15-odsto-svetske-populacije-ima-neki-oblik-invaliditeta/>, (15.8.2022).

⁶ Светска здравствена организација (WHO) је овај термин искључила из званичне употребе. Кључ за једнакост: *Стандардна правила Уједињених нација за изједначавање могућности које се пружају особама са инвалидитетом*, (Београд: Центар за самостални живот инвалида Србије, 2003), 12.

⁷ Види: Gleeson B.J., “Disability Studies: A historical materialist view”, *Disability & Society*, 12, no. 2, (1997), 181; Simon Brisenden, “Independent Living and the Medical Model of Disability”, *The Disability Reader: Social Science Perspectives*, edited by Tom Shakespeare, (London: Continuum, 1998), 23.

⁸ Douglas C. Baynton, “Disability and the Justification of Inequality in American History”, *The Disability Studies Reader*, edited by Lennard J. Davis, (New York: Routledge, 2013), 17–33.

⁹ Види: Brisenden, “Independent Living and the Medical Model of Disability”.

способљеношћу већ баријерама у окружењу са којима се суочавају. Тако је инвалидитет заправо постојање разноврсних људских потреба које друштво није у могућности да задовољи. Социјални модел¹⁰ инвалидитет не дефинише као недостатак већ као производ друштвене неправде и захтева промене у друштвеној средини.¹¹ Захваљујући утицају теорије Бергера и Лукмана о „друштвеној конструкцији стварности” и социологији знања постављена је теорија о друштвеном моделу инвалидитета која полази од идеје да је инвалидитет друштвено конструисан кроз друштвене процесе класификације и искључивања, што значи да је рањивост инвалида „друштвено и политички произведена”, јер друштво је то које производи и јача негативне стереотипе, а не природно оштећење тела. Тарнер и други научници сагледали су и критиковали негативне последице медијализације и коришћења биомедицинског модела при дефинисању инвалидности.¹² С друге стране, теоретичари социјалног конструкционизма не узимају у обзир саму рањивост и искуство инвалидитета у свакодневном животу. Није довољно, како сматра Тарнер, променити наша уверења па ни доминантни језик бирократизованих институција социјалне заштите, гледано из угла оних који трпе невоље које носи инвалидитет. Рањивост јесте друштвено конструисана јер се у свету у којем влада моћ способних маргинализују они на супротној страни.¹³

Када Бринсенден говори из сопственог искуства, али и из перспективе научника и особе са инвалидитетом, наглашава да је једина разлика између њих и других у томе што неинвалидне особе посматрају особу са инвалидитетом фокусирајући се само на неспособност, као да „пате од аутоматског слепила, не гледају их као људе са различитим способностима, а следствено и различитим потребама”, већ као нељуде са неспособностима; не као људе који могу да конструишу сопствени живот на основу различитих способности, већ као „беспомоћне појединце који морају бити приморани на живот који је конструисан за њих”.¹⁴ На тај начин се од индивидуалног модела који истиче недостатак појединца прелази на друштвени модел – на (не)способност друштва да се прилагоди потребама појединца.¹⁵ „Животи појединаца са инвалидитетом

¹⁰ Види дискусију о социјалном моделу: Tom Shakespeare and Nicholas Watson, “Defending the Social Model”, *Disability & Society*, 12, no. 2, (1997), 293–300.

¹¹ Len Barton, “Sociology, Disability Studies and Education: Some Observations”, *The Disability Reader: Social Science Perspectives*, edited by Tom Shakespeare, (London: Continuum, 1998), 56.

¹² Bryan S. Turner, *Vulnerability and human rights*, (Pennsylvania The Pennsylvania University Press, 2006), 100.

¹³ Исто.

¹⁴ Brisenden, “Independent Living and the Medical Model of Disability”, 23.

¹⁵ Brigitte Holzer, Arthur Vreede, Gabriele Weigt, “Introduction”, *Disability in Different Cultures Reflections on Lokal Concepts*, edited by Brigitte Holzer, Arthur Vreede, Gabriele Weigt, (Bielefeld: transcript Verl 1999), 14.

нису ограничени толико њиховом специфичном врстом инвалидности колико друштвеном интерпретацијом тог инвалидитета.”¹⁶

Конвенција о правима особа са инвалидитетом ослања се на социјални модел и дефинише особе са инвалидитетом као особе „које имају дугорочна физичка, ментална, интелектуална или чулна оштећења, а која у интеракцији са разним препрекама могу ометати њихово пуно и ефикасно учење и друштву на једнакој основи са другима”.¹⁷

Антропологија инвалидитета

Значај антрополошких знања о представама и веровањима о инвалидности у различитим културама је у томе што сведоче да се инвалидитет не посматра само као физички, психолошки или ментални недостатак по рођењу или стечен у току живота, већ као производ схватања и интеракције са другим људима у одређеном друштвеном контексту који одређује шта се под инвалидитетом подразумева, поставља границе ко припада овој категорији и какав ће живот водити. Културни модел инвалидитета се конструише и у односу на очекивања која дато друштво има од својих припадника, у односу на недостатак способности за обављање активности које се сматрају нормалним у односу на пол, старост, друштвене и културне факторе. Интеркултурални приступ инвалидитету упућује на искуства и знања којих људи нису свесни али упознајући друге културне концепте више могу сазнати о себи самима.¹⁸

Дејвис преиспитује конструкцију нормалности а не конструкцију инвалидитета јер сматра да проблем лежи у начину на који је нормалност конструисана да створи „проблем од инвалидитета”.¹⁹ Како је до тога дошло када знамо да су кроз историју постојали лепотни идеали људског тела, који су подразумевали да у стварности не може постојати особа која обједињује све особине и карактеристике, што важи и за све идеалтипске моделе? Објашњење Дејвис тражи у симбиотског вези статистике и еугенике, први статистичари су били заправо и еугеничари, а заједничко им је да су, између осталог, увели концепт нормалног тела, поделили популацију на стандардне и нестандардне, тежили побољшању

¹⁶ Groce, N, “Disability in Cross-Cultural Perspective: Rethinking Disability”, *The Lancet* 354 (9180), (1999), 756.

¹⁷ Конвенција о правима особа са инвалидитетом и Опциони протоколи усвојена је 2006. године на седници Генералне скупштине Уједињених Нација, ступила је на снагу 2008. године, до сада има 185 земаља које су ратификовале ову Конвенцију, што је учинила и Србија 2009. године. https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_potvrdivanju_konvencije_o_pravima_osoba_sa_invaliditetom.html, (15.8.2022).

¹⁸ Holzer, Vreede, Weigt, “Introduction”, 11–12.

¹⁹ Lennard J. Davis, “Introduction: Normality, Power, and Culture”, *The Disability Studies Reader*, (New York Routledge, Taylor and Francis 2013), 1.

људске врсте и смањењу одступања од нормираног (нормалног тела) и на тај начин створили концепт инвалидног тела као девијантног.²⁰

Антрополози су се сусретали са различитим друштвеним одговорима на телесне, бихевиоралне и когнитивне разлике које су припадници многих друштава сматрали аномалијама. Разлике између инвалидних и неинвалидних људи постоје у свим друштвима, важне су пак „друштвене последице које следе из овог признања”.²¹ А оне могу бити веома различите од стигматизације и занемаривања до инфантицида деце рођене са неком аномалијом, при чему се аномалијом сматрало и рођење близанаца или, као у култури Шона у Зимбабвеу, веома озбиљним недостатком сматрало се избијање најпре горњих зуба код бебе.²² Рођење близанаца је у многим културама сматрано аномалијом на основу које могу бити убијени или проглашени светим.²³ Физичка или ментална ометеност перципирала се као посебност и поседовање изузетних натприродних способности, такви људи нису били изложени стигматизацији већ су их сматрали даром од богова, духова, виших сила, изабраним да буду носиоци светог и поседници натприродних моћи.²⁴ Антрополошка истраживања обилују примерима различитог културно дефинисаног односа према припадницима заједнице који се не уклапају у представе о „нормалном” појединцу како га дефинише западна култура.²⁵ Занимљиви илустративни примери нису довољни уколико не узмемо у обзир детаљније описе друштвеног контекста, да ли су и на који начин особе са инвалидитетом интегрисане у тим друштвима, да ли се вреднују као мање вредни, да ли су укључени у институције друштва.

И поред бројних ограничења и потешкоћа у истраживањима живота особа са инвалидитетом, да је могуће приказати и живот ментално недовољно развијених особа, у деценијским истраживањима почев од шездесетих година

²⁰ Исто, 3.

²¹ Russell P. Shuttleworth, “Disability/Difference”, *Encyclopedia of Medical Anthropology, Health and Illness in the World's Cultures*, edited by Carol R Ember and Melvin Ember (New York, Boston, London Kluwer Academic&Plenum Publishers, 2004), 361.

²² Исто, 361.

²³ Susan Reynolds Whyte. “Disability between Discourse and Experience”, *Disability and Culture*. edited by Benedicte Ingstad and Susam Reynolds Whyte, (Berkeley University of California Press, 1995), 271.

²⁴ Оно што се у западној култури сматра инвалидитетом на Андима се перципира у религијском контексту као глас богова или позив. Културно позитивна легитимизација инвалидитета омогућава појединцима да стекну звање уколико поседују лични социјални ресурс, иако имају инвалидитет они се не сматрају инвалидима уколико доприносе заједницама било који начин у световној или сакралној сфери. Ina Rösing, “Stigma or Sacredness. Notes on Dealing with Disability in an Andean Culture”, *Disability in Different Cultures Reflections on Local Concepts*, edited by Brigitte Holzer, Arthur Vreede, Gabriele Weigt (Bielefeld: transcript Verl, 1999), 38.

²⁵ Дobar извор литературе антрополошких истраживања широм света о инвалидитету видети у: *Encyclopedia of Medical Anthropology, Health and Illness in the World's Cultures*, edited by Carol R Ember and Melvin Ember (New York, Boston, London Kluwer Academic&Plenum Publishers), 2004.

прошлог века показали су пионирски радови Едертонa, Лангнеса и Левина, представљајући их као особе способне да имају кохерентан поглед на сопствене животе.²⁶ У зборнику који су уредили о „менталној ретардацији”, иначе широко присутном и прихваћеном термину у то време, указано је да друштвени и културни фактори пресудно утичу на то ко ће се сматрати „ретардираним” – на пример, бројнији су они са нижим социо-економским статусом и етничке мањине у Сједињеним Државама. Антрополози шездесетих година прошлог века скрећу пажњу на неопходност да се и „ментална ретардација” посматра као друштвени и културни феномен. Едертон је 1984,²⁷ након дугогодишњих истраживања, указао да антрополози морају бити осетљиви на уверења и вредности у западној култури која „ментално ретардиране” особе третирају „као децу”, на тај начин категоришемо их као да су неспособни и превиђамо све оно за шта би били способни, или би могли да науче уколико би се приступ променио и омогућило да уче на начин који је прилагођен њиховим потребама. Овакви ставови, засновани на културној претпоставци да су „као деца” (да не могу сами да расуђују, доносе одлуке, да не знају шта желе) не само да су поједностављена схватања већ су штетни за „нормализацију” и самосталан живот јер не узимају у обзир њихове потенцијале.

Интелектуална ометеност је модерна конструкција и није постојала пре него што је установљена идеја о интелигенцији, иако су одувек постојали људи које би са данашњег становишта могли да категоришемо као интелектуално ометене у одређеном историјском и друштвеном контексту они то нису били, као што смо видели исто важи и за различите културе у савременом добу. Разлике о којима су људи некада мислили као да су природне, нормалне на основу којих су подразумевали неједнакост преокренули смо у идентитете етничке, родне, сексуалне као друштвене конструкције, историјски и културно променљиве. Како сматра један од проналазача аутизма психијатар Лео Канер, немогуће је говорити о ментално ретардацији пре 19. века, с друге стране, многи сматрају да је постојао у свим историјским епохама, али није имао посебан друштвени идентитет.²⁸

За антропологију су посебно значајна аутоетнографска истраживања антрополога који су на основу сопственог искуства онеспособљености осветлили специфичну димензију инвалидитета. Роберт Мерфи, културни антрополог,

²⁶ “Introduction”, *Culture and Retardation, Life Histories of Mildly Mentally Retarded Person in American Society*, edited by L.L. Langness and Harold G. Levine (Dordrecht: D. Reidel Publishing Company, 1986), xi. Види у истом зборнику: Robert B. Edgerton, “A Case of Delabeling: Some Practical and Theoretical Implications”, 103.

²⁷ Robert B. Edgerton, “Anthropology and Mental Retardation: Research Approaches and Opportunities”, *Culture, Medicine and Psychiatry*, 8 (1984).

²⁸ C.F. Goodey, *A History of Intelligence and “Intellectual Disability”*, *The Shaping of Psychology in Early Modern Europe*, (Burlington Ashgate, 2011), 2.

сведочи о искуству болести од које је најпре постао параплегичар, а потом и квадриплегичар. Књига *The Body Silent: The Different World of the Disabled* (1987, 1990) представља антрополошко тумачење физичког инвалидитета на основу непосредног искуства, уз критичку рефлексију америчке културе и теоријских концепата. У својеврсној аутоетнографији или „аутотанатографији”,²⁹ Мерфи о телесној онеспособљености као социјалном и културном феномену говори из емске перспективе.³⁰ За овај рад важно је поменути Мерфијево емпиријско истраживање живота параплегичара у Њујорку, које је радио заједно са својим тимом истраживача на факултету Колумбија, а резултати су објављени у раду *Physical Disability and Social Liminality: A Study in the Rituals of Adversity*.³¹ Наиме, користили су теоријски концепт лиминалности, добро познат у антропологији почев од Арнолда ван Генепа и његове теорије обреда прелаза. Међутим, тек након 50 година антрополози су почели да примењују ову теорију у анализама различитих ритуала и религијских пракси. Многи су настојали да ову теорију надограде, а то је успело Виктору Тарнеру који уводи појам лиминалности да би обележио другу фазу обреда прелаза (код Ван Генепа маргинална фаза) као граничну (лиминалну). Мерфи је пре свега био незадовољан Гофмановим³² делом о стигматизацији и девијантности, сматрао је да негира специфичност инвалидитета тако што је сврставао хендикепиране и криминалце у маргиналне групе које деле исто искуство стигме. Мерфи се противи „стављању у исти кош” људи који су намерно прекршили правне и моралне норме, с друге старане особе са инвалидитетом нису одговорне за своје позиције. Како Мерфи истиче – човек може да бира да ли ће бити криминалац, али не тражи да се роди као црнац и да постане квадриплегичар.³³ У друштву постоје различите стигматизирајуће девијантности свака има своје специфичности али не постоји ни један јак разлог за „системско искључивање и понижавање физички хендикепираних”.³⁴ Особа са инвалидитетом, сматра Мерфи, боље се уклапа у теорију лиминалности него у модел друштвене девијантности.

²⁹ Животна прича о претњи смрти – „танатолошка аутобиографија”.

³⁰ Квалитативну анализу ове антрополошке аутоанатографије код нас урадила је Гордана Горуновић. Гордана Горуновић, Тело, (не)моћ и текст: „Антрополошка аутоанатографија Роберта Ф. Мерфија”, *Антропологија*, 12, 3, (2012), 183–211. Види још: Goldin, C., and Scheer, “J. Murphy’s contribution to disability studies: An inquiry into ourselves”, *Social Science & Medicine* 40, (1995), 1443–1445.

³¹ Robert F. Murphy, Jessica Scheer, Yolanda Murphy and Richard Mack, “Physical disability and social liminality a study in the rituals of adversity”, *Social Science and Medicine*, 26, no. 2. (1988), 235–242.

³² Ервинг Гофман, *Стигма: Забелешке о опхођењу са нарушеним идентитетом*, (Нови Сад: Mediterran Publishing), 2009.

³³ Robert Murphy, “Encounters: The Body Silent in America”, *Disability and Culture*, 152.

³⁴ Исто.

Посебну пажњу у обредима прелаза Тарнер посвећује лиминалној фази ритуала. Након одвајања од статуса детета иницијант се налази у граничној ситуацији која се симболички изражава тако што се налази у изолацији, скривен од осталих чланова племена. Будући да је изгубио стари статус, а нови му још није ритуално потврђен, симболички умире али се још није поново родио већ се налази у прелазној, лиминалној фази. За Мерфија је особа са инвалидитетом такође у стању лиминалности, није ни овде ни тамо, у неодређеном је статусу, али за разлику од иницијанта из овог статуса не може да изађе и поново се укључи у заједницу, већ остаје изван формалног друштвеног система.

Мерфи пише о свом искуству изолације као „двосмерној улици” – околина, пријатељи, рођаци се повлаче, избегавају сусрете, не знају како да се понашају где да гледају, људи говоре о њему у прошлом времену, до њега допиру и гласине да је на самрти а у њима се крије метафоричка истина „оно што је умрло био је стари друштвени ЈА”, и сам се повлачио у круг блиских пријатеља који су прихватили његов инвалидитет. Мерфи повлачи паралелу између лиминалности – онако како је види Тарнер као метафору смрти, невидљивости и бисексуалности – и инвалидности како је види Мерфи, као смрт, друштвену невидљивост (приписује им се асексуалност, смештени су у унисекс болничке собе) и сматра да као што су тела инвалида трајно оштећена тако је и њихов положај као чланова друштва.³⁵

Инвалидитет и концепт рањивости

Концепти рањивости било да су антрополошки, социолошки, правни, филозофски, биоетички на крају и политички на различите начине приступају одређењу појма рањивости који и поред тога остаје поприлично неодређен. Позивање на „етику рањивости”, сматра Бернардини, промовише радикалне трансформације на друштвеном и институционалном нивоу, „фаворизује видљивост оних субјеката који реторички не одговарају либералним претпоставкама” рационалног, независног и самодовољног субјекта.³⁶ Наиме, када је реч о особама са инвалидитетом дискусија се води око концепта на основу којег се рањивост разликује од онтолошке рањивости карактеристичне за читав људски род.

Полазећи од концепта рањивости боље ћемо разумети на који начин социјални и културни процеси и раслојавања у друштву излажу људе, у мањој или већој мери, несигурној и незаштићеној позицији. У најширем смислу,

³⁵ Исто, 156.

³⁶ Maria Giulia Bernardini, “Vulnerability and the (Disability) Law: Status, challenges and promises of a Controversial category”, *Genero and Direito* 5, 3, (2016), 133.

како каже Џудит Батлер, никакво богатство или воља не могу елиминисати могућност болести или несреће.³⁷ Концепт рањивости повезује либералне субјекте, иначе аутономне и слободне, са „рањивим субјектима” као универзалним, „константним аспектом људског стања” и као таквим природним и неизбежним.³⁸ Међутим, концепт рањивости је и преширок, а паралелно постоји и мишљење да се наглашавањем универзалности „разводњава перцепција неједнакости”, тако што се занемарују потребе одређених група и појединаца и не обраћа пажња на специфичне рањивости које свакако захтевају елаборацију корака које би требало прећи од признавања конститутивне рањивости до фокуса на конкретне неправде у друштву, проблем на који указује Алисон Кол.³⁹ Обично се под рањивим групама подразумевају групе или појединци којима се додељује посебна заштита због њихових специфичних карактеристика. Парадоксално, оне постају означене као стигматизоване, несавршене и девијантне и сматрају се угроженима. Правни аспект концепта рањивих група доприноси још једном кораку ка једнакости, али и опасност да његова строга примена доведе до негативних последица уколико се не примењује на рефлексиван начин. У том смислу, концепт рањивости има два краја⁴⁰ – постоји опасност да се иначе користан концепт рањивих група, када их издвојимо као специфичне, постану маргинализоване, стигматизоване и искључене, с друге стране, заговорници мишљења да нема нерањивих, те да је свако у животу доживео искуство рањивости, генерализујући употребу овог концепта замагљују рањивост специфичних популација. Дакле, моје гледиште је ближе рефлексивној употреби групне рањивости уз настојање да се избегну ризици стигматизације и стереотипизације, те да се има на уму да је рањивост истовремено и универзална (као отелотворена бића – сви смо рањиви) и посебна (рањиви смо на различите начине (телесно, морално, психолошки, економски, институционално)).⁴¹ Наши различити облици отеловљења и наше позиције

³⁷ Judith Butler, *Frames of War. When Is Life Grievable?* (London, New York: Verso, 2009), 30. У концептуализацији рањивости Батлер је усредсређена на тело.

³⁸ Marta Albertson Fineman, „Equality, Autonomy, and the Vulnerable Subject in Law and Politics”, edited by Martha Albertson Fineman and Anna Grear, *Vulnerability, Reflection on a New Ethical Foundation for Law and Politics*, (New York, 2016), 14–27.

³⁹ Alyson Cole, “All of Us Are Vulnerable, But Some Are More Vulnerable than Others: The Political Ambiguity of Vulnerability Studies, an Ambivalent Critique”, *Critical Horizons*, 17, 2, (2016), 260.

⁴⁰ Концепт рањивости, посматран са правног аспекта, ризикује да одржи искљученост и неједнакост које заправо настоји да исправи, сматрају Перони и Тимер. У овом раду се наводи судска пракса у предметима који су се тicali ромске популације, особа са менталним сметњама и особа које живе са ХИВ-ом. Lourdes Peroni and Alexandra Timmer, “Vulnerable groups: The promise of an emerging concept in European Human Rights Convention law”, *Internacional Journal of Constitucional Law* (ICON) 11, 4 (2013), 1056–1085.

⁴¹ Исто, 1058.

унутар „мреже економских и институционалних односа”, значе да свако од нас јединствено доживљава рањивост, како наглашава Марта Финеман.⁴²

Појам прекарности има вишеструка значења и веома разноврсну примену у друштвеним и хуманистичким наукама, у овом раду бих се послужила концептом прекарности у контексту инвалидитета како бисмо боље разумели положај и потребе особа са инвалидитетом. Прекарност користим у значењу које му даје Џудит Батлер⁴³ као зависност, рањивост, несигурност, немогућност да се задовоље потребе у измењеним животним околностима. Особе са инвалидитетом патиле су због неуспешне социјалне и економске мреже подршке за време пандемије ковид 19 и на тај начин биле изложене различитим облицима небриге, насиља и обољевања.⁴⁴

Особе са инвалидитетом и ковид 19

Рад је написан на основу систематизације доступне академске литературе,⁴⁵ текстова и извештаја углавном невладиних организација и удружења особа са инвалидитетом, докумената и препорука Светске здравствене организације, објава на сајту Владе Републике Србије, неформалних разговора са мајкама деце и младих особа са инвалидитетом. Циљ је да покажем да се рањивост и зависност особа са инвалидитетом⁴⁶ може довести, у контексту антропологије неједнакости, у везу са прекарном позицијом особа са инвалидитетом и њихових породица у току првог таласа пандемије, пре свега, услед здравствене и економске неједнакости. Особе са инвалидитетом су свакако рањивије, а здравствени, социјални и економски услови у којима живе и раде утичу значајно на изложе-

⁴² Marta Fineman, наведена према Peroni and Timmer, “Vulnerable groups: The promise of an emerging concept in European Human Rights Convention law”, 1059.

⁴³ Judith Butler, *Frames of War, When Is Life Grievable?*, 25.

⁴⁴ За Србију види публикације независних удружења за особе са инвалидитетом и невладиних организација.

⁴⁵ За кратко време продукована је обимна академска литература, део те литературе коришћен је у овом раду, посебно корисним се показао преглед литературе ауторки са Универзитета у Бирмингему, а односи се на утицај пандемије на особе са инвалидитетом у земљама са ниским и средњим приходима. Vera Kubenz and Dina Kiwan, *The impact of the COVID-19 pandemic on disabled people in Low-and Middle-Income Countries: A literature review*, februar 2021. <https://disabilityundersiege.org/wp-content/uploads/2021/03/Impact-of-COVID-19-on-disabled-people-literature-review.pdf>. (10.9.2022).

⁴⁶ У Србији је термин инвалидитет коришћен у јавном дискурсу најчешће за особе са физичким оштећењима, али се у свакодневној комуникацији и говору ретко употребљава за конкретну особу, чешће се користе стигматизирајући термини који указују на оштећење „глув”, „слеп”, „ретардиран”, „заостао”. Пожељније и политички коректније би било користити „глуво-нема особа”, „слепа особа”, „ометена особа”, и свакако избегавати термине, који су имали своју историјску потврду али су поједини давно избачени у научном дискурсу из употребе као што су „дебил”, „имбецил”, „ретардиран”.

ност вирусу и какав ће исход бити у случају обољевања од ковида 19. Веома важну улогу у заштити особа са инвалидитетом имају законска решења и правни оквир којим се регулишу права и обавезе државних институција.⁴⁷ Медицински модел друштвене бриге о особама са инвалидитетом био је доминантан у Србији до 2006. године, када је донет Закон о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом,⁴⁸ а ратификацијом Конвенције Уједињених нација о правима особа са инвалидитетом 2009. године и усвајањем Закона о забрани дискриминације особа са инвалидитетом⁴⁹ пришло се ближе стандардима Европске уније, мада је питање примене Закона заштите и наставак законодавног процеса у посебним аспектима, као и увођење системских решења још увек „на дугом штапу”. Поједини научници говоре да ковид 19 није само пандемија, он је и синдром пандемије (*syndemic perspective*),⁵⁰ утиче на то да се озбиљност пандемије ковид 19 увећа на основу придружених болести и друштвених неједнакости.

У првим месецима пандемије, када смо имали мало сазнања о вирусу САРС ковид 2 а много недоумица и страхова, свако се на свој начин суочавао и борио са новим околностима које су ускоро назване и „нова нормалност”. У категорију особа са инвалидитетом сврставају се веома различити видови онеспособљености и свако од њих, као и њихове породице (ако су имали ту срећу да живе са њима, а не у некој институцији), су се више или мање успешно сналазиле изналазећи стратегије прилагођавања. Искуства особа са инвалидитетом су засигурно била различита, нису сви једнако били угрожени претњом обољевања од ковида, страхом да се не заразе и додатним мерама које су морали да предузимају не би ли смањили могућност да дођу у контакт са зараженом особом. Посебно су у неповољној ситуацији били они са придруженим болестима и особе са интелектуалним инвалидитетом. Бројни фактори повећавају ризик код особа са инвалидитетом у зависности од природе онеспособљености – од тога да поједини људи могу имати потешкоћа у одржавању личне хигијене, пре свега, везано за ковид, потешкоћа да оперу руке, слепе и слабовиде особе

⁴⁷ Ирска је једна од ретких држава која је реаговала благовремено и увела додатну подршку за особе са инвалидитетом. Including Ireland, National Association for People with an Intellectual Disability, *Covid -19 and intellectual Disability, Supporting people with intellectual disabilities and their families*. <https://inclusionireland.ie/wp-content/uploads/2020/09/covid-19-disability-policy-document-final.pdf>. (10.9.2022).

⁴⁸ „Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom”, *Paragraf*, https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_sprecavanju_diskriminacije_osoba_sa_invaliditetom.html (20.8.2022).

⁴⁹ „Zakon o zabrani diskriminacije”, *Ing-Pro*, 2. 6. 2021. <https://www.propisi.net/zakon-o-zabrani-diskriminacije/>. (20.8.2022).

⁵⁰ Нећу улазити детаљније у веома корисну теорију синдрома која указује на друштвене и еколошке услове у ширењу болести и здравствени утицај на појединце или групе. Види више о томе: Merrill Singer, “Ecosyndemics: Global Warming and the Coming Plague of the Twenty-first Century”, *Plagues and Epidemics: Infected Spaces Past and Present*, edited by D. Ann Herring and Alan C. Swedlund, (Oxford: Berg, 2010), 25.

ослањају се на додиривање предмета, особе са интелектуалним ометеношћу имају потешкоћа да разумеју неопходност физичког дистанцирања, ношења маски и других превентивних мера, особе са оштећеним слухом додатно су онемогућене да разумеју друге у својој околини због ношења маски, људи који живе у институцијама социјалне заштите су изложени боравку у просторијама са већим бројем људи, са запосленима који могу да унесу инфекцију.⁵¹ Особе са интелектуалним инвалидитетом изложене су већем ризику због немогућности да можда и разумеју информације о јавном здрављу, обично су нижег нивоа писмености и најчешће се ослањају на подршку и негу других особа, уколико су невербалне у случају обољевања од ковида без пратиоца и подршке неће бити у могућности да саопште симптоме. Поједине особе са инвалидитетом су пријављивале да их околина још више стигматизира у ситуацијама када нису били у стању да се придржавају физичке дистанце, или их непотребно додирују у намери да им пружи помоћ, иако је нису тражили нити им је била потребна.⁵²

Поред културолошких разлика ипак се показало да особе са инвалидитетом широм света деле исте проблеме током пандемије. Глобално пандемија је погоршала њихов положај, маргинализованост и искљученост је присутнија у области запошљавања и образовања, укупни здравствени статус је погоршан због укидања свих третмана који су сматрани небитним у пандемијским условима. У великом броју радова се указује на доминантан медицински модел на основу којег се инвалидитет сматра индивидуалним проблемом, а да се при томе не сагледају други фактори који особе са инвалидитетом доводе у већи ризик током пандемије, као што су сиромаштво, предрасуде, структурне неједнакости које су често институционализоване.⁵³

Поред бројних потешкоћа са којима су се суочавале особе са инвалидитетом око одржавања хигијене, физичке дистанце и поштовања других мера, суочавале су се и са недостатком правремених информација, њиховом разумљивошћу или потпуношћу, ослањали су се на неформалне изворе информација, суочавали, као и остала популација, са теоријама завере и дезинформацијама. Влада Републике Србије је увела могућност да особе са инвалидитетом све

⁵¹ Светска здравствена организација је већ у марту указала да особе са инвалидитетом могу бити у већем ризику од ковида 19, издала публикацију у којој описује препреке, потешкоће и потребе са којима се сусрећу особе са инвалидитетом у друштву, препоруке за предузимање мера којим би заштитили своје здравље; Препоруке за мере и акције које би требало да предузму државне власти; препоруке за пружаоце услуга и здравствене раднике, као и за пружаоце подршке (породица, пријатељи, комшије) и заједницу. World Health Organization, *Disability Considerations during the Covid-19 outbreak*, March 2020, <https://data.unhcr.org/en/documents/details/76753>. (22.9.2022).

⁵² Kubenz and Kiwan, "The impact of the COVID-19 pandemic on disabled people in Low-and Middle-Income Countries: A literature review", 39.

⁵³ Исто, 5.

информације добију и путем *Вајбера (Viber Community* канал),⁵⁴ док је Сектор за заштиту особа са инвалидитетом при Влади Републике Србије уз сарадњу са Националном организацијом особа са инвалидитетом Србије креирао *Вајбер* стикере „Заштитите себе и друге – Заједно против ковид 19”, као знак подршке заштити особа са инвалидитетом уз опомену да морају остати код куће и поштовати прописане мере.⁵⁵

У условима пандемије ковид 19, већ постојећа социјална изолација, којој су особе са инвалидитетом иначе изложене, додатно је постала очигледнија уз препоручено физичко дистанцирање, истовремено забрана рада центара и дневних боравака у удружењима особа са инвалидитетом смањила је њихову социјалну интеракцију и услуге подршке која им је била од великог значаја, посебно за особе са интелектуалним и развојним сметњама за које је свакодневна рутина значила успешно функционисање, нарушавање рутине изазивало је обично несигурност и анксиозност.

Многе особе са инвалидитетом су биле забринуте због могуће дискриминације и ускраћивања лечења, пре свега, тамо где постоје дискриминаторни стандарди неге у кризним ситуацијама, оправдано се сумња да ће им здравствена заштита бити ускраћена (*United Nations ESCWA, World Health Organization, 2020, 2020*).⁵⁶ У анкети *Disability Rights Monitor* 52% испитаника је сведочило да им је била ускраћена здравствена заштита због ковида 19. Када је реч о особама са аутизмом у истраживању политика 15 европских земаља дошло се до забрињавајућих резултата, пре свега, тријажни протоколи интензивне неге у многим европским земљама деловали су дискриминаторно искључујући особе са аутизмом, док је 70% особа са аутизмом остало без свакодневне подршке у систему здравствене и социјалне заштите. Бојазан многих особа са инвалидитетом, посебно особа са интелектуалном ометеношћу (неки од њих су особе са аутизмом) и родитеља да ће бити искључени на основу „рационалног приступа” била је основана будући да је, на пример, у 27 држава у САД уведен овај приступ. У Великој Британији стопа смртности особа са интелектуалним инвалидитетом је 2020. године у односу на 2019. годину повећана 134%.⁵⁷ Наравно, не постоје подаци нити примери дискриминаторног поступања у тријажним

⁵⁴ „За особе са инвалидитетом све информације и путем Вајбера”, *Влада Републике Србије*, 22. 3. 2020. <https://www.srbija.gov.rs/vest/453546/za-osobe-sa-invaliditetom-sve-informacije-i-putem-vajbera.php> (15.8.2022).

⁵⁵ „Вајбер стикери за особе са инвалидитетом подршка борби против COVID-19”, *Влада Републике Србије*, 19. 3. 2020. <https://www.srbija.gov.rs/vest/452613/vajber-stikeri-za-osobe-sa-invaliditetom-podrska-borbi-protiv-covid-19.php> (15.8.2022).

⁵⁶ Kubenz and Kiwan, “The impact of the COVID-19 pandemic on disabled people in Low-and Middle-Income Countries”, 12.

⁵⁷ Oakley B, Tillmann J., Ruigrok A., et al. “COVID-19 health and social care access for autistic people”, *European policy review*, BMJ Open, (2021), 2.

протоколима али постојала је оправдана забринутост да ће у европским земљама (Велика Британија, Ирска, Француска, Холандија, Италија, Белгија, Аустрија и Немачка) у којима се препоручује разматрање „функционалног статуса” и „процена слабости”, неке особе са аутизмом можда доћи у ситуацију да због тога што немају или имају другачије комуникативне вештине, буду сврстане у особе које имају лош функционални статус. Убрзо је Национални институт Уједињеног Краљевства изменио ове препоруке и прецизирао да не треба процену слабости користити за особе са интелектуалним инвалидитетом и за млађе особе. Идеологија еугеничке дискриминације присутна у многим земљама о опстанку само најспособнијих и „природној селекцији” несмотрено је усмерена ка рањивим групама јер иницира да њихови живот нису вредни. Ово посебно важи за неразвијене земље које немају здравствене ресурсе да се одупру пандемији, где су здравствени радници довођени у ситуацију да доносе одлуке ко има приоритет да се, на пример, стави на респиратор на основу већих шанси да преживи. Такође, и дискурс који су заговарале поједине државне власти,⁵⁸ „опстанка најспособнијих” достизање „имунитета стада” и стратегија да се стари, особе са инвалидитетом и они који пате од хроничних болести принуде на потпуну изолацију, а да се вирус пусти у оптицај међу младима и онима који су способни да га поднесу, могао је бити и контрапродуктиван за особе са инвалидитетом које живе у породицама. Овакви ставови и приступи проблематични су са етичког и правног становишта, а доводе у питање и нашу посвећеност људским правима и једнакости.

Особе са аутизмом и са проблемима у понашању у неколико земаља су по препоруци, у случају од обољевања ковид 19 лечене у неуропсихијатријским клиникама што је навело Европски форум инвалида да упути отворено писмо лидерима Европске уније да се особе са инвалидитетом не издвајају у установе које нису специјализоване за пружање лечења од ковида 19.

Институционално збринуте штићенице установа чине мање од 1% становништва САД-а али су чинили 43% свих смртних случајева од ковида 19 до децембра 2020.⁵⁹ Посебно угрожена категорија особа са инвалидитетом у САД-у су биле особе са интелектуалним инвалидитетом, у тој категорији је стопа смртности износила 1,22% у односу на стопу смртности од 0,6% свих пацијента оболелих од ковид 19.⁶⁰ У установама социјалне заштите за смештај особа са инвалидитетом у Србији, за 11 месеци од почетка пандемије реги-

⁵⁸ На пример, Доналд Трамп, председник Сједињених Америчких Држава, председник Бразила Жаир Болсонаро, види више о томе: Claudia Fonseca and Soraya Fleischer, “Vulnerabilities within and beyond the pandemic: Disability in COVID-19 Brazil”, *Anthropologies of urgency in the time of Covid-19*, edited by Lenore Manderson, Nancy J. Burke, Ayo Wahlberg, (UCL Press 2021), 243–259.

⁵⁹ J. Michael Ryan and Serena Nanda, *COVID – 19: Social Inequalities and Human Possibilities*, (London Routledge, Taylor & Francis Group, 2022), 57.

⁶⁰ Исто.

стровано је 1219 заражених особа, што чини 30% од укупног броја корисника. Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања надлежно за ове установе, објављивало је број заражених али и број излечених корисника. Број преминулих особа са инвалидитетом у институционалном смештају у Србији није познат нити је икада објављен. Комитет Уједињених нација за права особа са инвалидитетом препоручио је убрзано измештање особа са инвалидитетом из установа због повећаног ризика од заражавања, уследили су и апели Међународних организација властима у државама потписницама Конвенције да предузму мере за хитну деинституционализацију.⁶¹ Сличан апел су упутиле и домаће организације Министарству за рад, запошљавање, социјална и борачка питања, не инсистирајући на деинституционализацији већ хитном премештању корисника у своје породице или неки други смештај који није колективан. Међутим, не само да то није учињено већ су и поједини корисници који живе у становању уз подршку враћени у установе социјалне заштите. МДРИ-С је упутила жалбу јер су били изложени додатном ризику од заражавања, а поступање је у супротности са мерама које је прописала СЗО.⁶² Ако се зна да је право на самосталан живот веома важан принцип покрета за права особа са инвалидитетом, у овом случају реч је кршењу људских права. У Србији су, иначе ретки примери формалних и неформалних механизма подршке за самосталан живот (углавном су финансирани из европских фондова), прекинути почетком пандемије. У својим истраживањима сараднице Иницијативе за права особа са менталним инвалидитетом процењивале су дужину и трајање мера у установама социјалне заштите⁶³ и закључиле да су биле непропорционалне и на тај начин несразмерно више ограничавале права и слободе особа у институцијама у односу на осталу популацију. Забраном посета и кретања одраслих особа и деце и инструкцијом да унутар домова „корисници и запослени не смеју циркулисати између одељења/соба без преке потребе”, корисници су месец дана били „ принуђени да бораве искључиво у својим собама што представља кршење права на свакодневни приступ свежем ваздуху у трајању од барем 1 час”. Штетње су дозвољене тек крајем априла, а у јуну 2020. године и кратке

⁶¹ Само су Шпанија и Швајцарска поступиле на основу препорука и изместили особе са инвалидитетом из институција да живе са породицама.

⁶² Снежана Лазаревић, Драгана Ћирић Милановић, *Анализа рада интерних и независних контролних механизма за заштиту људских права корисника установа социјалне заштите током цовид-19 кризе у Републици Србији*, Београд, МДРИ-С, (2021), 11.

⁶³ У Србији постоје 3 установе за смештај особа са инвалидитетом и 14 установа за смештај особа са менталним и интелектуалним потешкоћама. На основу: „У установама социјалне заштите за смештај корисника и домовима за смештај одраслих и старих заражено 58 корисника и 101 запослени”, *Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања*, 13. 5. 2021. <https://www.minrzs.gov.rs/sr/aktuelnosti/vesti/u-ustanovama-socijalne-zastite-za-smestaj-korisnika-i-domovima-za-smestaj-odraslih-i-starih-zarazeno-58-korisnika-i-101-zaposleni> (15.8.2022).

посете уз поштовање рестриктивних мера.⁶⁴ Ове мере су ублажене тек у априлу 2021. године, дозвољене су посете у трајању од 90 мин као и посете породици на краће време уз услов да су корисници вакцинисани. Иако је постојала препорука да се уведу алтернативни облици контакта са породицом најчешће то није учињено са оправдањем да нема техничких могућности, а исти изговор је коришћен и за одржавање наставе на даљину. Организације цивилног друштва и удружења особа са инвалидитетом указују да због изолације и ограничавања контакта са спољним светом постоји могућност повећаног злостављања и занемаривања корисника у институцијама социјалне заштите, а забринутост се показала оправданом када су укинута и независни механизми праћења и извештавања о раду ових установа.

Кризни штаб и Влада Србије доносили су епидемијске мере без консултација са људима којих се тичу а који припадају маргиналним и рањивим групама, удружењима особа са инвалидитетом или са стручњацима који раде са њима. Патерналистички однос државе дошао је до пуног изражаја када се, након интервенције Удружења особа са аутизмом, дозволило да и деца и одрасле особе са аутизмом могу да излазе у шетњу када су сви остали у кућама. Након реакције јавности и удружења особа са инвалидитетом ова дозвола је проширена и на све особе са инвалидитетом, тачније, „кретање у време забране је дозвољено особама са развојним сметњама и аутизмом, искључиво у пратњи једне одрасле особе (једног родитеља или старатеља) највише 200м удаљености од места пребивалишта, односно, боравишта. Слепа, слабовида, глува и наглува лица која се услед постојања сличних оштећења не могу кретати самостално, могу се кретати у пратњи једног пратиоца, у време када је у складу са одредбама овог члана излазак лица дозвољен.”⁶⁵ Проблеми особа са инвалидитетом су се на крају практично сводили на политичко питање, а не на питање недостатка одговарајућих услуга и подршке који су, иначе недовољни, укинута у време пандемије.⁶⁶ Неочекивани податак за мене је из истраживања под називом „Истраживање о утицају епидемије вируса ковид 19 на положај осетљивих група у Републици Србији (старији, особе са инвалидитетом, ЛГБТ)”, које показује да је пре епидемије 50% особа које имају неко хронично обољење и/или инвалидитет користило услуге персоналног асистента, 22% је користило услуге патронажне службе, 11% дневног боравка, 11% услугу Помоћ у кући. Након проглашења епидемије у Србији нису могли да остваре услуге здравствене и

⁶⁴ Снежана Лазаревић, Драгана Ћирић Милановић, *Анализа рада интерних и независних контролних механизма за заштиту људских*, 13.

⁶⁵ „Uredba o merama za vreme vanrednog stanja”, *Ing-Pro*, 25. 4. 2020. <https://www.propisi.net/uredba-o-merama-za-vreme-vanrednog-standja/> (15.8.2022).

⁶⁶ Персонализација услуга за особе са инвалидитетом није у довољној мери развијена у Србији, међутим, корисници су остали и без тих услуга у току пандемије.

социјалне заштите, пре свега, услуге персоналног асистента и дневног боравка због уведених мера забране.⁶⁷ Пандемија ковид 19 траје довољно дуго да се имало времена за отклањање ненамерних последица које је имао недостатак подршке за поједине особе са инвалидитетом, као и за доношење системских решења и увођење регистра особа са инвалидитетом на основу којег би помоћ била усмерена тамо где је и најпотребнија, будући да ни све особе са инвалидитетом немају исте потребе за пружањем помоћи и подршке.

Породице особа са инвалидитетом често се сврставају у групу економски угрожених породица, а економска криза изазвана ковидом 19 додатно је учинила да се та зависност повећа услед незапослености или губитка запослења, неформалног рада који карактерише прекарност и несигурност прихода. Истраживања показују и предвиђају веома озбиљне последице по здравље и здравствене неједнакости. Већа је вероватноћа да ће људи који се налазе у неповољном економском положају имати лошије здравствено стање због неповољнијих здравствених услова и то најчешће јер су изложени сиромаштву и самим тим смањен им је приступ здравственим ресурсима.⁶⁸ Посебни пакети мера економске помоћи за особе са инвалидитетом у Србији нису постојали, осим једнократне помоћи у храни и хигијенским потрепштинама,⁶⁹ особе са инвалидитетом добиле су новчану помоћ линеарно као и сви пунолетни грађани Србије. Поменуто истраживање на узорку од 150 особа са инвалидитетом показало је да 64% испитаника сматра да мере које је предузела држава током епидемије ковид 19 нису биле адекватне: да је финансијска помоћ требало да буде интензивнија сматра 60%; да није било довољно информација о начину и месту добијања помоћи сматра 47.7%; да су биле укинуте услуге које су биле неопходне особама са инвалидитетом сматра 40%.⁷⁰ Изостанак помоћи и подршке током пандемије, и податак да је 46% испитаника навело да су се током пандемије сналазили сами, или да су се ослањали на неформалну помоћ рођака, породице и комшија (16%), показује да особе са инвалидитетом нису биле препознате као најугроженија категорија становништва.⁷¹ Најпотребнија

⁶⁷ *Истраживање о утицају епидемије вируса ковид 19 на положај осетљивих група у Републици Србији (старији, особе са инвалидитетом, ЛГБТ)*, Београд: Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва Владе Републике Србије, (2021), 45.

⁶⁸ Jolanda Jetten, "Inequality", *Together Apart the psychology of covid -19*, edited by Jolanda Jetten, Stephen D. Reicher, S. Alexander Haslam and Tegan Cruwys, (Los Angeles: SAGE Publications Ltd, 2020), 103.

⁶⁹ Од 150 испитаника у истраживању о утицају епидемије само 30% је добило финансијску помоћ, а 26.8% помоћ у пакетима хране. *Истраживање о утицају епидемије вируса ковид 19 на положај осетљивих група у Републици Србији*, 53.

⁷⁰ Исто, 52.

⁷¹ Исто, 53.

за њих је била подршка и помоћ у виду потребних информација, финансијска помоћ и услуге социјалне и здравствене заштите.

Закључак

У овом раду пошли смо од ширег контекста научних истраживања о инвалидитету, у другом делу рада поставили смо прагматично питање – како су се особе са инвалидитетом носиле са ковид кризом, у којим ситуацијама су много више или на другачији начин трпеле последице своје инвалидне ометености. На почетку пандемије антрополози су се запитали – Да ли ће епидемија имати дубље последице на основу разлика у полу/роду, етничкој и расној припадности, старости?⁷² – додала бих и другим облицима неједнакости као што је инвалидитет. Пандемија ковид 19 погоршала је здравствене неједнакости које су већ постојале, посебно у иначе вулнерабилним групама као што су старије особе и особе са инвалидитетом које обично болују од различитих хроничних болести.

И да, ковид 19 је неповратно променио наше животе, потврдио је чињеницу да је живот несигуран и како каже Џудит Батлер „увек је у неком смислу у рукама дугог”,⁷³ то посебно важи за особе са инвалидитетом које су биле на различите начине угрожене, најчешће зависиле од подршке и бриге „другог”, а поред претње од заражавања пандемија ковид 19 показала је мањкавости система који није био у стању да задовољи њихове потребе.

Означавањем појединих група (старијих особа, особа са инвалидитетом) допринели смо њиховој стигматизацији и учинили их још рањивијима у ситуацији када здравствени систем није имао капацитет да одговори на њихове потребе, прибегло се додатном дисциплиновању од стране државе и увођењу драстичних мера потпуним затварањем и изолацијом. У тренутку када смо сви били изложени вирусу, када је свима претио нови облик рањивости можда смо заборавили или нисмо разумели да међу нама постоје и рањивости које „продубљују неједнакост и захтевају нашу пажњу”.

Особе са инвалидитетом изгубиле су иначе важну подршку у виду третмана, терапија, различитих програма подршке у школском програму, учењу, дневним активностима у удружењима за особе са инвалидитетом, и друго. У таквим околностима додатно су лишене даљег напредовања и одржавања општег здравља, што је код појединих особа доводило до регресије. Стратегије које би омогућиле несметано одвијање подршке и услуга на које су особе са

⁷² Rylan Higgins, “Emily Martin and Maria D. Vesperi, An Anthropology of the COVID-19 Pandemic”, *Anthropology Now*, 12, no.1, (2020), 2.

⁷³ Butler, *Frames of War, When Is Life Grievable?*, 14.

инвалидитетом навикле и које су им биле неопходне нису биле благовремено установљене.⁷⁴

Социоекономски услови у којима живе поједине особе са инвалидитетом значајно су утицале на њихове могућности у суочавању са пандемијом, почев од неједнаких могућности у придржавању прописаних превентивних мера физичког дистанцирања, ношења маски, кућне изолације и сигурних прихода (многи су незапослени, раде на неформалном тржишту). Особе са инвалидитетом у највећем броју случајева зависе од неговатеља, услуга специјализованих здравствених и социјалних служби које су обуставиле кућне посете или редовне третмане које су особе са инвалидитетом имале пре избијања епидемије. У појединим случајевима изостала је и неформална подршка проширене породице или пријатеља из страха да могу бити асимптоматски заражени.

Универзална људска права, као што нас је историја научила, нису нам дата већ се за њих треба, чини се, увек изнова борити. Овим правима нису обухваћене многе маргинализоване групе, а о томе нам сведоче многобројне конвенције о елиминацији дискриминације против жена, људи одређених раса, па и особа са инвалидитетом. Како каже Мари Бенедикт Домбур, научници би требало да постављају захтеве у име сиромашних, депривилегованих и потлачених.⁷⁵ Неједнакости се заснивају на мањкавости друштвене средине а не на недостатку или онемогућености људи, њих производи само друштво и институције, у том смислу неопходне су нам реформе институција.

Видели смо да међу маргинализованим групама особе са инвалидитетом се сматрају најугроженијим, а посвећена им је несразмерна пажња у научним елаборацијама. Укрштање неолибералних политика са већ постојећим структурним маргинализацијама и дискриминацијама довело је до све већег продубљивања неједнакости, што је документовано у обимном и значајном броју радова у друштвеним и хуманистичким наукама. Видели смо да је пандемија глобално погоршала маргинализацију и искљученост особа са инвалидитетом, особа које су већ имале нижи социоекономски статус, ниже стопе запослености и следствено тој чињеници чешће су изложене сиромаштву.

Неопходна су нам антрополошка истраживања која би узела у обзир глас особа са инвалидитетом, глас оних који брину о њима и осећају додатну несигурност због изостанка или неуспешне мреже социјалне и медицинске подршке у време пандемије. То свакако није лако и једноставно, захтева детаљну кон-

⁷⁴ Да би се израдила стратегија неопходно је да се најпре изради регистар особа са аутизмом, на чему удружења инсистирају већ више година, слични регистри су неопходни и за остале категорије инвалидности као што су ментално недовољно развијене особе, и уопштено особе са инвалидитетом.

⁷⁵ Marie-Bénédicte Dembour, "What Are Human Rights? Four Schools of Thought", *Human Rights Quarterly* 32, (2010), 3.

цептуализацију која би осмислила начине да се истражује и на етички ваљан и примерен начин приступи особама са инвалидитетом. Полазећи од појединца који живи са инвалидитетом антропологија настоји да разуме искуство те особе, а како до тог искуства није једноставно доћи, у новијим истраживањима антрополози укључују особе са инвалидитетом у истраживачке процесе. Акцент је на субјективном искуству инвалидности у западном друштву,⁷⁶ на животним причама испрличаним из перспективе људи са инвалидитетом.

И на крају да закључимо – да бисмо припремљени дочекали следећу или неке нове облике вируса и пандемије способни да одговоримо на потребе особа са инвалидитетом, да осмислимо стратегије деловања, потребне су тачне информације о броју оболелих и хоспитализованих особа са инвалидитетом, смртним случајевима, детаљније описане ситуације и потешкоће које доживљавају особе са различитим ометеностима, јер на пример, физичка оштећења у односу на интелектуалну ометеност носе веома различите потребе и социоекономске карактеристике.

Izvori i literature

Including Ireland, National Association for People with an Intellectual Disability, Covid -19 and intellectual Disability, *Supporting people with intellectual disabilities and their families*, april 2020. <https://inclusionireland.ie/wp-content/uploads/2020/09/covid-19-disability-policy-document-final.pdf>. (10.9.2022).

Istraživanje o uticaju epidemije virusa kovid 19 na položaj osetljivih grupa u Republici Srbiji (stariji, osobe sa invaliditetom, LGBT), Beograd: Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije, 2021.

Kubenz Vera and Dina Kiwan. *The impact of the COVID-19 pandemic on disabled people in Low-and Middle-Income Countries: A literature review*, februar 2021. <https://disabilityundersiege.org/wp-content/uploads/2021/03/Impact-of-COVID-19-on-disabled-people-literature-review.pdf>. (10.9.2021).

Lazarević Snežana, Dragana Čirić Milanović. *Analiza rada internih i nezavisnih kontrolnih mehanizama za zaštitu ljudskih prava korisnika ustanova socijalne zaštite tokom covid-19 krize u Republici Srbiji*. Beograd: MDRI-S, 2021.

Uredba o merama za vreme vanrednog stanja, 25. april 2020. <https://www.propisi.net/uredba-o-merama-za-vreme-vanrednog-stanja/>. (15.8.2022).

„Jedna milijarda ljudi ili 15 odsto svetske populacije ima neki oblik invaliditeta”, *Danas*, 3. 12. 2020. <https://www.danas.rs/zivot/jedna-milijarda-ljudi-ili-15-odsto-svetske-populacije-ima-neki-oblik-invaliditeta/>, (15.8.2022)

⁷⁶Susan Reynolds Whyte, “Disability between Discourse and Experience”, *Disability and Culture*, edited by Benedicte Ingstad and Susam Reynolds Whyte, (Berkeley University of California Press, 1995), 268.

- „U ustanovama socijalne zaštite za smeštaj korisnika i domovima za smeštaj odraslih i starih zaraženo 58 korisnika i 101 zaposleni”, *Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja*, 13. 5. 2021. <https://www.minrzs.gov.rs/sr/aktuelnosti/vesti/u-ustanovama-socijalne-zastite-za-smestaj-korisnika-i-domovima-za-smestaj-odraslih-i-starih-zarazeno-58-korisnika-i-101-zaposleni> (15.8.2022) (ćirilica)
- „Vajber stikeri za osobe sa invaliditetom podrška borbi protiv COVID-19”, *Vlada Republike Srbije*, 19. 3. 2020. <https://www.srbija.gov.rs/vest/452613/vajber-stikeri-za-osobe-sa-invaliditetom-podrska-borbi-protiv-covid-19.php> (15.8.2022) (ćirilica)
- World Health Organization, *Disability Considerations during the Covid-19 outbreak*, March 2020, <https://data.unhcr.org/en/documents/details/76753>. (22.9.2022).
- „Za osobe za invaliditetom sve informacije i putem Vibera”, *Vlada Republike Srbije*, 22. 3. 2020. <https://www.srbija.gov.rs/vest/453546/za-osobe-sa-invaliditetom-sve-informacije-i-putem-vajbera.php> (15.8.2022) (ćirilica)
- „Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom”, *Paragraf*, https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_sprecavanju_diskriminacije_osoba_sa_invaliditetom.html (20.8.2022)
- „Zakon o zabrani diskriminacije”, *Ing-Pro*, 2. 6. 2021, <https://www.propisi.net/zakon-o-zabrani-diskriminacije/> (20.8.2022)
- „Zakon o potvrđivanju konvencije o pravima osoba sa invaliditetom”, *Paragraf*, https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_potvrđivanju_konvencije_o_pravima_osoba_sa_invaliditetom.html, (15.8.2022)
- Barton Len, “Sociology, Disability Studies and Education: Some Observations”, *The Disability Reader: Social Science Perspectives*, edited by Tom Shakespeare. London: Continuum, 1998. 53–64.
- Baynton Douglas C. “Disability and the Justification of Inequality in American History”. *The Disability Studies Reader*, edited by Lennard J. Davis. New York: Routledge, 2013. 17–33.
- Bernardini Maria Giulia. “Vulnerability and the (Disability) Law: Status, challenges and promises of a Controversial category”, *Genero and Direito* 5, 3, (2016). 132–151.
- Brisenden Simon, “Independent Living and the Medical Model of Disability”, *The Disability Reader: Social Science Perspectives*, edited by Tom Shakespeare. London: Continuum, 1998. 20–27.
- Butler Judith. *Frames of War, When Is Life Grievable?* London, New York: Verso, 2009.
- Cole Alyson. “All of Us Are Vulnerable, But Some Are More Vulnerable than Others: The Political Ambiguity of Vulnerability Studies, an Ambivalent Critique”. *Critical Horizons*, 17, 2, (2016). 260–277.
- Davis Lennard J. „Introduction: Normality, Power, and Culture”. *The Disability Studies Reader*. New York Routledge, Taylor and Francis, 2013, 1–14.
- Dembour Marie-Bénédicte. “What Are Human Rights? Four Schools of Thought”, *Human Rights Quarterly* 32, (2010). 1–20.

- Edgerton Robert B. "Anthropology and Mental Retardation: Research Approaches and Opportunities", *Culture, Medicine and Psychiatry*, 8 (1984). 25–48.
- Edgerton Robert B. "A Case of Delabeling: Some Practical and Theoretical Implications". *Culture and Retardation, Life Histories of Mildly Mentally Retarded Person in American Society*, edited by L.L. Langness and Harold G. Levine. Dordrecht: D. Reidel Publishing Company, 1986. 101–126.
- Encyclopedia of Medical Anthropology. Health and Illness in the World's Cultures*, edited by Carol R. Ember and Melvin Ember. New York, Boston, London: Kluwer Academic & Plenum Publishers, 2004.
- Fineman Marta Albertson. "Equality, Autonomy, and the Vulnerable Subject in Law and Politics". *Vulnerability. Reflection on a New Ethical Foundation for Law and Politics*, edited by Martha Albertson Fineman and Anna Grear, New York, 2016, 14–27
- Fonsecan Claudia and Fleischer Soraya. "Vulnerabilities within and beyond the pandemic: Disability in COVID-19 Brazil". *Anthropologies of urgency in the time of Covid-19*. edited by Lenore Manderson, Nancy J. Burke, Ayo Wahlberg. UCL Press, 2021, 243–259.
- Ginsburg Faye and Rayna Rapp, "Disability Worlds", *Annual Review of Anthropology*, 42 (2013), 53–68.
- Gleeson B.J., "Disability Studies: A historical materialist view", *Disability & Society*, 12, no. 2, (1997), 179–202.
- Gofman Erving. *Stigma: Zabeleške o ophođenju sa narušenim identitetom*. Novi Sad: Mediterranean Publishing, 2009.
- Goldin, Carol and Jessica Scheer. "Murphy's contrivution to disability studies: An inquiry into ourselves", *Social Science & Medicine* 40, 11 (1995), 1443–1445.
- Goodey C.F. *A History of Intelligence an "Intellectual Disability"*. *The Shaping of Psychology in Early Modern Europe*. Burlington: Ashgate, 2011.
- Gordana Gorunović, „Telo, (ne)moć i tekst: Antropološka autotografija Roberta F. Merfija”, *Antropologija*, 12, 3 (2012), 183–211.
- Groce, N. "Disability in Cross-Cultural Perspective: Rethinking Disability", *The Lancet* 354 (9180), (1999). 756–757.
- Higgins Rylan, Emily Martin and Maria D. Vesperi, "An Anthropology of the COVID-19 Pandemic", *Anthropology Now*, 12, no.1, (2020). 2–6.
- Holzer Brigitte, Arthur Vreede, Gabriele Weigt. "Introduction". *Disability in Different Cultures Reflections on Local Concepts*, edited by Brigitte Holzer, Arthur Vreede, Gabriele Weigt, Bielefeld: transcript Verl, 1999, 9–23.
- Ina Rösing. "Stigma or Sacredness. Notes on Dealing with Disability in an Andean Culture". *Disability in Different Cultures Reflections on Local Concepts*, edited by Brigitte Holzer, Arthur Vreede, Gabriele Weigt, Bielefeld: transcript Verl, 1999, 27–43.
- Jetten Jolanda, "Inequality", *Together Apart the psychology of covid -19*, edited by Jolanda Jetten, Stephen D. Reicher, S. Alexander Haslam and Tegan Cruwys, Los Angeles: SAGE Publications Ltd. , 2020, 101–106.

- Langness L.L and Harold G, Levine “Introduction”, *Culture and Retardation, Life Histories of Mildly Mentally Retarded Person in American Society*, edited by L.L. Langness and Harold G, Levine. Dordrecht: D. Reidel Publishing Company, 1986. xi-xv.
- Murphy Robert F. Jesica Scheer, Yolanda Murphy and Richard Mack. “Physical disability and social liminality a study in the rituals of adversity”. *Social Science and Medicine*, 26, no. 2. (1988). 235–242.
- Murphy Robert. “Encounters: The Body Silent in America”. *Disability and Culture*. edited by Benedicte Ingstad and Susam Reynolds Whyte, Berkeley University of California Press, 1995, 140–158.
- Oakley B., Tillmann J., Ruigrok A. et al. “COVID-19 health and social care access for autistic people”, *European policy review BMJ Open* 11, (2021). 1–17.
- Peroni Lourdes and Alexandra Timmer. “Vulnerable groups: The promise of an emerging concept in European Human Rights Convention law”, *Internacional Journal of Constitutional Law (ICON)* 11, 4 (2013). 1056–1085.
- Susan Reynolds Whyte. “Disability between Discourse and Experience”, *Disability and Culture*. edited by Benedicte Ingstad and Susam Reynolds Whyte. Berkeley University of California Press, 1995. 267–291.
- Ryan J. Michael and Serena Nanda. *COVID – 19: Social Inequalities and Human Possibilities*. London: Routledge, Taylor & Francis Group, 2022.
- Shakespeare Tom and Nicholas Watson. “Defending the Social Model”, *Disability & Society*, 12, no. 2, (1997). 293–300.
- Shakespeare Tom. “Introduction”, *The Disability Reader: Social Science Perspectives*, edited by Tom Shakespeare. London: Continuum, 1998. 1–3.
- Shuttleworth Russell P. “Disability/Difference”. *Encyclopedia of Medical Anthropology. Health and Illness in the World’s Cultures*, edited by Carol R Ember and Melvin Ember. New York, Boston, London Kluwer Academic&Plenum Publishers, 2004. 360–373.
- Singer Merrill. “Ecosyndemics: Global Warming and the Coming Plagues of the Twenty-first Century”, *Plagues and Epidemics: Infected Spaces Past and Present*, edited by D. Ann Herring and Alan C. Swedlund, Oxford: Berg, (2010). 21–37.
- Stiker Henri Jacques, “Using Historical Anthropology to Think Disability”, *Disability in Different Cultures Reflections on Local Concepts*, edited by Brigitte Holzer, Arthur Vreede. Gabriele Weigt Bielefeld: transcript Verl, 1999. 352–380.
- Tilly Charles, “Introduction. Anthropology confronts inequality”, *Anthropological Theory* 1, 3, (2001). 299–306.
- Turner Bryan S. *Vulnerability and human rights*. Pennsylvania: The Pennsylvania University Press, 2006.

Summary

Lidija B. Radulović, PhD

The Voice of Individuals with Disabilities at the Time of Pandemic

This article observes the consequences of social neglect of the people with disabilities; their vulnerability, and dependency on others along with precarious position of disabled people and their families during the first wave of the pandemic. The opportunities for standing out for the disabled people and their caretakers have been pointed out, along with feelings of hopelessness because of lack of network or because of inadequate network of social and medical support during the pandemic.

Key words: coronavirus, inequality, individuals with disabilities, theorizing disability, health and social services.

Упутство за предају рукописа

Годишњак за друштвену историју објављује студије, расправе, чланке и историјске изворе на српском и на енглеском језику. Радови морају бити оригинални и фокусирани на друштвену историју, до сада необјављени или послати за објављивање у другим часописима.

Прва страна текста треба да садржи: наслов рада на српском и енглеском језику, име аутора, звање и титулу аутора, годину рођења, назив институције у којој је аутор запослен и е-адресу аутора. Текстови морају да садрже апстракт до 100 речи на српском и енглеском језику, као и резиме на енглеском језику, односно на српском уколико је текст на енглеском језику. Аутор је дужан да пошаље кључне речи од пет до осам речи на српском и енглеском језику, као и списак литературе и извора коришћених у раду.

Предати текстови морају бити на ћирилици у формату .doc Microsoft Word-a, не дужи од 25 страна А4 формата (1800 карактера по страни са размацима) тј. један и по табак (укључујући фусноте, табеле, резиме), у фонту Times New Roman, величина слова 12, проред 1,5. Фусноте треба да имају величину слова 10, уз једноструки проред. Фотографије слати у минималној резолуцији од 300dpi, у формату .jpeg или .tif.

Текстове приложити у електронској верзији, на адресу:
g.drustvena.istorija@gmail.com

Сви пристигли рукописи (студије, истраживања, прилози) достављају се спољним рецензентима након иницијалне евалуације од стране главног и одговорног уредника.

Процес рецензија је строго анониман при чему се име рецензента ускраћује аутору, и обрнуто. Рецензент има право, по сопственој одлуци да открије идентитет аутору, али је пракса да оба идентитета остану сакривена.

Сваки текст прегледа најмање два рецензента, стручњака за област на које се рецензирано дело односи, чиме се обезбеђује квалитет и аутентичност чланака. Рецензенти (како страни тако и домаћи) морају имати више или исто научно/наставно звање као аутори радова.

Сви рукописи прихваћени за штампу морају да имају позитивне рецензије, као и да га оба рецензента препоручују за штампу. Рукописи достављени редакцији часописа Годишњака за друштвену историју се не враћају

Редакција неће разматрати радове који не поштују наведене критеријуме

Упутства за писање напомена и библиографија

Библиографски подаци у фуснотама:

1. име и презиме аутора,
2. наслов дела: књиге или чланка, часописа или зборника у коме је чланак објављен и податке о њему (број часописа, година издања, за зборник име уредника/приређивача),
3. место издања, издавач, година издања /или датум приступа сајту и његова адреса/
4. број стране цитата

Необјављена грађа – *навођење докумената из архивских фондова:*

Навести цео назив архива, назив и број фонда, број фасцикле или кутије, број јединице и назив документа, а касније наводити скраћено.

Архив Југославије (АЈ), Комитет за кинематографију Владе ФНРЈ 180, Ф7, л. 12. Петогодишњи план инвестиција за потребе кинематографије у ФНРЈ. (у даљем тексту: АЈ, 180, ф7, л.12, Петогодишњи план инвестиција...)

Архив Југославије (АЈ), фонд Министарства за трговину и индустрију 65, фасцикла 185, јединица 580, Протест против осамсатног радног времена, Трговачка обртничка комора у Загребу 7.1.1921. (у даљем тексту: АЈ, 65-185-580, Протест против...)

Објављена грађа

Јутарњи рапорт о судару електричног трамваја и фијакера, 28.02.1904, *Живети у Београду 1890–1940. Документа управе града Београда*, књига 6, приређивачи Милан Ристовић, Дубравка Стојановић, Мирослав Јовановић, Мирослав Перишић, Горан Милорадовић, (Београд: Историјски архив Београда, 2008), 498–499.

Цитирање монографије:

Мирослав Перишић, *Од Стаљина ка Сартру. Формирање југословенске интелигенције на европским универзитетима 1945–1958*, (Београд: Институт за новију историју Србије, 2008), 443.

Перишић, *Од Стаљина ка Сартру*, 450.

Цитирање чланака из часописа, зборника, новина:

Милан Ристовић, „Le Canard Sauvage и Мајски преврат у Београду 1903. године (Прилог имагологији Балкана)”, *Годишњак за друштвену историју*, 24, 3 (2017), 11.

Ристовић, „Le Canard Sauvage и Мајски преврат у Београду 1903. године“, 8–10.

Gavin Bowd and Anton Mioara, “Peak Dictatorship: Ceaușescu’s State Visit to Great Britain, June 1978.” *The Slavonic and East European Review*, 97, no. 4 (2019), 715. www.jstor.org/stable/10.5699/slaveasteurorev2.97.4.0711. (05.11.2019)

Bowd, Mioara, “Peak Dictatorship“, 716.

Rogers Brubaker, “Myths and Misconceptions in the Study of Nationalism”, *The State of the Nation*, edited by John Hall, (Cambridge University Press, 1998), 272–306.

Brubaker, “Myths and Misconceptions”, 273.

Милутин Чолић, „Филмска дискриминација”, *Политика*, 19. март 1968, 5.

Навођење чланака са Интернета:

Wolfgang Schmale, “Processes of Europeanization”, in: *European History Online (EGO)*, published by the Institute of European History (IEG), Mainz, URL: <http://www.ieg-ego.eu/schmalew-2010b-en> URN: urn:nbn:de:0159-20101025144 (05.11.2019).

Dilek Barlas, “Post-war Economies (Turkey)”, in: *1914–1918-online. International Encyclopedia of the First World War*, ed. by Ute Daniel, Peter Gatrell, Oliver Janz, Heather Jones, Jennifer Keene, Alan Kramer, and Bill Nasson, issued by Freie Universität Berlin, Berlin 2016-01-05. DOI: 10.15463/ie1418.10795. (03.11.2019)

Упутство за састављање списка извора и литературе

Начин приказивања списка извора и литературе се разликује од навођења у фуснотама.

Списак извора и литературе се наводи латиничним писмом, по абecedном реду. Уколико је издање на ћирилици, ставити у загради након навода да је на ћирилици. Прво се наводи презиме, затим име аутора, наслов дела, место, издавач и година.

Најпре се наводе необјављени извори, па објављени, а затим списак литературе.

Spisak izvora i literature:

Arhiv Jugoslavije. Komitet za kinematografiju Vlade FNRJ. fond 180.

Arhiv Jugoslavije. Ministarstvo za trgovinu i industriju. fond 65.

Politika

Živeti u Beogradu 1890–1940. Dokumenta uprave grada Beograda, knjiga 6, priređivači: Milan Ristović, Dubravka Stojanović, Miroslav Jovanović, Miroslav Perišić, Goran Miloradović. Beograd: Istorijski arhiv Beograda, 2008. (ćirilica)

Perišić, Miroslav. *Od Staljina ka Sartru. Formiranje jugoslovenske inteligencije na evropskim univerzitetima 1945–1958*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2008. (ćirilica)

Ristović, Milan. „Le Canard Suvage i Majski prevrat u Beogradu 1903. godine (Prilog imagologiji Balkana)”. *Godišnjak za društvenu istoriju*, 24, 3 (2017), 7–26. (ćirilica)

Bowd, Gavin and Mioara, Anton. “Peak Dictatorship: Ceaușescu’s State Visit to Great Britain, June 1978.” *The Slavonic and East European Review*, 97, no. 4 (2019), 711–737 www.jstor.org/stable/10.5699/slaveasteurorev2.97.4.0711 (05.11.2019)

Brubaker, Rogers. “Myths and Misconceptions in the Study of Nationalism”. *The State of the Nation*, edited by John Hall, Cambridge University Press, 1998, 272–306.

Навођење чланака са Интернета:

Schmale, Wolfgang. "Processes of Europeanization". *European History Online (EGO)*, published by the Institute of European History (IEG), Mainz. URL: <http://www.ieg-ego.eu/schmalew-2010b-en> URN: urn:nbn:de:0159-20101025144 [05.11.2019].

Barlas, Dilek. "Post-war Economies (Turkey)". *1914–1918-online. International Encyclopedia of the First World War*. ed. by Ute Daniel, Peter Gatrell, Oliver Janz, Heather Jones, Jennifer Keene, Alan Kramer, and Bill Nasson. Freie Universität Berlin: Berlin 2016-01-05. DOI: 10.15463/ie1418.10795. (03.11.2019)

Submitting Manuscripts

The Annual for Social History is a peer-reviewed journal that publishes original new research in Serbian and English language. Manuscripts for consideration should focus on social history. Submissions should not be sent for publication elsewhere, or have been previously published.

Please mind the following guidelines in preparing a manuscript: The cover page should consist of the manuscript title, name of the author(s), academic title, and year of birth, institution and e-mail of the author. The cover page should also have a 100-words abstract, a resume, five to eight keywords, and the list of used references.

Manuscripts should be submitted in Microsoft Word .doc format, no longer than 25 pages (A4 size of approximately 1800 characters per page). The Annual for Social History use *The Chicago Manual of Style (17th edition)*, *Notes and bibliography style* (<https://www.chicagomanualofstyle.org/home.html>) as reference style for footnotes and bibliography. Font should be Times New Roman, size 12, line spacing 1.5. Footnotes should be in font size 10, single spacing. Photographs should be at least 300dpi resolution, in jpeg or tif formats.

Manuscripts should be sent to: g.drustvena.istorija@gmail.com

All submitted manuscripts (studies, research, contributions) are further submitted to external reviewers after the initial evaluation by the chief editor.

The process of review is strictly anonymous. The name of the reviewer is unknown to the author, and vice versa. The reviewer has the right, in its sole discretion, to disclose the identity of the author, but it is a practice that both identities remain hidden.

Each text is evaluated by at least two reviewers, experts in the field to which the peer-reviewed work relationships is, with which is ensured the quality and authenticity of the articles. Reviewers (both foreign and domestic) must have higher or the same scientific or teaching title as the authors of the papers.

All manuscripts accepted for publication must have positive reviews, as well as both reviewers recommended for publishing.

Please mind that the editorial board will not consider submissions that are not following this guideline.

Рецензенти

Годишњака за друштвену историју за 2022. годину

Др Миле Бјелајац,
Институт за новију историју Србије, Београд

Др Радина Вучетић,
Филозофски факултет Универзитета у Београду

Др Зоран Јањетовић,
Институт за новију историју Србије, Београд

Др Милан Кољанин,
Институт за савремену историју, Београд

Др Олга Манојловић Пинтар,
Институт за новију историју Србије, Београд

Др Горан Миладиновић,
Факултет политичких наука, Београд

Др Радивој Радић,
Филозофски факултет Универзитета у Београду

Др Јелена Рафаиловић,
Филозофски факултет Универзитета у Београду

Др Милан Ристовић,
Филозофски факултет Универзитета у Београду

Др Дубравка Стојановић,
Филозофски факултет Универзитета у Београду

Др Алексеј Тимофејев,
Филозофски факултет Универзитета у Београду

Др Марко Шуица,
Филозофски факултет Универзитета у Београду

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

93/94

ГОДИШЊАК за друштвену историју =
Annual of Social History / главни и
одговорни уредник Милан Ристовић. – Год. 1,
бр. 1 (1994) – . – Београд (Чика Љубина
18-20) : Удружење за друштвену историју,
1994 – (Београд : Чигоја штампа). – 24 cm

Годишње.

ISSN 0354-5318 – Годишњак за друштвену
историју

COBISS.SR-ID 102349831

